

Forord

Takk til Ingar Kaldal. Du har vært tilgjengelig for meg gjennom hele masterløpet, også utenfor typiske kontortider. Du har i stor grad latt meg forme min egen oppgave. Du har gjennom gode samtaler gitt meg klarhet i egne tanker, ny innsikt og motivasjon.

Takk til Kristine Ottesen. Du har støttet meg disse to årene. Du har uten en fortrukket mine latt meg sitte lange kvelder de siste ukene.

Takk til Vegard Dahle. Du har vært en regelmessig lunsjpartner de siste årene. Du har også vært særdeles grundig i dine skriftlige tilbakemeldinger på denne oppgaven.

Takk til mine medstudenter. Særlig takk til dere tre som har holdt meg med selskap på lesesalen det siste halvåret. Både faglige og ikke-faglige samtaler har holdt et meget høyt nivå.

Innholdsfortegnelse

1.0 Innledning	1
1.1 Problemstilling	2
1.2 Primærkilder og innsamlingsmetode.....	3
1.3 Litteratur	4
1.4 Avistekster som kulturuttrykk	8
1.5 Aviser som historisk kildemateriale.....	10
1.6 Oppgavens struktur	11
2.0 Samfunnsgrupper, tenkemåter og den skriftlige offentlighet i Norge i 1922	13
2.1 Den norske arbeiderbevegelsen	15
2.2 Antibolsjevismen.....	16
2.2.1 Polemikken mellom Professor Edvard Bull og Redaktør Thorstein Diesen	18
2.2.2 Antibolsjevisme og barn.....	19
2.2.3 Et antisemittisk element i antibolsjevismen	21
2.3 Humanitær handling og bevissthet	23
2.3.1 Humanitær handling og bevissthet i Norge	25
2.4 De fem avisene.....	26
2.5 Det avislesende publikum.....	29
2.6 Hungersnøden i Russland 1921-1923.....	31
3.0 Nansens appell og foredrag, Nansens rolle og argumenter for humanitær nødhjelp i debattens første fase	35
3.1 Fridtjof Nansen og nødhjelpsdebatten.....	37
3.2 Nansens pragmatiske argument for humanitær nødhjelp.....	39
3.3 Argumenter for humanitær nødhjelp.....	41
3.4 Arbeidernes internasjonale solidaritet	42
3.5 Nansen som garantist og humanitær nødhjelp som plikt	44
3.6 Uskyldige og sårbare barn som humanitær strategi	49
3.7 Oppsummering	52
4.0 Argumenter mot humanitær nødhjelp i debattens første fase	53
4.1 Hungersnødens årsak og regimets uunngåelige kollaps.....	53
4.2 Antisemittisme og ”Bolsjevikkjøden”	57
4.3 Er hjelpen effektiv?	59
4.4 Å skille mellom makthavere og nødlidende.....	61
4.5 Kommer hjelpen frem?	62
4.6 Gjør andre nok?.....	63
4.7 Oppsummering	68
5.0 Landsinnsamlingen til Nord-Norge	71
5.1 Tenkemåter om nød.....	73
5.2 Tenkemåter om nød og kritikken mot landsinnsamlingen til Nord-Norge.....	74
5.3 Tenkemåter om nød og støtten til landsinnsamlingen til Nord-Norge.	78
5.3.1 Aftenposten	78
5.3.2 Nationen	80
5.3.3 Dagen.....	84
5.4 Å skille mellom mennesker – ulike forestillinger av felleskap.....	85
5.5 Oppsummering	88
6.0 Konklusjoner	91
6.1 Humanitær nødhjelp som plikt	92
6.2 Antibolsjevisme og humanitær nødhjelp.....	93
6.3 Forestilte felleskap og humanitær nødhjelp.....	94
6.4 Videre forskning	96

7.0 Kilder og litteratur	97
7.1 Aviser	97
7.1.1 Øvrige avisutgaver	97
7.2 Muntlige kilder	97
7.3 Internettkilder	97
7.4 Litteratur	97

1.0 Innledning

Fridtjof Nansen fikk i romjula 1921 publisert en appell i de fleste norske aviser. Der ga han en sterk oppfordring til nordmenn om å gi humanitær nødhjelp til mennesker som led av hungersnød i Russland. Appellen utløste en debatt om hvorvidt man skulle hjelpe disse menneskene eller ikke. 24.januar 1922 lanserte Aftenposten en innsamlingsaksjon for nødlidende mennesker i Nord-Norge. Med lanseringen av denne innsamlingen ble debatten en litt annen, spørsmålet ble nå hvorvidt man skulle hjelpe mennesker i Russland, mennesker i Nord-Norge eller om man skulle hjelpe begge steder. Avistekstene før innsamlingen til Nord-Norge har jeg kalt debattens første fase, mens avistekstene etter 24.januar 1922 utgjorde debattens andre fase. Til sammen utgjør dette mitt undersøkelsesobjekt: *nødhjelpsdebatten*.

Jeg mener det temaet jeg belyser i denne masteroppgaven er interessant på flere måter. Først og fremst er oppgaven et forsøk på å løfte frem de tenkemåtene som preget nødhjelpsdebatten i norske aviser i 1921-1922. Særlig de mest karakteristiske tenkemåtene kan sies å ha vært uttrykk for en norsk nødhjelpskultur i samme tidsrom. Den sterke antipatien mot bolsjevismen i det norske samfunnet var en slik tenkemåte. Den fungerte som et premiss for ulike logikker og argumenter mot nødhjelp til Russland. Et annet eksempel er hvordan ulike fortolkninger av årsakene til nøden var et premiss for om nødhjelp burde støttes eller ikke. Var de russiske styresmaktene uskyldige, eller ansvarlige, for at hungersnød brøt ut? Et beslektet spørsmål er hvem som hadde ansvaret for å drive nødhjelpsarbeid: skulle det drives lokalt, nasjonalt eller internasjonalt, statlig eller privat? Særlig tenkemåtene om årsak og ansvar er betegnede for et hovedpoeng hos meg: nemlig at de tenkemåtene jeg beskriver også var uttrykk for en norsk nødhjelpskultur i 1921-1922. Antipatien mot bolsjevismen er et eksempel på at oppgaven kan få frem kulturelle trekk som kjennetegnet det norske samfunnet, uavhengig av nødhjelpsdebatten. Tenkemåter om årsak, ansvar med mer, gjør det også mulig å sammenligne nødhjelpskulturen i 1921-1922 med tenkemåter om nødhjelp i dag, dermed kan denne undersøkelsen også være dagsaktuell.

1.1 Problemstilling

Formålet med oppgaven er å gi en karakteristisk og representativ fremstilling av nødhjelpsdebatten som preget norske aviser i årsskifte 1921-1922. Oppgavens hovedproblemstilling lyder som følger: *Hvilke tenkemåter preget debatten om humanitær nødhjelp i norske aviser i desember, januar og februar 1921-1922?* Humanitær nødhjelp forstås som kortsiktig hjelp til mennesker i en akutt nødssituasjon for å redde liv, hindre nød eller gi beskyttelse til de menneskene som er rammet.¹ Begrepet blir mer utfyllende drøftet i kapittel 2.3. Ved å undersøke hvilke tenkemåter som preget nødhjelpsdebatten, vil jeg samtidig kunne si noe om hvordan de ulike tenkemåtene fungerte i debatten. Det er også en ambisjon å si noe om hvor representative de ulike tenkemåtene var, og hvilke samfunnsgrupper og aktører som var bærere av hvilke tenkemåter.

Ulike tenkemåter var dominante i ulike avistekster, og flere tenkemåter kunne komme til uttrykk i den samme teksten. Et illustrerende eksempel som utdypes senere i oppgaven er ingeniør og oppfinner Carl Fredrik Holmboe sitt innlegg i Tidens Tegn 20.januar 1922.² Han mente at nordmenn skulle hjelpe russere i hungersnød fordi: ”bolsjevikerne er jøder og ikke russere, og russerne er ikke bolsjeviker.”³ Holmboe skilte her mellom de som politisk styrte Russland, og de som ble styrt, russerne. Bakgrunnen for at han argumenterte slik, var en sterk antibolsjevisme i samtiden. Mange var skeptiske til å yte hjelp av frykt for kommunisme og revolusjon. Det var viktig for Holmboe å få frem at russerne ikke skulle innlemmes i denne antibolsjevismen, ettersom russerne var ofre for den, og derfor fortjente å hjelpes. Det at han blandet antisemittisme og bolsjevisme, må forstås i sammenheng med en oppfatning i samtiden som gikk ut på at kommunismen var en del av en jødisk verdenskonspirasjon. At Holmboe konkluderte med at man burde gi humanitær nødhjelp, etter å ha kraftig kritisert bolsjevikerne og regimet i Russland, var uvanlig. Hensynet til uskyldige og sultende russere var i dette tilfellet dominant ovenfor politiske hensyn.

¹ FN-sambandet 2017. *Nødhjelp*. <https://www.fn.no/Tema/Fattigdom/Noedhjelp>. (Sist aksessert 1.mars 2018.)

² Informasjon om Holmboes yrker er hentet fra Vogt 2007: 201.

³ Tidens Tegn 20.januar 1922 s.6.

1.2 Primærkilder og innsamlingsmetode

Primærkildene i denne oppgaven er de fem avisene: Aftenposten, Social-Demokraten, Nationen, Dagen og Tidens Tegn. Kildematerialet i sin helhet finnes på mikrofilm, mens deler av det også er digitalisert hos nasjonalbiblioteket. Fridtjof Nansen fikk sin appell publisert i Aftenposten 28.desember 1921, og 27.desember i de resterende fire avisene. I etterkant av appellen ble humanitær nødhjelp debattert, og i midten av februar hadde debatten på mange måter dødd ut. Min kildeinnsamling og avislesing er i all hovedsak avgrenset til dette tidsrommet. De fire førstnevnte avisene er lest i sin helhet i gjennom hele perioden. Hva angår Tidens Tegn har jeg lest de utgavene jeg mistenkte inneholdt relevante avistekster. Denne mistanken var basert på polemikker mellom Tidens Tegn og andre aviser, samt sentrale hendelser i nødhjelpsdebatten som alle avisene forholdt seg til. I noen tilfeller har jeg også funnet det hensiktsmessig å lese enkelte utgaver av avisene i tiden før og etter nødhjelpsdebatten.

Hvilke aviser som er utvalgt er begrunnet med at de hadde ulik partipolitisk tilknytning og representerte ulike samfunnsgrupper. Til å begynne med leste jeg Aftenposten og Social-Demokraten, på grunn av det åpenbare politiske motsetningsforholdet mellom arbeiderpressen og den borgerlige pressen. Etterhvert utvidet jeg avisomfanget til også å gjelde de tre andre avisene. Nationen var hovedorganet til Bondepartiet, Tidens tegn var Frisinnede Venstres avis, mens Dagen var en selvuttalt upolitisk kristen avis. De fire førstnevnte ble utgitt i Kristiania, sistnevnte kom ut i Bergen. Partipolitisk tilknytning og annen relevant informasjon om avisene blir utdypet i neste kapittel.

De ulike metodene for å samle avismateriale kan ende opp med å gi forskjellige konklusjoner på de samme spørsmålene. Historiker Hans Fredrik Dahl har drøftet denne metodiske utfordringen. Flere hovedfagsoppgaver i 1950- og 1960-årene ga ifølge Dahl et inntrykk av at de borgerlige avisene redaksjonelt gikk svært langt i å ”forstå” nazismen da den dukket opp. Metoden deres var å registrere alle verdiladede utsagn om Hitler og Nazismen i et utvalg av lederartikler.⁴ Da Dahl selv undersøkte biografiske kilder om Vidkun Quisling og den indre partiledelse i NS, kom det frem at de var opprørt over Aftenpostens steile avvisning av partiet og alt det sto for. Partiledelsen mente av Aftenpostens avvisning av partiet var hovedårsaken

⁴ Dahl 2004: 65f.

at de ikke fikk noe politisk mandat ved stortingsvalget i 1933, noe de heller ikke fikk i 1936.⁵ Ulike innsamlingsmetoder, men også ulikt kildemateriale, ga altså ulike konklusjoner.

I denne oppgaven har jeg valgt å nærlese alt avismateriale i en gitt tidsperiode. Jeg har gått igjennom en stor mengde avismateriale, plukket ut det jeg mente var relevant, og lagt stor vekt på de mest karakteristiske avistekstene. En annen innsamlingsmetode er å søke i databaser etter nøkkelord eller verdiladde ord og utsagn, og samle de treffene en får i et *korpus*. En stor fordel med denne metoden er at man kan finne kildemateriale over et mye større tidsrom. Et potensielt problem er at primærkildene man sitter igjen med vil være sterkt preget av innsamlingsmetoden. En forutinntatt holdning vil kunne styre søkeordene, samtidig som en bevisst variering av søkeord kan motvirke noe av dette. Jeg vil påstå at faren for å feiltolke eller miste konteksten avistekstene befant seg i, er større med den sistnevnte metoden. Poenget mitt er ikke at den ene metoden er bedre enn den andre, men at metodene vil resultere i forskjellig kildemateriale og kan gi forskjellige konklusjoner.

Et konkret eksempel fra denne oppgaven på at metodene kan gi forskjellige konklusjoner, er min påstand om at nødhjelpsdebatten var en tilsynelatende perfekt arena for antisemittisme, samtidig som blant annet Aftenposten ikke hadde ett eneste antisemittisk innlegg i tidsrommet debatten foregikk i. Dermed ble min konklusjon at avisen ikke var antisemittisk. Lars Lyngstad Sund har skrevet en masteroppgave om holdninger til jøder uttrykt i Aftenposten fra 1920-1925. Sund har brukt den andre innsamlingsmetoden, og konkluderer med at Aftenposten gjennom hele perioden fra 1920-1925 knyttet ”jøder” til kommunismen og regimet i Russland.⁶ Slik kan ulike innsamlingsmetoder gi ulike konklusjoner. Begge metodene har sine styrker og svakheter, og kan nok virke utfyllende på hverandre.

1.3 Litteratur

I dette delkapitlet vil jeg hovedsakelig avgrense meg til litteratur som eksplisitt eller implisitt har undersøkt hvordan nødhjelpen i Russland tidlig på 1920-tallet ble fremstilt. Argumentet bak valget er delkapitlets formål, som er å presentere litteratur om den russiske hungersnøden som har inntatt et lignende perspektiv som denne undersøkelsen. Ved å gjøre det vil jeg forhåpentligvis tydeliggjøre både likheter og forskjeller mellom denne undersøkelsen og

⁵ Dahl 2004: 67.

⁶ Sund 2014: 96.

relevant litteratur, og dermed vise hvorfor den har relevans for fagfeltet. Til slutt vil jeg trekke frem annen litteratur som er viktig for undersøkelsens historiske kontekstualisering.

Det er særlig historikeren Carl Emil Vogts forfatterskap som denne oppgaven må plassere seg etter. Han er Norges fremste ekspert på Fridtjof Nansen, og da særlig Nansens humanitære og internasjonale prosjekt på 1920-tallet, som han har skrevet en avhandling om.⁷ Han har også skrevet boken *Nansens kamp mot hungersnøden i Russland 1921-1923*.⁸ Som tittelen indikerer, har Vogt et stort fokus på Nansens rolle i å bekjempe hungersnøden. Ettersom Nansen hadde den mest sentrale rollen i det europeiske hjelpearbeidet, og var den mest sentrale aktøren i nødhjelpsdebatten i norske aviser, gir boken mye informasjon om hungersnøden og hjelpearbeidet, men også noe om selve nødhjelpsdebatten.

Selv om Vogts avhandling og bok er relevante og vil bli benyttet i denne oppgaven, er det en artikkel han skrev i *Historisk Tidsskrifts* første nummer i 2008, som er av størst interesse.⁹ Selv om noe litteratur nevner temaet, er denne artikkelen det eneste eksempelet på en studie som undersøker hvordan norske aviser reagerte på Nansens appell og den påfølgende innsamlingsaksjonen. Artikkelenes hovedanliggende er å argumentere for at Aftenpostens innsamlingsaksjon til Nord-Norge i januar 1922 var en sabotasjeaksjon mot innsamlingsaksjonen til Russland. Vogt argumenterer overbevisende, og etter å ha lest mye av det samme kildematerialet ser jeg ingen behov for å nyansere denne påstanden. Innsamlingsaksjonen var utvilsomt ment for å sabotere Russlandhjelpen, og mange av mine argumenter i kapittel fem underbygger Vogts påstand.

Hva gjelder Aftenposten, så har jeg og Vogt benyttet mange av de samme avistekstene. Det har gitt meg en enklere vei til å lokalisere og sortere deler av primærkildene. Selv om Vogt ikke eksplisitt undersøker de tenkemåtene som preget nødhjelpsdebatten, er han innom flere av dem. Han nevner blant annet samtidens antibolsjevisme som en av flere årsaker til Aftenpostens sabotasjeaksjon, argumentet om at *vore egne* måtte hjelpes først, og at redaktør Thorstein Diesen nærmest lot det gå inflasjon i ordet *nødlidende*.¹⁰ Mens Vogt kun nevner noen av tenkemåtene som preget nødhjelpsdebatten i et annet øyemed, har jeg som intensjon

⁷ Vogt 2010.

⁸ Vogt 2007.

⁹ Vogt 2008.

¹⁰ Vogt 2008: 49.

å gå i dybden på dette temaet. Jeg vil lokalisere og tolke meg frem til de tenkemåtene jeg mener kjennetegnet nødhjelpsdebatten i 1921-1922.

Det finnes noe, men ikke mye engelskspråklig litteratur som tar utgangspunkt i hungersnøden i Russland i 1921-1923 for å si noe om en humanitær kultur eller nødhjelpskultur. De fleste som har berørt temaet har hatt andre siktemål enn å undersøke nødhjelpskulturer, men noen har som Vogt vært innom tematikken. Jeg vil nevne de tre jeg mener er mest relevant for denne undersøkelsen.

Historiker Bruno Cabanes har skrevet boken *The Great War and the Origins of Humanitarianism, 1918-1924*.¹¹ Bokens fjerde kapittel tar for seg Den internasjonale hjelpeaksjonen i Russland. Cabanes bruker mye plass på selve nødssituasjonen og samspillet og forskjellen mellom den amerikanske hjelpeorganisasjonen ARA, de europeiske humanitære ikke-statlige organisasjonene, og det russiske sovjet-regimet. Kapitlet er særlig fruktbart ved at det tar for seg forskjellen i tankegangen om nødhjelp hos lederen for ARA, Herbert Hoover, og lederen for de europeiske organisasjonene, Fridtjof Nansen. Cabanes beskriver godt dilemmaet de to personene sto ovenfor ved at de begge var skeptiske til det russiske regimet samtidig som de ønsket å hjelpe mennesker i stor nød.

Historiker Linda Mahood og sosiolog Victor Satzewich har undersøkt hvordan Redd Barna fremstilte hungersnøden i Russland for å oppnå særlig britisk, men også internasjonal oppmerksomhet og støtte.¹² Kildematerialet i deres artikkel er hovedsakelig Redd Barna sine arkiver, men de siterer også flere avisartikler som reagerte negativt på innsamlingsarbeidet. I artikkelen vises det til noen av tenkemåtene som var viktige i den britiske nødhjelpsdebatten. Artikkelen er blant annet relevant ved at den viser hvordan nød og nødhjelp ble fremstilt i utenlandske aviser, og at de tenkemåtene om nødhjelp i Norge på ingen måte kan forstås i et nasjonalt vakuum.

Sosiolog Fuyuki Kurasawa har skrevet en artikkel i antologien *Iconic Power – Materiality and Meaning in Social Life*.¹³ Der undersøker han humanitære visuelle ikoner i samtidens fremstilling av hungersnøden i Russland. Artikkelen er særlig relevant ved at den beskriver

¹¹ Cabanes 2014.

¹² Mahood og Satzewich 2009.

¹³ Kurasawa 2012.

en tenkemåte om en universell plikt til å beskytte sårbare barn. I tospann med Mahood og Satzewich' artikkel er den viktig for å forstå hvordan tenkemåter om barn preget nødhjelpsdebatten.

Av annen sekundærlitteratur er særlig bakgrunns litteratur om de ulike tenkemåtene og avisene til nytte for mitt prosjekt. Bind fem i norsk idehistorie, skrevet av Hans Fredrik Dahl, tematiserer blant annet hvordan Arbeiderpartiet og bolsjevismen preget norsk samfunnsliv tidlig på 1920-tallet.¹⁴ Boka er relevant ettersom den får frem det konfliktfylte forholdet mellom norsk arbeiderbevegelse og det bestående samfunnet på en god måte. Mange hadde antipatier mot bolsjevismen i Russland, språkforsker Olaf Brochs bok *Proletariatets diktatur* fra 1924 er et eksempel på en samtidig skildring av en slik antipati.¹⁵ Antisemittisme og antibolsjevisme ble av noen koblet sammen i denne perioden. Hvordan dette ble gjort, og hvor utbredt sammenkoblingen var, er helt nødvendig for å forstå antisemittismens rolle i nødhjelpsdebatten. På dette området er det ikke full enighet mellom historikere, særlig antisemittismens utbredelse er det uenighet om. Av den grunn er særlig relevante kapitler i Trond Berg Eriksens m.fl. *Jødehat – Antisemittismens historie fra antikken til idag*, og Hans Fredrik Dahls kapittel om antisemittisme i første utgave av *Folkemordenes svarte bok*, viktige å trekke inn i min analyse.¹⁶

Om norsk humanitær handling og bevissthet på 1920-tallet finnes det svært lite litteratur. Røde Kors var den eneste store ikke-statlige humanitære organisasjonen i Norge, og var også sentral i innsamlingsarbeidet. Av den grunn alene er Eldrid Magellis bok om Norges Røde Kors historie viktig.¹⁷ Deler av boka underbygger dessuten den sentrale innsikten om at oppslutningen til innenriks sosialt arbeid var stor i Norge i årene etter verdenskrigen. Statsviteren Michael Barnetts bok *Empire of Humanity – a history of humanitarianism* er et godt utgangspunkt for å forstå de lange linjene i særlig europeisk humanitær historie.¹⁸ Hva gjelder bakgrunns litteratur om de enkelte avisene, og om forholdet mellom avisene og leserne, har jeg i oppgaven referert til mye forskjellig litteratur. Derfor ser jeg ikke det hensiktsmessig å omtale all denne litteraturen i dette delkapitlet. Jeg vil begrense meg til å nevne Sverre Høyers *Norsk presse mellom 1865 og 1965 – strukturutvikling og politiske*

¹⁴ Dahl 2001.

¹⁵ Broch 1924.

¹⁶ Emberland 2009; Harket 2009; Dahl 2008.

¹⁷ Magelli 2014.

¹⁸ Barnett 2011.

mønstre fra 1975.¹⁹ Denne avhandlingen inneholder resonnementer og tolkninger som enhver som undersøker aviser i tidsrommet 1865-1965 bør forholde seg til.

1.4 Avistekster som kulturuttrykk

De tenkemåtene som preget nødhjelpsdebatten i 1921-1922, må forstås som kulturuttrykk for både samtidens aviser og samfunn. Det gjør at avisene hovedsakelig tolkes som *levninger*. Det vil si at avistekstene skal tolkes som en del av, og som et uttrykk både for avisenes egne meninger, men også tenkemåter i tiden og samfunnet de ble skapt i. Det berettende aspektet til kildene er tidvis relevant, men kun for å stadfeste kronologi eller felles enighet om saksforhold.

Når jeg tolker avistekstene som kulturuttrykk, er det på sin plass å gi en redegjørelse for hvordan jeg forstår kulturbegrepet. Først og fremst må det skilles mellom et normativt og deskriptivt kulturbegrep. Førstnevnte kvalitetsvurderer handlinger og ferdigheter som er uvanlige og som dermed ikke er en del av det hverdagslige.²⁰ Det er i denne forståelsen av kultur at man kan snakke om teater og vinklubber som høykultur, og charterferie til Kanariøyene som lavkultur. Det deskriptive kulturbegrepet er derimot svært mangetydig og handler om å beskrive det vanlige og hverdagslige uten å gi det en normativ vurdering.²¹ I historisk forskning er det vanligst å anvende det deskriptive kulturbegrepet, og når jeg fremover skriver om kultur mener jeg deskriptiv kultur.

En enkel, men god forståelse av kultur, er ”tanke-, kommunikasjons- og atferdsmønstre hos mennesker.”²² I avisene er det tanke- og kommunikasjons- mønstrene som kommer frem, og da særlig førstnevnte. Historiker Ingar Kaldal har gitt uttrykk for en lignende kulturforståelse når han definerer kultur som: ”kodar, figurasjonar, mønster, betydningslag og menings-samanhengar som folk har handla og uttrykt seg *gjennom* og *i tråd med*.”²³ Med en slik kulturforståelse til grunn, handler en historisk undersøkelse om å tolke fortidige spor for å finne koder og mønstre, som kan fortelle noe om de betydninger og virkelighetsbilder som har preget livene til fortidens mennesker.

¹⁹ Høyer 1975.

²⁰ Schiefloe 2011: 128.

²¹ Schiefloe 2011: 128.

²² Jon Schackt 2018. *Kultur*. <https://snl.no/kultur> (Sist aksessert 11.mai 2018.)

²³ Kaldal 2002: 35.

Avistekstene er fortidige spor etter hvordan mennesker fortolket og konstruerte bilder av virkeligheten. Denne konstruksjonsprosessen er ikke noe vi foretar oss i ensomhet. Mennesker er formet gjennom en sosialiseringssprosess, vi påvirker og blir påvirket av andre, og derfor er også vårt virkelighetsbilde et sosialt fenomen.²⁴ Språket hjelper oss til å ordne inntrykk og erfaringer, og til å dele verdensbilder med hverandre. Hvilket språk vi bruker, og i hvilken sammenheng vi tolker erfaringer og observasjoner inn i, er et resultat av et komplekst samspill mellom individet og dets sosiale omgivelser på ulike sosiale arenaer.²⁵ Det å gi en altomfattende fremstilling av dette komplekse samspillet er teoretisk og praktisk umulig. Det som derimot er mulig, er å beskrive og vurdere de ulike variablene som kan ha påvirket de ulike avistekstene. Metoden for dette er historisk kontekstualisering. Dette er særlig viktig for avisenes del, ettersom de var en viktig sosial arena hvor ulike aktører forhandlet om mening og virkelighetsbilder, med språket som det fremste virkemiddelet.

Det jeg har forsøkt å få frem i de foregående avsnittene er at jeg tolker avistekstene på jakt etter likheter og forskjeller, mønstre i måter å uttrykke seg på, og dermed mønstre i måter å tenke på og konstruere virkelighetsbilder. Jeg mener det teoretiske begrepet *tenkemåter* er godt egnet for et slikt formål. Tenkemåter forstås som et samlebegrep for ulike premisser, logikker, forestillinger og virkelighetstolkninger som lå til grunn for og dannet et mønster i måten folk uttrykte seg på i nødhjelpsdebatten. En dominerende tenkemåte hadde makt i form av å legge premisser for menneskenes tanke- og adferdsmønstre. I denne oppgavens tilfelle hadde tenkemåtene makt blant annet ved at de betinget hvem som skulle gi og motta humanitær nødhjelp, og hvilken type nødhjelp som det var hensiktsmessig å gi. De ulike tenkemåtene som gikk igjen i nødhjelpsdebatten, var i varierende grad et uttrykk for forfatternes, avisenes og leserkretsens meninger, holdninger og virkelighetsoppfatninger.

Noe som er viktig å fremheve, er at jeg kun tolker spor av fortidige tenkemåter, og derfor naturligvis ikke kan rekonstruere hvordan folk tenkte. Det jeg derimot kan gjøre, er å fremheve hvilke tenkemåter jeg mener var karakteristiske og representative for nødhjelpsdebatten i 1921-1922. En ytring og en sak har dessuten flere sider ved seg enn vi umiddelbart ser, og de kan ses fra flere perspektiver enn vi tror. Dette gjelder selvsagt for de ulike avistekstene i denne oppgaven og nødhjelpsdebatten som helhet. Selv om jeg mener jeg i

²⁴ Schiefloe 2011: 111.

²⁵ Schiefloe 2011: 111.

denne oppgaven gir en karakteristisk fremstilling av hvordan man tenkte om humanitær nødhjelp i Norge i 1921-1922, vil jeg presisere at mine tolkninger er en av flere måter kildematerialet kunne blitt tolket og fremstilt på.

1.5 Aviser som historisk kildemateriale

En sentral karakteristikk ved aviser er at de må forstås som *kollektive kilder*. Dette har å gjøre både med prosessen bak en avisartikkel og en avisutgave, men også med at avisene var et massemedium som ble utgitt av få men lest av mange. Det har aldri vært enkelt å se hvem som har ”snakket” gjennom avisspaltene. På et overfladisk nivå kunne man ofte se om det var en redaktør, en leser eller en journalist som hadde forfattet en artikkel. På et dypere nivå blir problemstillingen langt mer kompleks. I en avisartikkel og en avisutgave kunne også eieren, partiet, annonsørene, samt andre og fjernere interesserte være representert.²⁶ Avistekstene ble altså i mer eller mindre grad skapt av et mangfold av interesser, personer og grupper, og var blant annet derfor av en kollektiv karakter.

En av interessene som påvirket avisenes innhold, var påvirkningen fra de respektive leserkretsene. Edvard Bull d.e. skrev i 1929 en artikkel om anvendelsen av aviser som historisk kildemateriale. Der hevder han at den norske pressen i all hovedsak var anlagt for faste abonnenter, og at avisene måtte fremlegge de nyhetene og meningene som leserkretsen ville ha. Han vedkjenner samtidig at det sjeldent forholdt seg så enkelt, og at avisenes innhold var et resultat av en overensstemmelse mellom avis, partitilhørighet og leserkrets.²⁷ Da han senere i artikkelen løfter frem spørsmålet om i hvilken grad pressen var et uttrykk for en eksisterende offentlig mening, eller om den også var meningsdannende, mener han at det i høy grad var snakk om en vekselvirkning.²⁸

Det er vanskelig å være uenig i Edvard Bull d.e. sine synspunkter. Det må ha forekommet en vekselvirkning mellom en avis og dens lesere som over tid skapte nokså stabilt og kanskje også forutsigbart innhold, som både avis og lesere kunne stå inne for. Det gjør at en avistekst ikke kun var et uttrykk for forfatterens tanker og ideer, men også for hva redaksjonen syntes var passelig innhold i sin avis. Over tid, for eksempel i nødhjelpsdebatten i 1921-1922, vil

²⁶ Dahl 2004: 62.

²⁷ Bull 1929: 13f.

²⁸ Bull 1929: 25.

alle avistekstene i de ulike avisene kunne avsløre noen tenkemåter som i mer eller mindre grad var karakteristiske for de ulike avisene, og dermed også deres lesere.

Historiker Hallvard Tjelmeland har skrevet en artikkel om å bruke aviser som historiske kilder. Han skiller mellom fire måter det kan gjøres på. De to første er de to klassiske: å bruke aviser som beretning eller som levning. En tredje er å bruke aviser for å undersøke avisene som medieprodukt. Den fjerde måten er den som er interessant for denne oppgaven. Utover å berette hva som faktisk skjedde, eller å si noe om samtidens oppfatninger, konstruerte også avisene et virkelighetsbilde. Avisene var mer enn passive refleksjoner av sin samtid.²⁹

Selv om disse refleksjonene fra Tjelmeland oppsummerer mye av det jeg har diskutert i avsnittene ovenfor, kan det likevel være klokt med noen avklarende setninger. Selv om avisene konstruerte et virkelighetsbilde, er det vanskelig å si i hvilken grad dette påvirket lesernes virkelighetsbilde. Det vi kan si nokså sikkert, er at det her var snakk om en vekselvirkning. Jeg har argumentert for at de tenkemåtene og virkelighetsbildene avisene presenterte, var et resultat av et mangfold av interesser, også leserkretsenes. Derfor vil de tenkemåtene som dominerte i avistekstene i ulik grad representere de samme interessene som påvirket avisteksten i utgangspunktet. En logisk slutning blir at de ulike tenkemåtene som gjentatte ganger ble gjort relevant over tid, og i flere aviser, også var representative for ulike samfunnsgrupper og leserkretser.

1.6 Oppgavens struktur

I kapittel to redegjøres og drøftes den historiske konteksten som jeg mener er viktig for å forstå nødhjelpsdebatten. Det gjøres hovedsakelig på tre måter. For det første vil jeg drøfte noen kulturtrekk som var karakteristiske for 1921-1922, og som var premisser for nødhjelpsdebatten. Det innebærer for eksempel å drøfte konflikten mellom arbeiderbevegelsen og samfunnet forøvrig, samt hva som kjennetegnet humanitær handling og bevissthet i tiden forut 1922. For det andre vil jeg skrive mer om de enkelte avisene og drøfte mer om forholdet mellom avisene og leserne. For det tredje vil jeg redegjøre for de aspektene ved

²⁹ Tjelmeland: 124.

hungersnøden i Russland og Nansens engasjement som jeg mener er viktige for å forstå litt av debattens bakteppe.

Tre sentrale hendelser la premissene for nødhjelpsdebatten: Nansens appell, Nansens foredrag og Aftenpostens landsinnsamling til nordlendinger i nød. De avistekstene som ble publisert etter Nansens appell, men før Aftenpostens landsinnsamling, utgjør debattens første fase. Kapittel tre og fire tar i all hovedsak for seg relevante avistekster fra dette tidsrommet. Nansens appell og foredrag blir redegjort for i begynnelsen av kapittel tre. Kapitlet forøvrig tar for seg Nansens rolle i debatten, ulike argumenter *for* humanitær nødhjelp, og Social-Demokratens og sosialistenes ståsted i forkant av og under nødhjelpsdebattens første fase. Hovedkonklusjonen fra kapitlet er at de fleste som argumenterte for nødhjelp i debattens første fase baserte sin argumentasjon på en tenkemåte om *humanitær nødhjelp som plikt*.

I kapittel fire analyserer jeg argumentasjonen *mot* humanitær nødhjelp i debattens første fase. Kapitlet er strukturert slik at de ulike argumentasjonsmønstrene er blitt tildelt hvert sitt delkapittel. Hovedkonklusjonen fra kapitlet er at en antibolsjevikisk virkelighetsoppfatning lå til grunn for all argumentasjon mot nødhjelp i debattens første fase.

Kapittel fem begynner med en redegjørelse av Aftenpostens landsinnsamling for nødlidende nordlendinger, som er startpunktet for debattens andre fase. I kapitlet forsøker jeg å få frem hvordan ulike forståelser av nød-begrepet, og forestillinger av felleskap, var tenkemåter som i stor grad påvirket de ulike avisenes standpunkt i nødhjelpsdebatten. Kapitlet skiller seg strukturelt fra de foregående, ved at hvilke aviser som uttrykte hvilke tenkemåter i større grad er vektlagt. Kapitlets hovedkonklusjoner er at hvordan man fortolket nød, og forestillingen om et norsk nasjonalt felleskap, i stor grad preget nødhjelpsdebattens andre fase.

Kapittel seks er strukturert etter hovedkonklusjonene i de tre analysekapitlene. I tillegg til å konkludere med hvilke tenkemåter som preget nødhjelpsdebatten, vil jeg hvor utbredt de ulike tenkemåtene var, og hvilke aviser og samfunnsgrupper som kan sies å ha vært bærere av dem. Avslutningsvis vil jeg gi mine betraktninger på mulig videre forskning.

2.0 Samfunnsgrupper, tenkemåter og den skriftlige offentlighet i Norge i 1922

1920-årene var en periode i norsk historie som var preget av politisk maktkamp. Konfliktnivået var høyt, debattklimaet var hardt, og regjeringskriser var et hyppig fenomen. Hele ni forskjellige regjeringer styrte landet fra 1920 til 1935.³⁰ Mens 1800-tallet var preget av konflikt mellom by og bygd, var ”arbeid mot kapital” en ny konflikt som preget tiårene etter unionsoppløsningen i 1905. Dette har gitt historiker Knut Kjeldstadli belegg for å påstå at tre norske samfunnsklasser sto mot hverandre: bønder, borgere med bymiddelklassen, og arbeiderklassen.³¹ Disse samfunnsklassene var representert ved politiske partier og politiske aviser.

Avisene blir gjerne kalt *partipresse* i denne perioden, fordi den store majoriteten av avisene i mer eller mindre grad var knyttet til et politisk parti. Medieforskeren Sverre Høyen har hevdet at pressen ble politisk bevisst allerede før de første partiene ble etablert i 1884, og i 1885 kunne 93 % av all norsk presse etter hans beregninger karakteriseres som partipresse.³² I en tid hvor partiorganisasjonen var dårlig utbygd, var det avisene som i hovedsak formidlet partiets budskap, og det var en klar oppfatning om at antall aviser og antall stemmer ved valg hang uoppløselig sammen.³³ Olav Kirkvaag, disponent i Arbeiderpressens Samvirke, har vist hvordan økningen av antall aviser i Arbeiderpressen gjenspeilet økning av antall stemmer fra 1897 til 1930.³⁴ For å beskrive denne utviklingen bruker han metaforen om en snøball i nedoverbakke som stadig øker farten og blir større.³⁵ Sommeren 1922 uttalte Høyens generalsekretær at det faktum at *Kongsberg Tidende* hadde blitt Høyre-avis, hadde vesentlig påvirkning på det gode valgresultatet for Høyre og Frisinnede Venstre i Kongsberg i 1918 og 1921.³⁶ I forbindelse med denne uttalelsen har historiker Rolf Danielsen skrevet at det var en ”oppfatning på sentralt partihold om at det eksisterte en direkte og entydig sammenheng mellom partipressens styrke og valgutfallene. Denne sammenheng ble aldri dratt i tvil og er forutsetningen for en pressepolitikk som gjorde avissubsidiering til en høyprioritert oppgave

³⁰ Bull 1988: 204.

³¹ Kjeldstadli 1994: 15.

³² Høyen 1975: 110 og 144.

³³ Ottosen 2010: 85.

³⁴ Informasjon om Kirkvaags yrke er hentet fra Kirkvaag 1979: 209.

³⁵ Kirkvaag 1935: 23.

³⁶ Danielsen 1984: 89.

for sentralstyret.”³⁷ Avisene var partienes fremste kommunikasjonsmiddel. Deres påvirkningskraft, i alle fall politisk, ble ikke trukket i tvil i samtiden.

Tre av avisene som anvendes som primærkilder i denne oppgaven, var hovedorganer for tre samfunnsgruppene som i stor grad preget norsk politikk i 1922. De var også hovedorganer for tre av de fire største politiske partiene ved stortingsvalget i 1921: Høyre, Arbeiderpartiet og Bondepartiet. For å få en indikasjon på hvor mange mennesker de tre avisene nådde ut til er det relevant å se på resultatet fra stortingsvalget i 1921. Høyre og Frisinnede Venstre stilte fellesliste og fikk 33,4 % av stemmene, Arbeiderpartiet 21.3 % og Bondepartiet 13.1 %. Som en følge av at Arbeiderpartiet meldte seg inn i Komintern i 1921, brøt en fraksjon ut av partiet og dannet Sosialdemokratene. De fikk 9.3 % oppslutning.³⁸

Det er ingen tvil om at de politiske partiene og deres aviser samarbeidet tett, eller i det minste hadde sammenfallende interesser. Et nødvendig spørsmål for denne oppgaven er i hvilken grad partipolitiske sympatier preget tenkemåter om humanitær nødhjelp. Det er for eksempel langt fra åpenbart at alle Aftenpostens lesere støttet avisens negative holdning til Nansens nødhjelpsarbeid. Både nestekjærligheten og Nansen som person kan ha vært gode grunner til å ta et annet standpunkt til hjelpearbeidet. I Nationen ville nok de fleste leserne ha sammenfallende holdninger med avisen når det kom til klassiske by mot bygd-konflikter. Det samme er ikke like åpenbart i spørsmålet om man skulle hjelpe fiskere i Nord-Norge eller hungersnødrammede russere. Mitt poeng er at humanitær nødhjelp ikke var en typisk partipolitisk problemstilling. Debatten om humanitær hjelp i 1922 var så kompleks, at det å forklare lesernes holdninger utelukkende på grunnlaget av partipressen vil være en unyansert feilslutning. Avisens holdning kan i utgangspunktet kun være representativ for nettopp hva avisen mener, men som jeg drøftet innledningsvis, så antar jeg at avisinnholdet i stor grad var noe både avis og lesere kunne stå inne for. Særlig der tenkemåter gikk igjen i flere tekster, og gjerne på tvers av aviser, tillater jeg meg å anta at tenkemåtene sannsynligvis var utbredt langt utover de enkelte avisene.

³⁷ Danielsen 1984: 89.

³⁸ Valen 1978: 139.

2.1 Den norske arbeiderbevegelsen

Det er ingen tvil om at konflikten mellom sosialismen og det bestående samfunnet var karakteristisk for mellomkrigstidens Norge. Fra bolsjevikrevolusjonen i 1917 og inn i begynnelsen av 1920-årene var konflikten svært omfattende. Den nærliggende bakgrunnen for konflikten var at første verdenskrig hadde svekket tilliten til det bestående samfunn, og som en konsekvens av revolusjon i Russland var en ny samfunnsordning blitt en aktuell mulighet.³⁹ Stortingsvalgene i 1915, 1918 og 1921 er en god indikasjon på dette, da arbeiderbevegelsen i disse tre valgene fikk i overkant av 30% av stemmene.⁴⁰

På Det Norske Arbeiderpartis (DNA) landsmøte i 1918 erklærte partiet seg som et ”revolusjonært klassekampparti.”⁴¹ Historiker Edvard Bull d.y. har skrevet at de ”gamle sosialdemokratene” kun ønsket revolusjon som forsvar mot undertrykkelse av folkeflertallet. Deres forslag ble nedstemt. Landsmøtets flertall ville ”forbeholde seg retten til å anvende revolusjonær masseaksjon i kampen for arbeiderklassens økonomiske frigjøring.”⁴² De nedstemte sosialdemokratene dannet først en fløy i partiet, og brøt i 1921 ut og dannet Sosialdemokratene.⁴³

En av kimene til konflikt var Det Norske Arbeiderpartiets (DNA) tilknytning til bolsjevikregimet i Russland. Sistnevnte opprettet den tredje internasjonale (Komintern) i 1919, og DNA var med fra begynnelsen.⁴⁴ Bull d.y. har hevdet at medlemskapet ikke ble problematisk før Komintern sommeren 1920 vedtok de 21 Moskva-tesene. Tesene gikk ut på sentralstyring og voldelig revolusjon, og de som ikke godtok tesene ble ekskludert fra Komintern.⁴⁵ Dette skapte strid innad i partiet og i det norske samfunn. DNA sitt medlemskap i Komintern ble avsluttet i november 1923.⁴⁶

DNA var frem til 1923 på sitt mest radikale. Historiker Hans Fredrik Dahl har kalt partiets medlemskap i Komintern en ”lojalitetsoppsigelse overfor demokratiet.”⁴⁷ Storstreiken i 1921

³⁹ Bull 1988: 263.

⁴⁰ Valen 1978: 139.

⁴¹ Bull 1988: 263.

⁴² Bull 1988: 263.

⁴³ Bull 1988: 266.

⁴⁴ Bull 1988: 264.

⁴⁵ Bull 1988: 264.

⁴⁶ Bull 1988: 268.

⁴⁷ Dahl 2001: 58.

var et uttrykk for den voldsomme konflikten mellom arbeiderbevegelsen og samfunnet forøvrig. Det var en omfattende konflikt der 120 000 arbeidere fra 26.mai ble tatt ut i streik.⁴⁸ En av hendelsene under streiken var da et arbeidertog 7.juni 1921 marsjerte og stanset utenfor Aftenpostens lokaler i protest mot avisens skriverier. De truet med å sprengte lokalet i luften neste gang arbeiderne gikk til kamp.⁴⁹ Konfliktnivået mellom arbeiderbevegelsen og det bestående samfunnet var åpenbart høyt. Under enkelte valgkamper, blant annet i 1921, kunne ingen borgerlige partier utelukke at en voldelig revolusjon ble forberedt.⁵⁰

2.2 Antibolsjevismen

Arbeiderbevegelsens radikale og revolusjonære retorikk og fremtreden vakte naturligvis reaksjoner. De reaksjonene og handlingene som bunnet i antipatier mot kommunisme og bolsjevisme, gjerne med innslag av frykt for revolusjon, borgerkrig og proletariatets diktatur, har jeg valgt å kalle antibolsjevisme. I avistekstene blir kommunist og bolsjevik brukt om både russere og nordmenn. For de som anså disse to karakteristikken som noe negativt, virker det som de var nokså sammenfallende i betydning. Hovedårsaken til at jeg lander på antibolsjevisme fremfor antikommunisme, er at ordene bolsjevik og bolsjevisme var de vanligste i nødhjelpsdebatten, både om russere og nordmenn. I andre sammenhenger var kommunist og kommunisme vanligere ordvalg. I debatten om humanitær hjelp i 1922 kom antibolsjevismen tydelig til uttrykk, derfor er det relevant å undersøke hva som kjennetegnet samtidens antibolsjevisme. Jeg vil først si litt generelt om antibolsjevisme i Norge, før jeg gir tre eksempler som var særlig relevante for nødhjelpsdebatten. Ett uttrykk for antibolsjevisme var opprettelsen av Norges Samfundshjelp i 1920. Med støtte fra næringsorganisasjonene for redere, industri, bønder, banker, håndverkere og handelsstand, var intensjonen at organisasjonen skulle fungere som ”borgersamfundets nødværge” under streiker ved å holde produksjonen i gang.⁵¹ Ut fra denne organisasjonen ble en paraplyorganisasjonen for væpnede foreninger, Samfundsvernet, opprettet i 1923. Også politi og militærvesen ble koblet inn i hemmelige planer om mobilisering mot ”de røde.”⁵² Et annet uttrykk for antibolsjevisme var borgerlige annonsører og forretningsdrivendes annonseboikott av

⁴⁸ Bull 1988: 115.

⁴⁹ Dahl 2001: 60.

⁵⁰ Dahl 2001: 77.

⁵¹ Kjeldstadli 1994: 207; Dahl 2001: 77.

⁵² Kjeldstadli 1994: 207f.

Arbeiderpressen.⁵³ Antibolsjevisme var forøvrig ikke et særnorsk fenomen, tenkemåten dominerte Europas offentlighet i årene etter verdenskrigen.⁵⁴

Språkforsker og Russland-kjenner Olaf Broch skrev i 1924 boken *Proletariatets diktatur*. Den var en forkortet versjon på 91 sider ment for ”allmenheten”, mens den opprinnelige utgaven var på 195 sider.⁵⁵ Broch fremla mye interessant tankegods, han var blant annet tydelig på at ”det russiske kommunistiske parti er en skapning som bare kunne tenkes i Russland.”⁵⁶ Han skrev også at ”Har man set dette russiske ‘proletariatets diktatur’, som det styrer og steller, da blir neppe mange i tvil om, at noget lignende er absolut utænkelig i vestens land.”⁵⁷ Broch skilte også mellom russerne og de ”selvgjorte formynderne”, og at befolkningen følte at bolsjevikene var fremmede, først og fremst ved at mange var jøder.⁵⁸ Samtidig som han var tydelig på den jødiske tilstedeværelsen i sovjetstyret, mente han at uviljen mot jøder ikke var like stor som den tidvis ble fremstilt. Det var også andre fremmedelementer hos bolsjevikene, blant annet ungarere og polakker.⁵⁹ Helt til slutt advarte han om at ”ogsaa blandt os lever nok av naturer av samme sort, rede til at sætte handling bak ord.”⁶⁰ Med andre ord at det også i Norge fantes revolusjonære kommunister som kunne være farlige.

Mellomkrigstiden i Norge var preget av nasjonal retorikk og symbolbruk.⁶¹ Hans Fredrik Dahl har hevdet at det fantes to nasjonalistiske bevegelser i Norge i 1920-årene som hadde ulike regionale og sosiale forankringer. Den ene var preget av kystfolk, bønder og fiskere på Sør- og Vestlandet, som blant annet fremmet lekmannskristendom og krav om norsk mål og norsk kultur.⁶² Den andre var preget av bygdenes storfolk og byens middelklasse på Østlandet og i Trøndelag, og hadde politisk forankring hos Frisinnede Venstre, men også hos Bondepartiet og mange i Høyre.⁶³

⁵³ Ottosen 2010: 38f.

⁵⁴ Cabanes 2014: 192.

⁵⁵ Broch 1924: Forord.

⁵⁶ Broch 1924: 13.

⁵⁷ Broch 1924: 10.

⁵⁸ Broch 1924: 9 og 78.

⁵⁹ Broch 1924: 78f.

⁶⁰ Broch 1924: 90f.

⁶¹ Angell 1994: 33.

⁶² Dahl 1971: 24.

⁶³ Dahl 1971: 24.

Disse to nasjonale strømningene kolliderte ofte som motsetninger i samfunnslivet. I én stor sak, den dansk-norske striden om Grønland, sto de samlet.⁶⁴ Det samme gjorde de i det som ble oppfattet som en nasjonal kamp mot arbeiderbevegelsen.⁶⁵ Antagelsen var at arbeiderbevegelsen i Norge alene dyrket sin egen klasse og hadde solidaritet med arbeidere i andre land, ikke sine egne landsmenn. Arbeiderbevegelsens ledere i Norge hevdet på den andre siden at nasjonale symboler og saker ble skapt og brukt i kampen mot arbeiderbevegelsen.⁶⁶ Edvard Bull d.y. har hevdet at nasjonalismen virket samfunnsbevarende som motvekt til sosialismen.⁶⁷ Konflikten mellom arbeiderbevegelsen og samfunnet forøvrig sto altså sentralt i forestillingene om norsk nasjonalisme i mellomkrigstiden.

2.2.1 Polemikken mellom Professor Edvard Bull og Redaktør Thorstein Diesen

I slutten av januar 1922 hadde historiker og Arbeiderpartimann Edvard Bull og Aftenpostens redaktør Thorstein Diesen en polemikk gående. Edvard Bull hevdet at Aftenpostens innsamlingsaksjon for nødlidende i Nord-Norge stred mer mot kristen moral og nestekjærlighet enn noen annen offentlig sak hadde gjort på mange år. Ikke fordi nødlidende nordlendinger ikke fortjente hjelp, men fordi det hele var iscenesatt for å sabotere Nansens innsamlingsaksjon. Videre ba han prestene ta seg av saken ved å avsløre ondskapen fra prekestolen.⁶⁸

Motsvaret i Aftenposten dagen etter var av den svært kraftige sorten:

Hr.Edv. Bull er fuldblods bolsjevik. Moskvamand. For han betyder det ikke noget, at der er nød hos fiskerbefolkningen i Nord-Norge. Hungersnøden i Russland gjør indtryk paa ham, men landsmænds nød interesserer han ikke.⁶⁹

De to første setningene må ses i en kontekst der ”fuldblods bolsjevik” og ”Moskvamand” var for skjellsord å regne. Slike karakteristikker var rettet mot dem med sympatier for det revolusjonære Arbeiderpartiet. Implisitt hevdet Diesen at det var viktigere for Bull å hjelpe

⁶⁴ Dahl 1971: 25.

⁶⁵ Dahl 1971: 29.

⁶⁶ Dahl 1971: 29-31.

⁶⁷ Bull 1988: 257.

⁶⁸ Social-Demokraten 27.januar 1922, s.4.

⁶⁹ Aftenposten 28.januar 1922, aftenutgaven, s.1.

russere enn nordmenn, at han var ”moskvamand” og ikke nordmann. Dermed ble Bull ikke bare karakterisert som bolsjevik, men også antinasjonalist.

Videre skrev Diesen:

Det er heller ikke noget tegn på intelligens, at han ikke forstaar, at andre kan have hjertelag for de nødlidende landsmænd. Som egte bolsjevik hader han ”Aftenposten”. Det fortænker vi ham ikke i. Han kan ikke skjule sit had. Det tilgiver vi han let. Men en sandhedssøgende videnskabsdyrker har ikke lov til at være saa dum, at han ikke skjønner, at ”Aftenposten” og de tusinder, som deltager i ”Aftenposten”s indsamling til Nord-Norge, gjør dette af hjertelag for vore nødlidende landsmænd.⁷⁰

De grove personkarakteristikkene av Bull som ”dum” og ”ikke noget tegn til intelligens” er et vitnesbyrd på det harde debattklimaet i 1922, og særlig hva som var tillatt å kalle en Arbeiderpartimann. Påstanden om at Bull ikke klarte å skjule sitt hat var nok et forsøk på å stemple hans mening som irrasjonell, men det viser også de steile frontene i konflikten mellom sosialismen og borgerskapet. Dette hatet som Diesen påberopte Bull var nok gjensidig. Det hører med at dette var en lederartikkel av Thorstein Diesen, en sjanger som både er blitt referert til som ”torshammere” og ”hammerartikler.”⁷¹ Diesens ledere har blitt karakterisert som kortfattet og aktuell, med en klar og bastant uttrykksform. De fikk etter hvert en pågående og freidig muntlighet, samt en hard kynisme som ble gjenkjent på sin egen tone.⁷² På tross av disse sjangertrekkene, er denne polemikken er godt eksempel på det høye konfliktnivået og antibolsjevismen i perioden.

2.2.2 Antibolsjevisme og barn

30.desember 1921 publiserte Tidens Tegn en artikkel om at bolsjevikene organiserte en omfattende propaganda rettet mot små skolebarn i Norge, i form av opprettelsen av kommunistiske barnelag. I artikkelen var det fokus på de norske bolsjevikene som forbrytere, men det ble også påpekt at de lydig lystret ordrene som kom fra Moskva.

⁷⁰ Aftenposten 28.januar, aftenutgaven, s.1.

⁷¹ Diesen 1978: 19; Norland 2011: 326.

⁷² Diesen 1978: 22; Norland 2011: 326f.

Der er efter ordre fra Moskva dannet en egen organisation som har som opgave at drive en systematisk propaganda blandt skolebarn fra syvaarsalderen. Det gjælder at indpode dem had til alt og alle, som ikke sogner under Moskvas lære, had til samfunnet, til kirken, til skolen og alle borgerlige myndigheder.⁷³

Her må vi særlig bemerke motsetningsforholdet som blir skissert opp mellom bolsjevikene og alle andre. De ble fremstilt som om de hatet samfunnet, kirken, skolen, de borgerlige myndighetene. Hat er et sterkt ord, og jeg skal være varsom med å drive gjenbruk på den sterke ordbruken som preget avisklimaet mellom bolsjevikene og de borgerlige. Det bør poengteres at slik ordbruk ikke var vanlig i avisspaltene, ytringene ble krassere når bolsjevisme var involvert.

Det at bolsjevikene drev det Tidens Tegn kalte forbrytelser mot små barn, ble det reagert kraftig på, fra flere hold. Journalist og sosialist Christian Hilt fikk publisert et motsvar i Social-Demokraten dagen etter. Der skrev han blant annet at ingen led så mye under kapitalismen som barna, at de ble lært til å bli tilfreds med et system som ikke gagnet dem.⁷⁴ De to innleggene presenterte altså to vidt forskjellige virkelighetsoppfatninger om hva som var til det beste for norske barn. Tidens Tegn publiserte et redaksjonelt motsvar andre nyttårsdag med enda kraftigere retorikk, før avisen 3.januar publiserte et svært krast leserinnlegg om saken.⁷⁵ Journalist Bjarne Eide var den eneste som eksplisitt koblet saken opp mot nødhjelp til Russland, da han mente man ikke skulle hjelpe bolsjevikene da de drev ”moralske snigmord paa Norges barn.”⁷⁶

I avisen Dagen ble det reagert kraftig på Tidens Tegns ”avsløringer.” På forsiden av avisen 30.desember 1921 hadde en innsender oppsummert Tidens Tegns artikkel og vektla blant annet at ”Barna skal gjøres mest mulig uavhengig av enhver indflytelse fra det borgerlige samfund, særlig fra skolen og kirken, og der skal agiteres blandt barna mot lærernes autoritet i skolen.”⁷⁷ 5.januar 1922 fikk en prest publisert et leserinnlegg der han påpekte at de kommunistiske barnelagene var ment å erstatte det bolsjevikene kalte borgerlige barne-

⁷³ Tidens Tegn 30.desember 1921, s.7.

⁷⁴ Social-Demokraten 31.desember 1921, s.3.

⁷⁵ Tidens Tegn 2. januar 1922, s.7; Tidens Tegn 3.januar 1922, s.7-8.

⁷⁶ Tidens Tegn 20.januar 1922, s.7.

⁷⁷ Dagen 30.desember 1921, s.1.

organisasjoner, deriblant søndagsskolene. Han kalte barnelagene for ”kommunistiske kamporganer.”⁷⁸ Nye leserinnlegg om saken ble publisert 6.januar og 1.februar.

Det er en rekke innsikter vi kan ta med oss herfra. For det første er polemikken om de kommunistiske barnelagene et godt eksempel på skarpt debattklima i saker hvor bolsjevismen var i fokus. I forrige delkapittel var det Aftenposten som polemiserte med Social-Demokraten. Denne gangen var det Tidens Tegn, samt en rekke kritiske leserinnlegg i Dagen. Saken er illustrerende for hvordan bolsjevismen og sosialismen var i opposisjon til mye av det etablerte i samfunnet, også kristendommen. Dette blir viktig senere i oppgaven, da min påstand er at en sterk antibolsjevismen i Norge i stor grad preget nødhjelpsdebatten. Det at det ble ført en kamp om påvirkning av barn, og hvordan det vakte sterke reaksjoner, er viktig for å forstå hvordan tenkemåter om barn preget nødhjelpsdebatten.

2.2.3 Et antisemittisk element i antibolsjevismen

Det finnes en del litteratur om antisemittisme i mellomkrigstiden, også om hvordan antibolsjevisme og antisemittisme ble koblet sammen. Hans Fredrik Dahl definerer bevegelsen antisemittisme som ”religiøs, politisk eller sosial agitasjon mot jøder rettet mot å begrense deres statsborgerlige eller menneskerettslige stilling.” Han argumenterer for at populistisk antisemittisme som forekom i blant annet Tyskland og Frankrike, kun var marginalt tilstede i Norge.⁷⁹ Norsk antisemittisme fra 1814 og frem til første verdenskrig var først og fremst en motvilje mot jøder på grunn av deres fremmedhet.⁸⁰

I løpet av første verdenskrig ble en myte om en jødisk konspirasjon for verdensherredømme mer utbredt i Europa. Forutsetningen for det var forfalskingen *Sions vises protokoller*. Skriftet utga seg for å være hemmelige protokoller fra den første sionistiske verdenskongress i 1897, hvor jødiske ledere konspirerte mot den vestlige kristelige sivilisasjon for å oppnå verdensherredømme.⁸¹ Skriftet ble først publisert i Russland i 1903, men ble innen få år avslørt som en forfalskning.⁸² Etter første verdenskrig fikk forfalskningen ny aktualitet og en voldsom utbredelse i Europa. Jødene fikk skyld i både nederlaget som de hvite led i den

⁷⁸ Dagen 5.januar 1922, s.3.

⁷⁹ Dahl 2008: 442f.

⁸⁰ Dahl 2008: 446; Emberland 2009: 401f.

⁸¹ Aasvagen 2010: 9.

⁸² Harket 2009: 370f.

russiske borgerkrigen, og Tysklands nederlag i første verdenskrig.⁸³ På 1920- og 1930-tallet ble kun Bibelen trykt i større opplag.⁸⁴

Rundt år 1920 hadde norsk antisemittisme utviklet seg fra å hovedsakelig være preget av xenofobi, til å også inneholde rasehygiene, en omfattende konspirasjonsteori, sterkere fordommer og antijødiske ytringer.⁸⁵ Et sentralt spørsmål er hvor utbredt denne antisemittismen var rundt år 1922. Hans Fredrik Dahl viser til en doktorgradsavhandling av Iselin Theien som ikke har funnet noe populistisk antisemittisk trykk i det politiske system i 1930-årene. Den antijødiske diskursen fikk en oppsving i 1930-årene, samtidig som pressen, kanskje med unntak av *Nationen*, ikke var antisemittisk.⁸⁶ Det at Dahl skriver lite om antisemittismens utbredelse på 1920-tallet tolker jeg slik at den i hvert fall ikke var mer utbredt da enn den ble det neste tiåret. Sannsynligvis var den mindre fremtredende i mellomkrigstidens første tiår. Religionshistoriker Terje Emberland er av en noen annen oppfatning. I en sekvens der han benytter kilder fra de første årene etter første verdenskrig, skriver han at jødekarikaturene i norske vittighetsblader og aviser vitnet om ”en latent antijødisk underskog av fordommer i befolkningen.”⁸⁷ Her må jeg bemerke at selv om fordommer mot jøder kanskje var allment kjent i den norske befolkningen, betyr ikke det at folk støttet opp om slike fordommer. Det er også en stor gradforskjell mellom en karikert stor nese og konspirasjon om verdensherredømme, så Emberlands oppfatning bør tas med visse forbehold.

Det er derimot ingen tvil om at det forekom antisemittiske ytringer i avisene tidlig på 1920-tallet. Det som er komplisert, men nødvendig å si noe om, er hyppigheten og alvorlighetsgraden i ytringene. Særlig tre masteroppgaver er i den sammenheng relevante. Kjetil Simonsen har undersøkt fremstillingen av jøder i norsk bondepresse fra 1920 til 1925, med utgangspunkt i avisene *Nationen* og *Namdalen*.⁸⁸ Særlig kapittelet om ”bolsjevikjøden” og den jødiske verdenssammensvergelse, er sentralt for denne oppgaven. Hans konklusjon er at disse to komponentene først og fremst blir brukt forsterkende i en bred polemikk mot kommunisme og arbeiderbevegelsen. Han mener også at ”jødebolsjevismen” ble konstruert

⁸³ Harket 2009: 373-375.

⁸⁴ Harket 2009: 362.

⁸⁵ Dahl 2008: 450f.

⁸⁶ Dahl 2008: 455f.

⁸⁷ Emberland 2009: 407.

⁸⁸ Simonsen 2009.

som en trussel mot nasjonen.⁸⁹ Lars Lyngstad Sund har gjort en tilsvarende undersøkelse av Aftenposten. Han konkluderer med at Aftenposten knyttet jøder til kommunismen og norsk arbeiderbevegelse i hele perioden fra 1920 til 1925. Videre skriver han at det var i 1923 og 1924 at Aftenpostens retorikk var på det skarpeste.⁹⁰ Linda Aasvangen har skrevet om forfalskningen *Sions vises protokoller*, og undersøkt mottakelsen til skriftet i norsk offentlighet i perioden 1920-1925. En av hennes konklusjoner er at skriftet fikk forsvinnende lite omtale i den norske dagspressen.⁹¹

2.3 Humanitær handling og bevissthet

Statsviteren Michael Barnett har skrevet boken *Empire of Humanity : a history of humanitarianism*. Begrepet *humanitarianism* er ikke helt enkelt å oversette til norsk. Jeg forstår det som *humanitær bevissthet og handling* som kommer til uttrykk for en medfølelse for andre mennesker.⁹² Denne bevisstheten og handlingen måtte ha en viss geografisk utstrekning for å bli kalt humanitær. Barnett mente at opprettelsen av *the International Committee of the Red Cross (ICRC)* i 1863 sannsynligvis var et vendepunkt hvor handlingen i ettertiden måtte strekke seg over landegrenser for å bli kalt humanitær.⁹³

I 1800-tallets Europa handlet humanitær handling i hovedsak om kolonialisme, misjon og krigføring. De to førstnevnte er gjerne forbundet med hverandre. Selv om kolonialisme forbindes med europeisk imperialisme og utbytting, eksisterte det i samtiden humanitære oppfatninger om hvorfor kolonialisme var en god og riktig handling. Frankrike hadde sin *la mission civilisatrice*, mens England opererte med *white man's burden*. Begge bygger på et rasistisk prinsipp om hvite europeeres overlegenhet og ansvar for å sivilisere underlegne raser.⁹⁴ Misjon var en del av kolonialismen, men var også et resultat av evangelisk kristendom, som innebar avstand fra prinsippet om predestinasjon og heller et fokus på Jesus liv og lære. Dette innebar at alle "guds barn" kunne reddes, og dermed en fundamental menneskelig likhet som avvek fra rasistiske tenkemåter.⁹⁵

⁸⁹ Simonsen 2009: 57f.

⁹⁰ Sund 2014: 96.

⁹¹ Aasvangen 2010: 48.

⁹² Barnett 2011: 10.

⁹³ Barnett 2011: 19.

⁹⁴ Barnett 2011: 60-62.

⁹⁵ Barnett 2011: 53 og 64f.

Når det gjelder humanitet i krigføring så blir gjerne Henry Dunants skildring i bokform av slaget ved Solferino i 1859, og opprettelsen av Røde Kors i 1863, sett på som en revolusjon.⁹⁶ Organisert frivillig hjelp til syke og sårede i strid ble for første gang praktisert, og har i økende grad blitt praktisert siden.⁹⁷ I årene forut første verdenskrig handlet humanitær nødhjelp for det meste om krigføring. I den grad sivile fikk nødhjelp, var de helt avhengig av en diaspora som tok initiativ og organiserte nødhjelpen. Dette kan nok forklares med at et forestilt felleskap med de nødlidende ga en ansvarsfølelse hos diasporaen om å hjelpe ”sine egne.” Samtidig var det en utvikling etter krigen hvor nød i økende grad var et kriterium som avgjorde hvem som skulle hjelpes.⁹⁸

Nødhjelpsaksjonen til Russland i 1921-1923 kan ses på som et vendepunkt i Europas og USAs humanitære historie. Det var den første storskala internasjonale humanitære aksjonen utenfor nasjonalgrenser eller imperier, rettet mot andre enn ens egen befolkning.⁹⁹ Det var også det store internasjonale gjennombruddet for flere humanitære organisasjoner. For Storbritannias, og sikkert også andre staters tilfelle, var det første gang regjeringen bevilget penger til denne typen nødhjelp gjennom humanitære organisasjoner.¹⁰⁰

Det må avklares hva som i denne oppgaven menes med begrepet *nødhjelp*, og hva som gjør den humanitær. Innledningsvis definerte jeg *humanitær nødhjelp* som: kortsiktig hjelp til mennesker i en akutt nødssituasjon for å redde liv, hindre nød eller gi beskyttelse til de menneskene som er rammet. I denne definisjonen er geografisk avstand til nødssituasjonen irrelevant, det var ikke nødvendigvis tilfelle i årene etter første verdenskrig. Lokal nødhjelp var noe annet enn humanitær nødhjelp. Barnett hevder at humanitær handling etter 1863 måtte strekke seg over landegrenser for å bli kalt humanitær. I nødhjelpsdebattens tilfelle er det mye som tyder på at et slikt kriterium er for strengt. Mange argumenterte med lignende premisser og logikker enten om de støttet nødhjelpen til Russland eller Nord-Norge. I begge tilfellene, dog i varierende grad, var mennesker i dyp nød en viktig forutsetning for argumentasjonen.

⁹⁶ Magelli 2014: 15.

⁹⁷ Magelli 2014: 33.

⁹⁸ Barnett 2011: 82.

⁹⁹ Sasson 2016: 520.

¹⁰⁰ Sasson 2016: 535.

I avisene diskuterte man hvorvidt ulike nødssituasjoner var alvorlige nok til at de hadde krav på kortsiktig hjelp fra andre enn lokalsamfunnet. Det var en hegemonisk oppfatning om at nødhjelpen til Russland var humanitær. Nøden var både stor og langt borte. Hvorvidt nøden i Nord-Norge var humanitær var det delte meninger om. Noen mente nøden var alvorlig nok, andre mente nøden var av en sånn karakter at dette var noe staten eller lokalsamfunnet måtte ta seg av, og da var det snakk om ”vanlig” nødhjelp. Dette var sannsynligvis logikken bak at Social-Demokraten startet en innsamling for Kristianias arbeidsledige som en reaksjon på Aftenpostens innsamling til Nord-Norge. De mente at nøden i Nord-Norge ikke var mer alvorlig enn nøden i Kristiania. Derfor mente de at Aftenposten, og alle andre som ga penger til nødlidende i Nord-Norge, heller burde hjelpe nødlidende lokalt i sin egen by. Det var høy arbeidsledighet og utvilsomt mye nød i Norge i 1922, nødhjelp var et samtidig begrep for å beskrive handlinger for å lindre denne nøden. Begrepet humanitær nødhjelp er ment for å skille slik nødhjelp fra handlinger som søkte å lindre mer akutt nød, slik som fant sted i Russland og muligens noen steder i Nord-Norge.

2.3.1 Humanitær handling og bevissthet i Norge

Det finnes relativt lite litteratur om humanitært arbeids historie i Norge, i alle fall i tiden før 1922. Eldrid Magellis bok om Røde Kors’ historie i Norge er et unntak i denne sammenheng. Røde Kors var til å begynne med en organisasjon som utelukkende jobbet for humanitet for soldater i krig. Røde Kors’ aktive bidrag til nødhjelpsarbeidet i Russland i 1922, er et uttrykk for en fundamental endring i organisasjonens virksomhet. Virkefeltet ble utvidet til også å gjelde for sivile i fredstid. I Norge så man tendenser til denne utviklingen på 1890-tallet, men det var først etter 1900 at Røde Kors for alvor engasjerte seg i sosialt arbeid i det norske samfunnet.¹⁰¹

Mot slutten av verdenskrigen økte oppslutningen for fredsbevegelse og nedrustning i Norge, og dermed falt Røde Kors sin popularitet.¹⁰² I 1920 hadde organisasjonen kun 9000 medlemmer, og bar et overklassepreg i manges øyne.¹⁰³ Organisasjonen økte vektleggingen av sosialt og humanitært arbeid i fredstid, særlig innenriks, samtidig som de hadde et fokus

¹⁰¹ Magelli 2014: 70f.

¹⁰² Magelli 2014: 104.

¹⁰³ Magelli 2014: 111.

på å verve flere medlemmer.¹⁰⁴ I løpet av 1921 økte medlemstallet til 100 000.¹⁰⁵ Denne formidable økningen sier noe om hvor sterkt fredstanken og innenriks sosialt arbeid sto i Norge i 1921.

Jeg vil nevne to andre organisasjoner som hadde en viss utbredelse i Norge i tiden forut for 1922. Frelsesarmeen drev sosialt arbeid i Norge fra 1890-tallet og sendte ut sin første misjonær i 1895.¹⁰⁶ Norske Kvinners Sanitetsforening ble stiftet i 1896 og hadde som formål å hjelpe hærens sanitet.¹⁰⁷ På tross av dette arbeidet foreningen i større grad enn Røde Kors for folkehelsen i Norge. Fokuset på arbeid i Norge er kanskje hovedårsaken til at foreningen hadde 100 000 medlemmer i 1920, mens Røde Kors hadde 9000.¹⁰⁸

De tre organisasjonene jeg har beskrevet ovenfor drev i all hovedsak hjelpevirksomhet innenriks, gjerne ved hjelp av lokallag på lokalt nivå. Jeg har ikke funnet mye som indikerer noe stort engasjement rundt humanitær nødhjelp. Unntaket er medfølelsen for sultende østeriske og tyske barn i etterkant av krigen.¹⁰⁹ Det ble innsamlet penger til disse barna, men hvor mye som ble samlet inn, og om det var noen større debatt om saken er uvisst. Med forbehold om at denne saken kan ha skapt et stort engasjement i den norske opinionen, virker debatten i 1922 å være den første store diskusjonen om hvorvidt man skulle hjelpe dypt nødlidende mennesker utenfor Norges grenser. Dette gjør også kildematerialet ekstra interessant, da det blir et slags startpunkt for norsk humanitær nødhjelp, noe vi har sterke tradisjoner for den dag i dag.

2.4 De fem avisene

Social-Demokraten ble først utgitt i mai 1884 under navnet "Vort Arbeid", og ble Arbeiderpartiets første avis. Avisen ble kort tid etter hetende Social-Demokraten, skiftet i 1923 navn til Arbeiderbladet, og heter i dag Dagsavisen. Avisen var til å begynne med i privat eie, men ble overtatt av Arbeiderpartiet i 1893.¹¹⁰ Olav Kirkvaag har påstått at avisen

¹⁰⁴ Magelli 2014: 112f.

¹⁰⁵ Magelli 2014: 114.

¹⁰⁶ Solevåg 2013: 17 og 19.

¹⁰⁷ Schram 1995: 33.

¹⁰⁸ Magelli 2014: 111.

¹⁰⁹ Dahl 2001: 20; Schram 1995: 113.

¹¹⁰ Høyer 1975: 174.

var partiets hovedorgan allerede før det ble stiftet i 1887.¹¹¹ Det tetteste samspillet mellom parti og presse i denne perioden var i arbeiderpressen. Et talende eksempel er Martin Tranmæl som ble redaktør i Social-Demokraten i mai 1921 samtidig som han var partisekretær i partiet, en stilling han gikk inn i etter landsmøtet i 1918.¹¹² I 1918 var halvparten av avisens abonnenter bosatt i Kristiania, noe som nok ikke endret seg mye frem mot 1922.¹¹³

I 1892 ble ”Den Konservative Presses Forening” dannet, og var representert på Høyres landsmøte.¹¹⁴ Avisene fikk noe økonomisk støtte fra partiet, men det er ikke påvist at dette hadde en direkte effekt på avisens innhold.¹¹⁵ Ellers var det lite formelle bånd mellom Høyre og den borgerlige pressen i tiden opptil 1922. En gjenganger var spenningen mellom provins- og hovedstadsaviser, noe som nådde et klimaks i en dispuTT i 1911 hvor Aftenpostens redaktør, Amandus Schibsted, var en av hovedaktørene. I denne sammenheng måtte Høyres partiformann Fredrik Stang gripe inn, og Aftenposten fikk en skarp irettesettelse fra Høyres sentralstyre.¹¹⁶ Dette viser at partiet må ha øvd innflytelse over Aftenposten, samtidig som Aftenposten åpenbart var mer uavhengig enn hvilken som helst avis i arbeiderpressen.

Historiker Rolf Danielsen har satt høyrepressen i system, ved å skille mellom ulik grad av tilknytning mellom avis og parti. Danielsen skisserer opp seks nivåer, hvor nivå én er upolitiske aviser med ”borgerlig farge” og nivå seks er aviser i Sentralstyrets eie. Borgerlige aviser var enten privateid, AS-selskaper med basis i lokal Høyre-elite, eller aviser i sentralstyrets eie. I tillegg skiller han mellom overskudd- og underskuddsforetak. Avisene som gikk med underskudd var mer avhengig av økonomisk støtte fra partiet, og var derfor mindre uavhengig redaksjonelt. Majoriteten av den borgerlige pressen var underskuddsforetak eller aviser eid av sentralstyret, hvor partiet hadde stor innflytelse, spesielt med tanke på ansettelse av redaktører. I Danielsen sitt system er Aftenposten prototypen på de politisk mest uavhengige avisene. Avisen var et privateid overskuddsforetak, og Danielsen

¹¹¹ Kirkvaag 1935: 9.

¹¹² Bjørnsen 1986: 57; Zachariassen 1979: 150-154.

¹¹³ Bjørnsen 1986: 16.

¹¹⁴ Ottosen 2012: 66.

¹¹⁵ Ottosen 2010: 85f.

¹¹⁶ Ottosen 2010: 86.

argumenterer for klar avstand til Høyres sentralorganer. Dette kom blant annet til uttrykk ved at Aftenposten frontet flere viktige opposisjonelle saker i løpet av 1920-årene.¹¹⁷

Da Landmandsforbundet skilte parti og faglig organisasjon i 1920, og Bondepartiet ble dannet, tok de velgere fra både Høyre og Venstre.¹¹⁸ Venstres konservative fløy, som hovedsakelig fantes på Østlandet og i Trøndelag, gikk over til Bondepartiet.¹¹⁹ Det er derfor naturlig å anta at majoriteten av Nationens lesere var sentrert i disse to landsdelene. Nationen hadde en sterk redaktør i Thorvald Aadahl. Han sørget for at avisen førte en antibolsjevikisk linje helt fra oppstarten i 1918.¹²⁰ Selv om samspillet mellom Bondepartiet og Nationen var tett, kunne avisens lederskribenter rette kraftig kritikk mot partiet. Dette fordi en bred eierstruktur ga økt grad av selvstendighet.¹²¹

Den første utgaven av Dagen ble utgitt 20. august 1919. Avisen ble landets første kristelige dagsavis, og hadde som program å forsvare kristendommen og sette menneske- og samfunnsliv i kristendommens lys.¹²² Avisen hevdet seg å være partipolitisk uavhengig fra begynnelsen: ”Verken politisk, kirkelig eller kristelig skal bladet være organ for noget parti eller for nogen organisation.”¹²³ Avisen var i 1922 dominert av saker der kristendom og kristne verdier var tema, og avholds- og forbudssaken var dominerende i spaltene. Mens de fire andre avisene utkom i Kristiania, ble Dagen utgitt i Bergen. Med utgangspunkt i den geografiske tilhørigheten til annonsørene til Dagen, er det liten tvil om at hovedvekten av leserne befant seg i Bergen. Men annonsører fra Kristiania, Stavanger og Voss tyder på at avisen også var utbredt i disse områdene.

Tidens Tegn ble til som en konsekvens av en opprivende strid om annonser og redaksjonell frihet i Verdens Gang. Olav Thommesen gikk av som redaktør og dannet sin egen avis, som allerede fra oppstarten i 1910 ble landets nest største avis.¹²⁴ Avisen var Frisinnede Venstres hovedorgan, og tiltrakk seg blant annet aktive målfolk, avholdsmenn på Vestlandet og

¹¹⁷ Danielsen 1984: 91.

¹¹⁸ Kjeldstadli 1994: 34.

¹¹⁹ Dahl 2001: 76; Dahl 1975: 24.

¹²⁰ Kjekstad 2008: 16.

¹²¹ Kjekstad 2008: 6 og 48.

¹²² Dagen 20. august 1919, s.1.

¹²³ Dagen 20. august 1919, s.1.

¹²⁴ Thommesen 2008: 65 og 73.

kulturliberale i hovedstaden.¹²⁵ Det faktum at partiet stilte felleslister med Høyre ved stortingsvalget i 1921 gjør det naturlig å hevde at Tidens tegn var en borgerlig avis, med noen av de samme standpunktene som Aftenposten. Et eksempel er at avisen, slik som Aftenposten, var nokså konsekvent i sin skepsis til bolsjevismen.

2.5 Det avislesende publikum

I 1835 skrev Henrik Wergeland at det tidligere var uvanlig å se bønder med aviser, men at en nå kunne finne aviser i slike kretser.¹²⁶ Dette indikerer at noen bønder må ha kunnet lese på dette tidspunktet. Medieforsker Sverre Høyer har skrevet at lesekyndighet var tidlig utbredt i Norge. Eilert Sundt utførte en undersøkelse av arbeiderklassens kår i Oslo i 1855, og fant ut at 112 av 288 familier hadde aviser i huset. Disse avisene kunne selvfølgelig være gamle eller lånt av andre, derfor skal man være forsiktig med å bruke dette tallet for å si noe om hvor mange som leste aviser jevnlig. Uansett viser det at avislesing ikke var forbeholdt den økonomiske eliten, men var velkjent for store deler av befolkningen.¹²⁷

En relativt lesekyndig befolkning var naturligvis en forutsetning for at avisantallet og mangfoldet ble større og at avislesing ble et massefenomen i tiårene før 1922. Høyer trekker paralleller mellom avisenes utbredelse og utviklingen mot en partipresse. Ved at nyetablerte aviser skulle konkurrere med etablerte aviser, måtte de enten konkurrere om de samme leserne eller finne nye lesergrupper som ikke allerede var representert i pressen.¹²⁸ Da ble resultatet gjerne det sistnevnte, som igjen økte mangfoldet i partipressen. Høyer har undersøkt sammensetningen av den politiske pressen i 1885, 1900 og 1921. I de to første årstallene var så å si all politisk presse orientert mot Høyre eller Venstre, mens i 1921 var bildet noe mer sammensatt. 35 og 32 aviser orienterte seg henholdsvis mot Høyre og venstre, 18 tilhørte Arbeiderpartiet, mens 7 var talerør for Bondepartiet.¹²⁹

I utgangspunktet var nok hvilken avis man leste og hvilket parti man stemte på sammenfallende. Ettersom Nationen, Aftenposten og Social-Demokraten var hovedorganene

¹²⁵ Thommesen 2008: 101.

¹²⁶ Tveterås 1942: 413.

¹²⁷ Høyer 1975: 118.

¹²⁸ Høyer 1975: 119.

¹²⁹ Høyer 1975: 144.

Fra 1885 til 1921 eksisterte det aviser som hadde en annen politisk tilhørighet enn til de tre største partiene. Se derfor tabell 5.1 s.144 for mer utfyllende lesning.

for sine respektive samfunnsklasser, kan det antas at disse samfunnsgruppene dominerte deres leserkretser. På samme måte kan vi anta at ettersom Dagen representerte en vestlandsk kristen lekmannsbevegelse, dominerte denne gruppen også avisens leserkrets. Aftenposten kartla i 1880-årene abonnentenes sosiokulturelle bakgrunn. Det viste at den øvre middelklassen dominerte leserkretsen, men at det også var betydelige innslag av arbeidere og hjemmeværende.¹³⁰ Dette viser at det likevel var et mangfold i leserkretsene selv om de var dominert av de samfunnsklassene de representerte.

Hvor mange leste de ulike avisene? Et fornuftig utgangspunkt for å belyse dette spørsmålet er å undersøke opplagstallene til avisene i perioden. Aftenposten ble i september 1920 utfordret av Tidens Tegn om hvem som var den største avisen, i den sammenheng ble deres opplag i tredje kvartal i 1920 beregnet. Aftenposten vant og var dermed Norges største avis med 67 619 i bruttoopplag, mens Tidens Tegn hadde et bruttoopplag på 63 599.¹³¹ Bruttoopplag i tredje kvartal betydde det daglige gjennomsnittet av avisenes trykte eksemplarer i månedene juni, juli og august. For Aftenposten sin del gjaldt dette deres morgenutgaver, aftenutgavene kom i tillegg. Høyer gjengir en statistikk over Aftenposten og Arbeiderbladets opplagstall, som viser at dette tallet steg noe frem mot 1922.¹³²

Jeg har ikke funnet konkrete opplagstall for Social-Demokraten, kun statistikken som er gjengitt i Høyers avhandling. Selv om den ikke kan gi et eksakt tall er denne mer enn tilstrekkelig for å gi et pålitelig anslag. I 1922 hadde Social-Demokraten et bruttoopplag mellom 40 000 og 45 000. For Nationen har jeg ikke lyktes i å finne relevante opplagstall. Bondepartiet fikk betydelig færre stemmer enn Arbeiderpartiet ved valget i 1921, men Bondepartiet hadde også færre aviser enn arbeiderpressen, derfor betydde ikke dette nødvendigvis at avisens opplag var lavere enn Social-Demokratens. Nationen hadde cirka like mye redaksjonelt stoff som Social-Demokraten, men langt flere annonsører. En forklaring på dette kan være annonseboikotten til borgerlige annonsører og forretningsdrivende. I sum mener jeg dette tyder på at Nationen sannsynligvis hadde et bruttoopplag rundt det samme som Social-Demokraten. Dagen var klart den minste av avisene, med færre sider og lavere opplag. Per 23.september 1919 hadde avisen 7-8000 i bruttoopplag.¹³³ I følge

¹³⁰ Ottosen 2010: 74.

¹³¹ Norland 2011: 339.

¹³² Høyer 1975: 175.

¹³³ Dagen 23.september 1919, s.4.

Dag Kullerud, som er i prosessen med å skrive avisen Dagens historie, holdt dette opplaget seg nokså stabilt i årene etter 1919.¹³⁴ De avisene jeg undersøker i denne oppgaven hadde altså et samlet daglig bruttoopplag på cirka 225 000.

Et annet relevant spørsmål er hvor mange som leste hver enkelt aviseksemplar? Harald Tveterås henviser i en artikkel fra 1942 til en statistikk utarbeidet av Institutt for salg og reklame der blant annet antall lesere per aviseksemplar ble beregnet. Ut i fra disse beregningene skulle hvert eksemplar i Oslo og Akershus ha 1 til 2 lesere, mens resten av landet varierte fra 2-5 lesere per eksemplar.¹³⁵ I samme artikkel skriver Tveterås at avisene gjerne ble omhyggelig studert om kveldene, og ofte ble utvalgte artikler lest høyt for familien.¹³⁶ Avisenes bruttoopplag og antall lesere per eksemplar indikerer stor innflytelse, og avisene må ha vært en svært dominerende sosial og offentlig arena for meningsutveksling og påvirkning. Dette på tross av at bruttoopplag ikke sier noe om hvor mange av avisene som ble solgt, og at man ikke kan vite hvilke artikler i avisene som ble lest av hvem.

2.6 Hungersnøden i Russland 1921-1923.

Historiker Carl Emil Vogt har skrevet en utfyllende bok om hungersnøden i Russland i 1921-23 og Nansens forsøk på å organisere internasjonal hjelp. Dette delkapitlet vil i stor grad basere seg på denne boka samt andre publikasjoner av samme forfatter. Vogt kaller hungersnøden som rammet Russland, Ukraina og Nord-Kaukasus i 1921-1922 en av de verste sultkatastrofene i moderne tid.¹³⁷ Mellom 20 og 30 millioner mennesker ble rammet av matmangelen, og rundt 5 fem millioner mennesker omkom.¹³⁸ Til å begynne med ble sultkatastrofen holdt hemmelig, men 13.juli 1921 gikk sovjetmyndighetene ut med informasjon om hungersnøden og appellerte til omverdenen om hjelp.¹³⁹ Sultkatastrofer var ikke et uvanlig fenomen i Russland, og fra 1875 til 1921 var det knapt et år uten at noen områder led av matmangel. Hungersnøden i 1891-92 var utvilsomt den verste, da mellom 375 000 og 650 000 døde.¹⁴⁰

¹³⁴ Telefonsamtale med Dag Kullerud 23.januar 2018.

¹³⁵ Tveterås 1942: 413.

¹³⁶ Tveterås 1942: 415.

¹³⁷ Vogt 2008: 30.

¹³⁸ Vogt 2007: 11.

¹³⁹ Vogt 2007: 107.

¹⁴⁰ Vogt 2007: 12.

Årsaken til at hungersnøden i 1921-22 var av mye større omfang enn tidligere sultkatastrofer, var at tørke og klimatiske forhold ikke alene kunne forklare situasjonen. Foruten tørken som utløste hungersnøden, hadde første verdenskrig og den påfølgende borgerkrigen satt landet i en sårbar situasjon. Det tidlige forsøket på hemmelighold, og myndighetenes konfiskering av bøndenes kornoverskudd som et ledd i krigskommunismen, var også medvirkende til katastrofens omfang.¹⁴¹ Ut i fra hvor man sto i debatten om humanitær hjelp til de sultrammede, benyttet man seg av ulike argumenter for å forklare hungersnøden. I et leserbrev i Aftenposten 2.januar 1922 skrev forretningsmannen Christian Christiansen at ”Hungersnød eksisterer i by og bygd og har eksisteret, saa længe bolsjevikerne har havt magten.”¹⁴² Edvard Bull d.e., som hadde et annet politisk ståsted, hevdet at uåret 1921 var årsaken til sultkatastrofen.¹⁴³ Fridtjof Nansen inntok et ståsted hvor tørken og klimatiske forhold var hovedårsak, men at syv år med krig og borgerkrig svekket motstandsdyktigheten i befolkningen.¹⁴⁴

Blant annet ved å ta utgangspunkt i dagboken til en mann ved navn Aleksej Babin i Saratov, en by som ble kraftig rammet av hungersnøden, viser Vogt til skildringer av nøden som gjør inntrykk. Babin skrev at kjørekaren i byen hadde fraktet 35 lik til kirkegården bare i løpet av dagen 4.desember 1921, og de var fem som gjorde slikt arbeid.¹⁴⁵ Babin skildret videre:

De syke ligger på gulvene i hyttene sine, oppsvulmet av sult, med illeluktende og betent kjøtt, bruskevetet går i oppløsning, og de har diare.[...] I noen landsbyer var alt ugarvet lær spist opp før kulden kom, og folk har begynt å bruke gamle saueskinn til mat, de brenner bort ullen. Katter, hunder og jordekorn ble spist overalt. En oppsvulmet gammel kvinne som på en eller annen måte hadde klart å slepe seg til et landsbyapotek for å få medisin til familien, klaget i min venns nærvær over at det ble vanskeligere og vanskeligere å skaffe en liten katt eller hund, selv i Kristi navn.¹⁴⁶

I følge telegrammer sendt fra Moskva og russiske aviser forekom også kannibalisme.¹⁴⁷ Fridtjof Nansen besøkte selv noen av hungersnødområdene, hans skildringer var ikke mindre voldsomme enn Babins. Blant annet fortalte han om ei kvinne som døde under fødsel, og

¹⁴¹ Vogt 2007: 11 og 63f; Vogt 2008: 30.

¹⁴² Aftenposten 2.januar 1922, aftenutgaven, s.1.

¹⁴³ Bull 1922: 66.

¹⁴⁴ Aftenposten 3.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

¹⁴⁵ Raleigh 1988: 193-195; Via Vogt 2007: 182.

¹⁴⁶ Raleigh 1988: 205-208; Via Vogt 2007: 183.

¹⁴⁷ Nationen 24.januar 1922, s.1-2.

hennes barn satt der hjelpeløs ved liket.¹⁴⁸ Etter hjemkomsten til Norge publiserte han en artikkel i tidsskriftet Samtiden. Der beskrev han blant annet hvordan hungersdød var verre enn krigsdød:

Det tales ofte om de millioner som i krigen blev liggende paa slagmarken, og Gud skal vite det var forfærdelig; men i Rusland strider i denne dag *endnu* flere millioner med døden. Og hvilken død! I krigen var det da ofte nervespænding, handling, og til slut en kule, en hurtig avgjørelse. Her er det sulten og kulden, en ubønhørlig pine – fra uke til uke, fra dag til dag, fra time til time - -¹⁴⁹

Nansen engasjerte seg sterkt for de hungersnødrammede, noe Vogt har beskrevet utfyllende i sitt forfatterskap. I august 1921 ble Nansen leder for Den internasjonale komité for hjelp til Russland (CISR), initiert av Røde Kors. I praksis var dette et paraplyorganisasjon for humanitære ikke-statlige organisasjoner.¹⁵⁰ Herbert Hoover ledet det amerikanske nødhjelpsarbeidet gjennom American Relief Administration. I ettertid er det blitt konkludert med at ARA sto for 80% av alle leveransene til Russland fra utlandet, mens CISR sto for cirka 13%.¹⁵¹

Nansen holdt en tale for Folkeforbundets forsamling 9.september, der han forsøkte å få forbundet til å ta ansvaret for hjelpen til Russland.¹⁵² 30.september kom Folkeforbundet med en uttalelse om at de ikke ville påta seg hjelpearbeidet.¹⁵³ Nansen måtte gå nye veier for å få organisert nødhjelp til Russland. Løsningen ble en reise i sultområdene for å studere forholdene, for så å komme tilbake med en større autoritet og overbevisningsevne.¹⁵⁴ 20.desember 1921 ankom han Kristiania, og en uke senere fikk han publisert sin appell hos den norske pressen der han etterlyste nestekjærligheten i samtiden, og oppfordret alle til å økonomisk støtte nødhjelpsarbeidet.¹⁵⁵ Han holdt et foredrag i Calmeyergatens misjonshus 5.januar 1922 som fikk stor oppmerksomhet og som satte fart i innsamlingsarbeidet.¹⁵⁶

¹⁴⁸ Vogt 2007: 175.

¹⁴⁹ Nansen 1922: 4.

¹⁵⁰ Vogt 2010: 166.

¹⁵¹ Vogt 2010: 166.

¹⁵² Vogt 2007: 151-153.

¹⁵³ Vogt 2007: 155.

¹⁵⁴ Vogt 2007: 71.

¹⁵⁵ Aftenposten 28.desember 1921, morgenutgaven, s.1; Nationen 27.desember 1921, s.1; Dagen 27.desember 1921 s.2; Social-Demokraten 27.desember 1921, s.4.

¹⁵⁶ Aftenposten 6.januar 1921, morgenutgaven, s.1; Vogt 2007: 197.

Senere i januar og februar fortsatte Nansen sin foredragsturné i Storbritannia, Frankrike, Nederland, Danmark og Sverige.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Vogt 2007: 203-209.

3.0 Nansens appell og foredrag, Nansens rolle og argumenter for humanitær nødhjelp i debattens første fase

27. desember 1921 publiserte Social-Demokraten, Nationen og Dagen appellen om å hjelpe hungrende russere, mens Aftenposten ventet til morgenutgaven 28. desember. Appellen var startskuddet for nødhjelpdebatten, og alle skriverier i ettertid forholdt seg mer eller mindre til de tanker som Nansen presenterte i innlegget. Derfor velger jeg å gjengi den i sin helhet:

Hungersnøden i Russland er værre end ord kan beskrive. Millioner af menneskelige væsener lig os selv pines langsomt tildøde af sult og kulde. Hundretusinder er allerede bukket under. Men mange millioner vil utrykkes, hvis ikke tilstrækkelig hjælp skaffes straks. Det er sent, men endda tid til at redde millioner.

Af Ruslands fiender er udspredd beretninger om, at hjælpen som sendes, ikke naar frem til de sultende, men fortæres af sovjetregjeringens folk og den røde armé. Det er sorte løgne, opfundet af menneskelige djævlé, som for politiske intriger ikke tager i betænkning, at ofre millioner til sult og elendighed. Særlig synes en flom af den slags løgnhistorier at komme fra en central i Helsingfors. Vor organisation – saavel som den amerikanske – garanterer for, at alt som sendes naar frem udelukkende til de sultende i hungersnødstrøgene, og transporterne gaar stadig uhindret sin regelmæssige gang. Der er mer end mad nok i verden til at redde hele Russland, naar bare vi vil sende den. Hvad som trænges er fremfor alt brødkorn. For hver 20 kr. givet til vore indkjøb af korn reddes et menneskeliv.

Hvor er næstekjærligheten i vor tid? Hvorfor strømmer ikke midlerne ind i overflod? Giv alle som kan ofre nogen kroner. Her maa alle være med og hindre den skamflek paa vor historie, at nu, efter den store krig, lader vi millioner af brødre og søstre forsmegte i den pinefuldste af al død.¹⁵⁸

Ei uke senere, 5. januar 1922, holdt Fridtjof Nansen et foredrag i Calmeyergatens misjonshus i Kristiania. Alle de fire avisene skrev fyldige referater fra det som var en enorm begivenhet. Nansen ga skildringer og viste lysbilder som brakte de nødlidende menneskene nærmere, man måtte forholde seg til medmennesker tragiske livssituasjon. Selv Aftenposten, som ble en skyteskive for Nansens verbale angrep på den borgerlige pressen, så seg nødt til å bruke en stor del av førstesiden og andresiden til å skrive et tidvis følelsesladd referat fra foredraget. Avisen skrev blant annet:

¹⁵⁸ Aftenposten 28. desember 1921, morgenutgaven, s. 1.

Kanskje endnu sterkere end Nansens manende ord virkede de lysbilledfotografier [...]Billederne viste, at sproget ikke eier ord for at skildre dette hav af menneskelig lidelse af død og elendighed. Dette var den fordærdelige usminkede sandhed. De fortabtes endeløse tog mod undergangen, millioner af mennesker stirrende ind i hungerens grinende ubarmhjertige ansigt. Smaa barn som engang var trivelige, rødkinnede unger, havde hungersnøden forvandlet til ynkelige skikkelser.¹⁵⁹

Aftenposten utelot Nansens uttalelser som rammet de som hadde motarbeidet innsamlingsarbeidet. Social-Demokraten var derimot opptatt av å fremheve dette. Når jeg leser sistnevntes referat og redaksjonelle bemerkninger, får jeg et klart inntrykk av at avisen følte de hadde vunnet en moralsk seier, og den borgerlige pressen hadde gått på et tilsvarende tap. En av arbeiderpartiavisens mange bemerkningene var at: ”Hvor maatte ikke hans bedske sandhetsord svi i sjælen paa dem, som altid har sat sin ære i at æreskjelde Russland og end ikke har skammet sig over at vedkjende sig som sin mening, at nøden og sulten, som nu hersker derborte, var ’tilpas for sovjetstyret.’”¹⁶⁰ Avisen påpekte også at denne sannheten ble gitt av en av deres egne. Da Nansen påpekte borgerskapets ansvarløshet, lignet det hele på ”en hund som faar juling, men som skammer sig og slikker den haand som slaar.”¹⁶¹

I etterkant av Appellen og foredraget skrev redaktør Martin Tranmæl lederartikler 27.desember, 6. og 9.januar som omhandlet nødhjelpsdebatten. I alle tre tok han et kraftig oppgjør med den borgerlige pressen, som han selv tidvis refererte til som ”løgnpressen.” Han skrev at en kraftigere dom neppe var blitt felt over kapitalistpressen, og at ”løgnpressen er et sterkt uttrykk i Nansens mund ved en slik anledning. Men uttrykket er ikke for sterkt, saa samvittighetsløst og skurkagtig som kapitalistpressen har optraadt.”¹⁶²

Etter Nansens appell 27.desember ble ulike argumenter mot å hjelpe hungersnødlidende russere fremsatt i avisene. Etter foredraget 5.januar ble det derimot nokså stille på denne fronten. Innsamlingen gikk sin gang og debatten gikk inn i en roligere fase, før den igjen blusset opp da Aftenposten lanserte sin innsamlingsaksjon 24.januar 1922.

¹⁵⁹ Aftenposten 6.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

¹⁶⁰ Social-Demokraten 6.januar 1922, s.1.

¹⁶¹ Social-Demokraten 6.januar 1922, s.1.

¹⁶² Social-Demokraten 6.januar 1922, s.4.

3.1 Fridtjof Nansen og nødhjelpsdebatten

Fridtjof Nansens rolle i nødhjelpsdebatten er vanskelig å overdrive, samtidig var den av komplisert art. Først kan det være hensiktsmessig å drøfte hans plass i den norske offentlighet. Han var en rikskjendis i form av å være eventyrer, vitenskapsmann og diplomat. Han var også en av de mest prominente personlighetene i borgerskapet. Som diplomat hadde Nansen vært opptatt av å fremme Norges sak. Dette begynte å endre seg etter et besøk i Washington i 1917. Han kom hjem til Norge sterk preget av Wilsons internasjonisme. Fredstanken og verdenspolitikken ble viktigst, og han forlot tanken om at krig var noe positivt.¹⁶³ Hans frykt for Europas kollaps ved sosialt kaos og revolusjon i kjølvannet av verdenskrigen var sentralt for hans internasjonale og humanitære engasjement.¹⁶⁴

Selv om Nansen ble internasjonalist og humanist av internasjonale proporsjoner, var han like fullt en av borgerskapets fremstående menn. Som mange andre var også han en skarp motstander av bolsjevikene.¹⁶⁵ Blant annet derfor er det interessant at han tok et så kraftig oppgjør med den borgerlige pressen og dets ledende talerør Aftenposten, for deres angivelige løgnhistorier om Russland og nødhjelpen. Det er åpenbart at for Nansen var humanitære hensyn langt viktigere enn politiske hensyn, derav setningen: ”Det er sorte løgne, opfundet af menneskelige djævlé, som for politiske intriger ikke tager i betænkning, at ofre millioner til sult og elendighed.”¹⁶⁶ Hva som lå bak denne sterke uttalelsen, vil jeg komme tilbake til.

Det som hendte i spørsmålet om nødhjelp til sultende russere, var altså at en av Norges mest kjente og ansette menn frontet en humanitær aksjon som borgerskapet hadde delte meninger om, og som Aftenposten var kraftig motstander av. Nansen stilte som garantist for at humanitær nødhjelp til Russland var den korrekte beslutningen å ta, og at hjelpen kom frem. De som argumenterte for nødhjelp, beskrev naturligvis Nansen i positive ordelag. Det som kanskje er overraskende er at motstanderne av nødhjelp tidvis var like rause med de positive beskrivelsene. Et av mange eksempler var en hammerartikkel hvor Aftenpostens redaktør Thorstein Diesen argumenterte for at man skulle hjelpe nødlidende nordlendinger og ikke russere. Han skrev at Nansens hadde tatt på seg en verdensoppgave, at hans arbeid selvfølgelig var meget tiltalende, og ”vi har megen symphati med den menneskekjærlige

¹⁶³ Vogt 2010: 103 og 265.

¹⁶⁴ Vogt 2010: 272.

¹⁶⁵ Vogt 2007: 39.

¹⁶⁶ Aftenposten 28. desember 1921, morgenutgaven, s.1.

tanke hos dr.Nansen[...]”¹⁶⁷ Et annet eksempel var det skarpe antibolsjevikiske innlegget fra journalist Bjarne Eide i Tidens Tegn, som begynte på følgende måte:

Professor Nansen har netop utsendt et opprop til det norske folks nestekjærlighet og til fordel for alle dem som sulter i Sovjet-Rusland. Opropet har alle de sterke, klare, hjertevarme egenskaper som man kjender fra Nansens egen personlighet og vi er ikke et øieblink i tvil om at han har ret i alt. At han ha ret og vet hvad han sier, og vi kan stole paa hans ord om at nøden er uendelig og hjælpens nødvendighet like saa stor. Det er som om alle gode følelser i os – vor medynk, vor retsfølelse, vor *menneskekjærlighet* – styrter ham imøte for å gi ham alt hvad vi har, alt hvad vi kan skaffe og skape.¹⁶⁸

Det som fulgte denne innledningen, var et av de kraftigste angrepene på russiske og norske kommunister i nødhjelpsdebatten, med en klar holdning mot nødhjelp. De varme ordene om Nansen viser tydelig at han hadde høy anseelse hos Eide. Også budskapet tenkte Eide varmt om, men for han var hatet til bolsjevikene viktigere enn at mennesker sultet i hjel. Eides argumenter vil bli utfyllende tolket senere i oppgaven. Hans meninger var karakteristiske for motstanderne av nødhjelpen: de syntes godt om Nansen, og var heller ikke i mot nestekjærligheten som prinsipp, men de politiske forholdene i Russland legitimerte flere argumenter mot nødhjelp.

De norske sosialistene hadde et blandet forhold til Nansen. På den ene siden var han en personifisering av borgerskapet, på den andre siden var han den fremste offentlige forkjemperen for nødhjelp til Russland. Ambivalensen kom blant annet frem i Social-Demokratens artikkel om Nansens 60-årsdag. Artikkelen var ingen hyllest, Nansen ble ikke en gang gratulert med fødselsdagen. Det ble heller ikke skrevet noe om hans initiativ for nødhjelp til russerne. Artikkelforfatteren beskrev Nansens bragder som eventyrer og polfarer og hvordan dette hadde gitt han en sentral plass i det norske folks bevissthet, før han skrev:

Saa kan vi sagtens være rike nog til at tilgi nogen taler, som vi ikke likte, nogen meninger, som vi ikke taalte. For det kan vi jo ganske trygt si – selv paa en sekstiaarsdag – at der er meget i Frithjof Nansens ord og meget i hans politik, som vi ikke elsker og som vi ikke taaler.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Aftenposten 25.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

¹⁶⁸ Tidens Tegn 20.januar 1922, s.7.

¹⁶⁹ Social-Demokraten 8.oktober 1921, s.4.

Artikkelens mangel på annerkjennelse for Nansens initiativ for nødhjelp til Russland kan ha ulike forklaringer. En kan være at Nansen rolle som eventyrer og polfarer var viktigere å få frem. En annen forklaring kan være sosialistenes ambivalente forhold til borgerlig filantropi. For noen sosialister ville filantropi fra borgerskapet forhindre arbeiderne i å kjempe frem bedre livsvilkår, derfor var ikke denne type veldedighet å foretrekke.¹⁷⁰

Dette synet var dog fraværende i Social-Demokraten i nødhjelpsdebattens første fase. De var positive til Nansens appell og dermed også til borgerlig filantropi rettet mot hungrende russere. Appellen fikk overskriften ”Mandige ord av Fridtjof Nansen.”¹⁷¹ Tranmæls lederartikkel på samme side beskrev Nansen nokså nøytralt, med det ene positive unntaket: ”og heldigvis har Nansen en sterk røst.”¹⁷² I sine ledere 6. og 9. januar var derimot Tranmæl rausere med de positive beskrivelsene av Nansen, og han virket tydelig påvirket av foredraget.

3.2 Nansens pragmatiske argument for humanitær nødhjelp.

Nansens argumenter for humanitær nødhjelp til Russland kan deles inn i to typer. Den ene typen omhandlet et pragmatisk syn på Russland plass i verden og verdensøkonomien. Den andre typen var basert på tenkemåter om nestekjærlighet, menneskekjærlighet og barmhjertighet. Mens førstnevnte først og fremst ble gjort relevant av Nansen selv, var sistnevnte viktig for alle som argumenterte for nødhjelp. Av den grunn vil sistnevnte behandles sammen med de andre argumentene for nødhjelp i kapittel 3.5.

I Social-Demokratens referat fra foredraget ble argumentasjonen av den første typen viet en halv spalte:

Men selv om vi ser helt bort fra næstekjærligheten. Selv om vi *ikke* regner med den, saa har vi *ikke raad* til *ikke* at hjelpe. Volgadistriktene hvor nu hungersnøden raser, var jo tidligere Europas kornkammer. Vi har ikke raad til at befolkningen her dør ut. Vi har ikke raad til at la denne rike, frugtbare jord bli liggende brak. Det vil Europa *selv* faa svi for.[...] Russland var før det store marked med de rike avsætningsmuligheter. Nu er de snart talte de skibe som driver handel paa Russland. Og hvem taper paa dette? Jo, Vest-Europa selv[...] Russland er

¹⁷⁰ Kaldal 1981: 101f.

¹⁷¹ Social-Demokraten 27. desember 1921, s.4.

¹⁷² Social-Demokraten 27. desember 1921, s.4.

et saa vigtig hjul i den europæiske samfundsmekanisme at det er vanvid at tro at man kan undvære det.¹⁷³

For Nansen var nestekjærligheten hovedargumentet for å hjelpe, det pragmatiske argumentet var for han av sekundær betydning. I en artikkelen i Tidsskriftet Samtiden utdypet han sitt syn på politikk og humanitær nødhjelp:

Den civiliserte verden er blit en vældig og indviklet maskine hvor utallige jul griper ind i hverandre, fint avbalansert, og hvor ikke det mindste kan beskadiges uten at det føles over det hele. Men naar et hovedhjul som det russiske gaar istykker, volder det stansninger, brud, vanskeligheter, nød rundt i hele verden.¹⁷⁴

Nansen hadde motstridende holdninger når han på den ene siden var skeptisk til de russiske bolsjevikene, samtidig som han ønsket å hjelpe mennesker i nød. Hans pragmatiske argument, her illustrert med maskineri-metaforen, forente disse motstridende holdningene. Nødhjelp ville reparere det russiske tannhjulet, som igjen ville holde verdens maskineri i gang. Nansen oppsummerte det i setningen: ”Næstekjærlighet er realpolitik.”¹⁷⁵

Herbert Hoover og ARA, som sto for rundt 80% av hjelpearbeidet, hadde den samme problemstillingen. De ønsket å hjelpe mennesker i nød på tross av en skepsis til bolsjevismen. Mens Nansen sitt syn på hjelpearbeidet i stor grad var dominert av en oppfatning der nestekjærligheten var viktig, tok Hoover et tydeligere antibolsjevikisk standpunkt. Han var tydelig på at hjelpearbeidet også bekjempet ideologien ved å gi mat, ettersom bolsjevismen var ”a disease bred by poverty.”¹⁷⁶ For Hoover var altså hjelpearbeidet også et angrep på det russiske regimet. Dermed delte ARA sin hjelpeaksjon i 1922 en lignende logikk med Marshallhjelpen etter andre verdenskrig: USA sendte ressurser og penger inn i Europa for å motarbeide den russiske kommunismen, og dermed også hjelpe seg selv.

Det var i all hovedsak Nansen som argumenterte for at Europa og Norge også ville bli skadelidende hvis russerne ikke ble hjulpet, men noen få andre argumenterte for det samme. Martin Tranmæls leder 6.januar uttrykte enighet med Nansen blant annet ved at han gjenga flere av de sentrale poengene som han også var enig i. Blant annet at ”man maatte huske paa

¹⁷³ Social-Demokraten 6.januar 1922, s.1.

¹⁷⁴ Nansen 1922: 5.

¹⁷⁵ Nansen 1922: 10.

¹⁷⁶ Cabanes 2014: 195.

at Rusland var like nødvendig for Europa som Europa for Rusland.”¹⁷⁷ Dagen publiserte en artikkel og et telegram som argumenterte med den samme logikken, forskjellen var at de ikke handlet om handel og økonomi, men om helse. Artikkelen begynte på følgende måte:

Den forfærdelige hungersnød, som raader i Rusland, har i saadan grad fanget verdens opmerksomhet, at en anden katastrofal ulykke, som dog staar i intim forbindelse med hungerkatastrofen, forholdsvis litet bli paaagtet, skriver ”Svenska Morgonbladet”. Det er de frygtelige epidemiske sygdomme[...] Denne formelige digerdød, som hjemsøker Rusland, repræsenterer naturligvis en stor fare for det øvrige Europa. For øieblikket er der imidlertid ingen overhængende fare.¹⁷⁸

Uka etter publiserte avisen et telegram som beskrev helseforholdene i Russland, med det argumenterende sitatet: ”Hungersnøden kan nok innskærkes til et enkelt land. Men ikke de sygdomme som følges i sultens spor.”¹⁷⁹

3.3 Argumenter for humanitær nødhjelp.

De som argumenterte for nødhjelp benyttet begreper som nestekjærlighet, barmhjertighet, menneskekjærlighet og medmenneskelighet. Disse begrepene ble uten unntak brukt for å argumentere for at et menneske hadde en plikt til å hjelpe andre mennesker i ekstrem nød. Begrepene beskrev altså den samme logikken og tankegangen. Av den grunn er det ikke noe poeng for meg å skille begrepene i for eksempel et kristent og et liberalt livssyn, ettersom et slikt skille ikke ville vært karakteristisk for nødhjelpsdebatten.

Sosiolog Fuyuki Kurasawa har skrevet en artikkel om visuelle humanitære ikoner i samtidens fremstilling av hungersnøden i Russland. Der hevder han det fantes tre humanitære politiske ideologier: en kristen, en liberal og en sosialistisk.¹⁸⁰ Foruten noen få leserinnlegg som eksplisitt argumenter med en tydelig kristen virkelighetsoppfatning, er det ikke lett å kategorisere samtidens avistekster i enten en liberal eller en kristen diskurs. Det var så mange karakteristiske aspekter i argumentene som var uavhengig av om de var liberalt eller kristent fundamentert, at et slikt skille ville vært kunstig og konstruktivistisk. En sosialistisk

¹⁷⁷ Social-Demokraten 6.januar 1922, s.1.

¹⁷⁸ Dagen 21.januar 1922, s.1.

¹⁷⁹ Dagen 28.januar 1922, s.2.

¹⁸⁰ Kurasawa 2012: 74.

nødhjelpsdiskurs, kjennetegnet av argumentasjon basert på internasjonal sosialistisk solidaritet, er det derimot verdt å se litt nærmere på.

3.4 Arbeidernes internasjonale solidaritet

Sommeren 1921 gikk Sovjetregjeringen ut og bekreftet hungersnøden og appellerte til omverden om hjelp. Kort tid etter ble arbeiderorganisasjonenes Russland-komité opprettet, og deres innsamlingsaksjon for hungrende russere startet. De norske sosialistene hadde også startet en innsamlingskampanje som allerede hadde pågått i månedsvis da Nansens appellerte i romjula 1921. 6.januar 1922 hadde de i tillegg til klær og andre gjenstander samlet inn cirka 150 000 norske kroner.¹⁸¹ Dette kom hovedsakelig fra arbeidere. Slike innsamlinger var ikke noe s rnorsk fenomen, arbeidere i hele Europa samlet inn penger for å hjelpe russiske arbeidere. For dem handlet dette også om at det bolsjevikiske Russland, og hele den sosialistiske revolusjon, var i fare.¹⁸² På samme måte som Hoover drev humanitær nødhjelp for å motarbeide bolsjevismen, drev sosialistene humanitær nødhjelp for å redde den.

Martin Tranmæl skrev at selv ikke en av Norges mest arbeidervennlige prester, som til og med flagget på 1.mai, ønsket   signere et opprop for innsamlingsaksjonen. Prestens mistro til sovjetregimet og at hjelpen kunne bli misbrukt, var for stor.¹⁸³ Tranmæl gjentok poenget to uke senere, da han skrev:

Da Ruslandkomiteen blev nedsat henvendte den sig til flere fremstaaende mænd inden borgerskapet, deriblandt en landskjendt geistlig, med anmodning om at træ støttende til. Med de vægret sig. Ikke av mangel paa hjertelag, men væsentlig av frygt for at hjælpen ikke rak frem til de nødlidende.¹⁸⁴

Tidligere i oppgaven refererte jeg til Statsviteren Michael Barnetts påstand om at sivile kun fikk humanitær nødhjelp hvis en diaspora tok initiativ og organiserte den. Arbeidernes innsamling og dens manglende støtte hos borgerskapet passer inn i Barnetts beskrivelse av Europas praksis rundt humanitær nødhjelp. I dette tilfelle var det ikke snakk om en diaspora i

¹⁸¹ Social-Demokraten 6.januar 1922, s.4.

¹⁸² Cabanes 2014: 205.

¹⁸³ Social-Demokraten 27.desember 1921, s.4.

¹⁸⁴ Social-Demokraten 9.januar 1922, s.4.

form av et emigrert folkeslag, men arbeideres klassesolidaritet, og politiske trosfeller på tvers av landegrenser.

I tiden etter Nansens appell publiserte Social-Demokraten få, eller ingen, leserinnlegg som kan ses som en del av nødhjelpsdebatten. De redaksjonelle skriviene var gjerne fiendtlig innstilt mot borgerskapet, med Tranmæls ledere, og Johansens og Bulls polemikker som gode eksempler. Men når de skrev om nødhjelp til Russland lignet argumentene mye på Nansens egne argumenter. De appellerte til menneskekjærligheten hos det norske folk, ikke til sosialistisk solidaritet.

En sosialistisk nødhjelpsdiskurs, som sannsynligvis ville vært kjennetegnet av internasjonal sosialistisk solidaritet, var altså fraværende i nødhjelpsdebatten. Det er tilsynelatende påfallende at Social-Demokraten fungerte som innsamlingsentral for arbeiderorganisasjonenes Russland-komité, samtidig som deres argumentasjon på ingen måte var utpreget sosialistisk. Jeg mener det er sannsynlig at argumentasjon basert på internasjonal sosialistisk solidaritet fant sted i avisen i tiden før og etter arbeidernes innsamlingsaksjon startet. Dermed var nok årsaken bak fraværet av en sosialistisk nødhjelpsdiskurs i nødhjelpsdebatten at den allerede hadde funnet sted, og at avisen så seg ferdig med denne typen argumentasjon. Denne antagelsen kan forklare flere av hendelsene i nødhjelpsdebatten, blant annet at avisen publiserte få eller ingen leserinnlegg etter Nansens appell, mens de publiserte flere leserinnlegg i etterkant av Aftenpostens innsamling for Nord-Norge. Appeller for nødhjelp til Russland var godt kjent hos avisens lesere, mens innsamlingen til Nord-Norge var noe nytt, og fikk derfor reaksjoner.

Fraværet av en sosialistisk nødhjelpsdiskurs var ikke uten unntak. 30. desember 1921 publiserte avisen en appell om hjelp fra Moskva. Overskriften lød: ”Et oprop til verdens arbeidere fra Moskva-avdelingen av International hjælp.” Artikkelen startet med setningen ”Arbeidere i alle land!”, og inneholdt en rekke utpregete klassesolidariske formuleringer. Noen eksempler er: ”Bare arbeidermasserne kan stanse den voksende utbredelse av sykdommene[...] Men følelsen av solidariteten og broderlig hjælp var aldrig saa sterk som nu.[...] De nødlidende appellerer til dere fordi arbeidere i alle land representerer en klasse

som fører kamp mot sulten.”¹⁸⁵ Det er sannsynlig at lignende argumentasjon ble fremført i Social-Demokraten i forbindelse med arbeidernes innsamlingsaksjon.

3.5 Nansen som garantist og humanitær nødhjelp som plikt

Fridtjof Nansen skrev i sin appell at Russlands fiender hadde fremsatt påstander om at hjelpen ikke kom frem, og at ”Det er sorte løgne, opfundet af menneskelige djævlé, som for politiske intriger ikke tager i betænkning, at ofre millioner til sult og elendighed.”¹⁸⁶ Nansen vektla særlig et telegrambyrå fra Helsingfors som sto bak flere av disse påstandene. Bakgrunnen for Nansens anklage var at den borgerlige pressen hadde publisert historier om at hjelpen ikke kom frem, blant annet hadde noen aviser skrevet om et provianttog som hadde blitt plyndret.¹⁸⁷ Martin Tranmæl var svært opptatt av dette spørsmålet, og skrev flere ledere om temaet. Han nevnte kun Morgenbladet ved navn når han skrev om de borgerlige avisenes dårlige samvittighet for disse løgnene.¹⁸⁸ Fire uker senere ble også Aftenposten nevnt i denne sammenheng, som ”løgncentralens hovedforbindelse i Norge.”¹⁸⁹ Det som er viktig å merke seg er at det eksisterte minst to ulike oppfatninger om hvorvidt hjelpen kom frem til de nødlidende. De som argumenterte for nødhjelp mente hjelpen kom frem til de nødlidende, mens de som argumenterte mot nødhjelp var kritisk til denne oppfatningen.

De fleste av leserinnleggene som argumenterte for humanitær nødhjelp til Russland tok for seg spørsmålet om hvorvidt hjelpen kom frem. De må ha ansett dette for å være et meget viktig anliggende for om man skulle hjelpe eller ikke. Nansen var svært tydelig på at beskyldningene var grunnløse, og anslo svinnet til å være mellom ½ og 1%. Han påstod at ingen transporter var gått tapt underveis, og Europa kunne være trygge på at hjelpen kom frem.¹⁹⁰ Dermed stilte Nansen seg som garantist for at hjelpen kom frem, noe som ble vektlagt i de fleste leserinnleggene.

Dr.Reidar Gording fikk publisert det eneste leserinnlegget i Aftenposten som støttet Nansen og innsamlingsaksjonen til Russland. Innlegget ble også publisert i Tidens Tegn. Gording var

¹⁸⁵ Social-Demokraten 30.desember 1921, s.5.

¹⁸⁶ Aftenposten 28.desember 1921, morgenutgaven, s.1.

¹⁸⁷ Social-Demokraten 30.desember 1921, s.4.

¹⁸⁸ Social-Demokraten 9.januar 1922, s.4.

¹⁸⁹ Social-Demokraten 26.januar 1922, s.4.

¹⁹⁰ Social-Demokraten 30.desember 1921, s.4.

oppgitt over at påstander Nansen hadde tilbakevist i verdenspressen ble fremsatt i norske aviser. Han mente kun to spørsmål var nødvendig å stille:

- 1) Er forholdene slik, at selv en meget bredt anlagt hjelpeaktion virkelig kan være til nytte?
- 2) Har vi tilstrækkelig garanti for, at hjelpen kommer de nødlidende til gode?

Disse spørsmåla besvarer nu professor Nansen med et absolut og ubetinget ja. Vi bør da her i landet ikke være i tvil om, hvad vi har at gjøre.¹⁹¹

Gording var tydelig på at så lenge Nansen kunne garantere for hjelpens nytte, var det nordmenns plikt å bidra til det som kunne bli ”et af de største barmhjertigheds-foretagender, menneskeheden nogensinde har sat igang.”¹⁹² Leserinnlegget var spekket med positive personkarakteristikk om Fridtjof Nansen, og en sentral del av argumentasjonen baserte seg nettopp på at Nansens oppofring og utrettelige arbeid fortjente støtte hos det norske folk. Han fokuserte også på at Nansens appell gjorde det umulig å ikke bidra for de som kunne. Implisitt mente Gording at man i nestekjærlighetens navn var pliktig til å hjelpe. Dette var et argument som også andre fremmet, ofte mer eksplisitt.

Avisen Dagen publiserte et leserinnlegg 7.januar 1922 signert med initialene CJ. Forfatteren bak leserinnlegget påpekte at man levde i en tid hvor behovet for barmhjertighet var større enn noensinne, samtidig som det sto dårlig til med barmhjertigheten i Norge. Han mente verdenskrigen og de første etterkrigsårene hadde inneholdt så mye nød og elendighet, at evnen til medlidenhet var svekket. Han syntes det var nedslående at det var spredt ondsinnede rykter om at pengene ikke kom de nødlidende til gode, og håpet at de fleste trodde på Nansens forsikringer om det motsatte. Selv om det var vanskelige tider i Norge, var få så fattige at de hadde ingenting å unnvære. Han avsluttet innlegget på følgende måte:

Hungersnøden i Rusland er en av de største katastrofer som har hjemsøkt menneskeheden. Hver eneste norsk mand og kvinde maa vite hvad de har at gjøre i denne sak. Maatte Nansens appel om hjelp for de ulykkeligste av alle ha formaadd at ruske op i vor sløvede medlidenhetsfølelse!¹⁹³

¹⁹¹ Aftenposten 5.januar 1922, morgenutgaven, s.1; Tidens Tegn 5.januar 1922, s.6.

¹⁹² Aftenposten 5.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

¹⁹³ Dagen 7.januar 1922, s.1.

Forfatteren bak leserinnlegget håpet at Nansen appell for de nødlidende skulle vekke en medlidenhetsfølelse som han mente var svekket i det norske folk. I innlegget ble ikke de politiske innvendingene mot nødhjelpen nevnt, det var kun de humanitære hensynene som ble gjort relevant. Dette ser ut til å ha vært en bevisst eller ubevisst strategi for tilhengerne av nødhjelp. Enten så beskrev de politiske hensyn som irrelevante, eller så nevnte de dem ikke i det hele tatt, og vektla kun nestekjærligheten.

Mens dette innlegget i Dagen gjorde nestekjærlighet til det eneste kriteriet, tok Gordings innlegg i Aftenposten innover seg politiske hensyn. Hans argument, illustrert med følgende sitat, var at politiske endringsprosessers langsomme natur gjorde de underordnet en nød som var akutt og prekær: ”Vi tager neppe fejl, naar vi gaar ud fra, at før en slig forudsætning for hjælp kunde foreligge, vilde de sultende millioner forlængst være døde.”¹⁹⁴ Forutsetningen Gording refererte til var garantier for et endret politisk styresett i Russland. For han var livet til millioner av mennesker viktigere. Begge leserinnleggene bygde på et premiss om at ulike kategoriseringer av mennesker i grupper og felleskap var irrelevante, det var mennesker som én stor gruppe som var det vesentlige.

I etterkant av første verdenskrig ble Den Norske Hungersnødkomiteén opprettet for å hjelpe Europas sultrammede etter krigen. Komiteen besto av Røde Kors, Landmandsforbundet og Norsk Filantropisk Forening.¹⁹⁵ Landmandsforbundets hadde to representanter i komiteén som appellerte i Nationen 31. desember 1921. To ganger i løpet av januar 1922 svarte de på leserinnsendte motforestillinger i samme avis. Appellen ble sendt til alle aviser som hadde utbredelse over landsbygden. Det er uvisst hvor mange og hvilke aviser som tok inn oppropet. Appellen rettet seg til nordmenn på landsbygda:

Som Norsk Landmandsforbunds repræsentanter i Hungersnødkomiteen retter undertegnede en indtrængende opfordring til vore standsfæller, hele den norske landbefolkning, om at alle efter bedste evne vil bidra til at avverge denne verdenshistoriens frygteligste katastrofe.[...] Tiderne er trykkede herhjemme, og vi venter ikke saa meget av hver enkelt, men allikevel vil den samlede hjælp fra Norges bønder kunne redde tusener fra at dø hungersnøden; det er sent, sier Nansen, men der er endnu tid til at redde millioner[...] Nansen garanterer for, at alt kommer godt frem og kun kommer de sultende i hungersdistriktene tilgode.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Aftenposten 5. januar 1922, morgenutgaven, s.1.

¹⁹⁵ Magelli 2014: 138.

¹⁹⁶ Nationen 31. desember 1921, s.1.

I appellen ble ikke de politiske forholdene i Russland nevnt, det var hungersnøden og den menneskelige tragedien i Russland som var i fokus. De appellerte ikke i like stor grad til nestekjærlighetens plikt som de to leserinnleggene i Aftenposten og Dagen. De brukte mildere ord ved å appellere til folks gavmildhet og gode hjertelag.¹⁹⁷ Det er verdt å legge merke til at mens leserinnleggene Dagen og Aftenposten appellerte bredt til alle nordmenn, var dette oppropet fortrinnsvis rettet mot alle norske bønder og landmenn.

4.januar fikk Nansens appell et krast motsvar som argumenterte sterkt mot nødhjelp til Russland. Det gjorde at den ene av Landsmandsforbundets representanter i hungersnødkomiteén, Emil Frøen, på nytt appellerte til Nationens lesere. Denne gangen var argumentasjonen av en enda mer interessant karakter, blant annet argumenterte Frøen tydeligere enn noen andre for en kristen nestekjærlighet og plikt til å hjelpe:

De sulter ihjel i tusenvis hver dag, de som trenger hjelpen vor – mens vi polemiserer og politiserer over, enten de fortjener at hjelpes, eller ei[...] Naar millioner medmennesker er stedd i den rædsomste nød – er det saa tid eller sted til at undersøke, om de ikke kan ha noget skyld i det selv? Kan det lindre nøden? Sier barmhjertighets- og brorskapsfølelsen at ”det er tilpas for dem” – at disse menneskene lider hungersnøden?¹⁹⁸

Frøen tok her et kraftig oppgjør med de som argumenterte mot nødhjelp på antibolsjevikkisk grunnlag. Han var ikke til å misforstå, selvfølgelig skulle man hjelpe medmennesker i nød, uavhengig av årsaken til nøden og om de var noe skyld i nøden selv. Han gjentok at Nansen hadde garantert for at hjelpen kom frem, og at det dermed ikke var noen gyldige argumenter mot at de med frelst samvittighet kunne gi. Frøen appellerte gjentatte ganger til den kristne barmhjertighetstanken, de tre mest eksplisitte eksemplene var: ”Vi kan ialfald trygt overlate Vorerre at dømme og kanhænde forberede os paa at faa et spørsmaal selv....[sic]”, ”*Næstens yderste nød*”, og ”Støtt ham, tro ham: ær ham for hans vældige arbeidsmot. Og hjælp din næste i værste nød.”¹⁹⁹ Frøen gjorde også et interessant grep ved å skrive at det først og fremst var russiske bønder som led nød, og ikke bolsjevikene i byene og industrisentrene. Frøen mente nok at å skille mellom nødlidende bønder, og bolsjeviker som ikke led, ville gjøre nødhjelp mer tiltalende for Nationens lesere.

¹⁹⁷ Nationen 31.desember 1921, s.1.

¹⁹⁸ Nationen 12.januar 1922, s.5

¹⁹⁹ Nationen 12.januar 1922, s.5

To dager etter Frøens kraftige appell for nødhjelp til hungrende russere, ble et leserinnlegg skrevet av Paul Øvergård publisert i Nationen. Han kalte Frøens appell for inntrengende og anerkjente at det var nødvendig å lindre matnøden. Samtidig var norske bønder så dårlig stilt økonomisk, at å sende penger ut av landet var en dårlig idé. Melkeprodukter hadde derimot bøndene rikelig med. Hans forslag var å gi melkeprodukter, og dermed lindre nøden i Russland samtidig som man fikk beholde pengene i Norge.²⁰⁰ Nansen hadde vært tydelig på at umiddelbar nødhjelp var påtrengt, og da var det penger som man kjapt kunne omsette i kornkjøp som var ønskelig, og ikke naturalia. Dette poenget gjentok den andre av Landsmandsforbundets representanter i Hungersnødkomiteén, i et motsvar i Nationen 17.januar.²⁰¹

Øvergårds argumentasjon skilte seg fra de andre argumentene for nødhjelp på særlig ett punkt. Mens de andre fokuserte på den ekstreme nødssituasjonen og at de fleste hadde midler de kunne avse, mente han at nød i Norge gjorde at pengene burde bli i landet. For Øvergård var ikke mennesker i nød det viktigste anliggende, det var viktigere hvilke mennesker som var i nød. Når nordmenn også led nød burde man ikke sende penger ut av landet. Implisitt betydde det at graden av nød heller ikke var et hovedanliggende for Øvergård, ettersom den økonomisk vanskelige situasjonen i Norge på ingen måte kunne sammenlignes med den omfattende hungersnøden som eksisterte i Russland. Viktigheten av hvem som var i nød og ulike fortolkninger av nød vil bli grundig behandlet i senere kapitler.

Et siste leserinnlegg som må nevnes, men som på ingen måte er karakteristisk for debatten ellers, er oppfinneren og ingeniøren Carl Fredrik Holmboes innlegg i Tidens Tegn 20.januar. Hans leserinnlegg er det eneste jeg har funnet som fordømte det russiske regimet på det sterkeste, samtidig som han konkluderte med at man burde støtte det humanitære nødhjelpsarbeidet. Argumentet var at de russiske nødlidende ikke var bolsjeviker, og at man sto i gjeld til Tolstoj, Dostojevskij med flere. Innlegget blir mer utfyllende tolket senere i oppgaven.

²⁰⁰ Nationen 14.januar 1922, s.3.

²⁰¹ Nationen 17.januar 1922, s.3.

3.6 Uskyldige og sårbare barn som humanitær strategi

Sosiolog Fuyuki Kurasawa har som nevnt tidligere skrevet en artikkel om det han kaller humanitære visuelle ikoner i samtidens fremstilling av hungersnøden i Russland. Hans kildegrunnlag var europeiske og amerikanske aviser, samt ikke-statlige organisasjoners egne aviser og blader. Han skiller mellom to typiske humanitære strategier: fokus på det lidende enkeltindividet, og fremheving av den store lidende massen.²⁰² Selv om det er visuelle bilder Kurasawa undersøker, er de to strategiene like relevante i den tekstuelle fremstillingen av nøden. Han fremhever et bilde av ei sultende jente som sirkulerte i den europeiske og Nordamerikanske pressen i månedene rundt årsskiftet 1921-1922. Bildet illustrerte barns sårbarhet så vel som alvorlighetsgraden av nøden, og ble et virkemiddel for å samle støtte til nødhjelpsarbeidet.²⁰³

Når Kurasawa skal forklare hvorfor bildet av den sultende jenta ble et ikonisk personifisering av nøden, vektlegger han at det appellerte til en universell plikt om å beskytte barn, uavhengig av hvem de var og hvor de var.²⁰⁴ Sosiologen Donileen Loseke har undersøkt ulike strategier, fremstillinger og tenkemåter om blant annet humanitær nød. Selv om hun undersøker amerikaneres tenkemåter om nødhjelp i dag, er hennes refleksjoner overførbare og fruktbare også for å forstå tenkemåter om nødhjelp i 1922. Hun hevder at for at amerikanerne skal mene at noen fortjener sympati, må de kunne se på dem som offer. Det viktigste kriteriet er at offeret oppfattes som uten skyld i sine egne lidelser.²⁰⁵ Barns uskyldighet er en viktig årsak til at de gjerne er høyt prioritert i tankegangen om hvem som fortjener hjelp.²⁰⁶ Sosiologene Mahood og Satzewich har vist at denne tankegangen var gjeldende i den britiske debatten.²⁰⁷ En annen konsekvens av å appellere om hjelp til lidende barn, var at det kunne avpolitiserer nøden. Dette var en strategi som Redd Barna brukte da de appellerte i Storbritannia for nødhjelpsarbeidet, barna skulle ikke straffes for foreldrenes politikk.²⁰⁸ Ved å vektlegge nødlidende barn vil jeg hevde at man implisitt argumenterte for humanitær nødhjelp som plikt og dermed en avpolitisering av nødhjelpen, som var helt sentrale tenkemåter for de som argumenterte for nødhjelp i norske aviser. Motstandere av

²⁰² Kurasawa 2012: 71f.

²⁰³ Kurasawa 2012: 72f.

²⁰⁴ Kurasawa 2012: 73.

²⁰⁵ Loseke 2003: 78.

²⁰⁶ Loseke 2003: 81.

²⁰⁷ Mahood og Satzewich 2009: 64.

²⁰⁸ Mahood og Satzewich 2009: 66.

nødhjelp i Storbritannia forsøkte på sin side å politisere debatten, blant annet ved å mene at man ikke skulle hjelpe ”fiendens barn.”²⁰⁹

Redd Barna var en ikke-statlig organisasjon som naturlig nok, gitt sitt navn og sitt formål, arbeidet aktivt for å hjelpe de russiske barna. Dette var de ikke alene om. I Social-Demokratens referat fra Nansens foredrag ble noe av nødhjelpsarbeidet som foregikk i Russland gjengitt. I avisen sto følgende:

Derpaa gav Nansen en oversigt over det hjælpearbeide som nu var organisert i Rusland – av amerikanerne under Hoover og av Nansen og Norges røde kors. Amerikanerne underholder 1 million barn i gode barnehjem. Den norske organisation og underavdelinger underholder 250,000 barn. Kvækerne som ogsaa staar under norsk administration underholder 6g,000 [sic] barn. Det svenske røde kors underholder 200,000 barn.²¹⁰

Med forbehold om at jeg ikke har inngående kunnskap om selve nødhjelpsarbeidet, virker det å ha vært særlig sentralt å redde barn. I alle fall virker det å ha vært viktig for både Nansen og Social-Demokraten å formidle til nordmenn, at de russiske barna var en prioritert gruppe. Å redde russiske barn var også tema da fru utenriksminister Ræstad arrangerte en veldedighets-tilstelning som samlet inn 15 000 kroner.²¹¹ Det er mange eksempler på at lidende barn som kategori ble gjort relevant hos de som argumenterte for nødhjelp. Blant annet ble Nansens oppramsing etterfulgt av en beskrivelse av barnehjemmenes effekt:

Som eksempel paa hvilken vidunderlig virkning det hadde paa barna at de kom ind paa disse hjem og fik ordentlig mat nævnte Nansen at da den norske organisation begyndte sin virksomhet ved et av hjemmene døde der regelmessig 42 barn om dagen. Efter 3 ukers forløp var dødeligheten gaat ned til 2 a 3 pr. uke! Og barn som var saa svake at de ikke kunde tale, da de kom ind paa hjemmet, kunde efter 14 dage leke og danse, og efter tre uker igjen begynde paa skole!²¹²

I sitatet beskrives både omfanget og alvorligheten i nøden, samtidig som det argumenteres for at økonomiske bidrag hadde stor effekt. Lindring av barnedød var særlig viktig også for mange kristne. I begynnelsen av desember hadde Norske Presters fredsforening oppfordret

²⁰⁹ Mahood og Satzewich 2009: 66.

²¹⁰ Social-Demokraten 6.januar 1922, s.2.

²¹¹ Dagen 19.januar 1922, s.1.

²¹² Social-Demokraten 6.januar 1922, s.2.

alle menigheter i Norge i jule- og nyttårstiden til å gi kirkeoffer til hungerslidende russiske barn.²¹³ I Bergen ble denne oppfordringen fulgt i de fleste av byens kirker, og cirka 7000.- ble samlet inn på nyttårsaften.²¹⁴ På landsbasis ble det samlet inn 52 000.-²¹⁵ Oppfordringen om å gi kirkeofferet til russiske barn, og oppslutningen den fikk i Bergen, og sannsynligvis i majoriteten av landets kirker, er en sterk indikasjon på at kirkegjengerne mente at barn fortjente hjelp.

12.desember skrev en innsender i Dagen at 70 000 foreldreløse barn i Volga-regionen var nær ved å sulte ihjel.²¹⁶ Ved å skrive at barna var foreldreløse ble deres sårbarhet implisitt påpekt. Særlig interessant er Emil Frøens appell om hjelp i Nationen 12.januar. Han avsluttet sitt innlegg på følgende måte: ”Og hjelp din næste i værste nød. De ulykkelige russiske bønder og bondekoner; og nogen millioner – vel forholdsvis uskyldige – barn.”²¹⁷ I innlegget var Frøen opptatt av at russiske bønder var nødlidende, det vil jeg komme tilbake til i kapittel 5.4. I tillegg valgte han å skrive at *forholdsvis* uskyldige barn også led nød. Frøens appell var en reaksjon på et leserinnlegg i Nationen 4.januar. Mannen bak innlegget fokuserte blant annet på at dette var fiendens barn, barn som hadde gått bolsjevikisk skole og dermed var blitt ”helt defekte individer.”²¹⁸ Jeg tror Frøens forbehold om de *forholdsvis* uskyldige barna var ment ironisk. Selvsagt var barn uskyldige i hungersnøden. Det at han vektla at dette var uskyldige barn, passer inn i tenkemåten om en universell plikt om å beskytte barn.

Til slutt vil jeg også trekke inn den opprivende debatten om de kommunistiske barnelagene. Selv om denne debatten ikke omhandlet barn og nødhjelp, er den knyttet til tanken om barns sårbarhet og uskyldighet, og behovet for å beskytte barn. Flere ulike tenkemåter om barn preget altså debatten, og de hang naturligvis sammen med andre tenkemåter som nestekjærlighet, bolsjevisme og antibolsjevisme.

²¹³ Dagen 9.desember 1921, s.1.

²¹⁴ Dagen 2.januar 1921, s.2.

²¹⁵ Dagen 13.februar 1922, s.3.

²¹⁶ Dagen 12.desember 1921, s.1.

²¹⁷ Nationen 12.januar 1922, s.5

²¹⁸ Nationen 4.januar 1922, s.5

3.7 Oppsummering

Nansens rolle i nødhjelpsdebatten kan vanskelig overdrives. Hans appell i romjula 1921 startet en innsamlingsaksjon og et engasjement for humanitær nødhjelp som man i Norge nok ikke hadde sett maken til. Hans foredrag 5.januar i Calmeyergatens misjonshus ble fikk enorm oppmerksomhet og det ble skrevet fyldige referat i alle de fem avisene som er brukt i denne oppgaven. Nansens engasjement for nødlidende russere var den utløsende og avgjørende faktoren til at nødhjelpsarbeidet fra Norge fikk den utbredelsen den fikk.

Nansen var også den mest sentrale aktøren i selve debatten. Han garanterte at hjelpen var effektiv og at den kom frem til de nødlidende. Nansen appellerte primært til nestekjærligheten i det norske folk, og hadde et sekundært fokus på Russland sentrale rolle i verdens økonomi. Vektingen av de to argumentene, men også deres sammenkobling, kom til uttrykk i Nansens utsagn: Nestekjærlighet er realpolitikk. De fleste som argumenterte for humanitær nødhjelp til Russland, hadde tre karakteristiske likheter som jeg mener er særlig viktige. For det første vektla de Nansens garanti for at hjelpen kom frem. For det andre anså de det som en plikt å hjelpe medmennesker i dyp nød, også medmennesker som stod langt fra nordmenn geografisk, politisk og kulturelt. For det tredje var det humanitære hensynet dominerende over politiske hensyn. Enten ved at de eksplisitt skrev at politiske hensyn var irrelevante, eller ved at de ikke nevnte politikk i det hele tatt.

Det er viktig å huske på at hva avisene valgte å skrive om, hvilke leserinnlegg som ble publisert og hvor mye spalteplass innleggene fikk, forteller mye om avisene standpunkt i nødhjelpsdebatten. Social-Demokraten var den eneste av de fire avisene som ikke tok inn leserinnlegg som støttet innsamlingsaksjonen. Årsaken var sannsynligvis at slike leserinnlegg og redaksjonelle tekster hadde vært publisert i avisen i andre halvdel av 1921. Til gjengjeld var Social-Demokraten den eneste av de fire avisene jeg har lest gjennomgående, som eksplisitt støttet innsamlingsaksjonen redaksjonelt, i form av redaksjonelle artikler. De øvrige avisene kom altså ikke med redaksjonell støtte, men publiserte til gjengjeld støttende leserinnlegg. Etter å i dette kapitlet ha gjengitt og beskrevet argumentene for nødhjelp, vil jeg i neste kapittel gjengi og beskrive argumentene mot. Deretter vil jeg ha grunnlag for å oppsummere de ulike avisenes holdning til humanitær nødhjelp i debattens første fase.

4.0 Argumenter mot humanitær nødhjelp i debattens første fase

I dette kapitlet vil jeg presentere de mest karakteristiske argumentene mot nødhjelp i debattens første fase. Min påstand er at all argumentasjon mot nødhjelp hadde antibolsjevismen som et premiss, det er også hva jeg først og fremst vil vise med dette kapitlet.

4.1 Hungersnødens årsak og regimets uunngåelige kollaps

Hva som var årsaken til hungersnøden og nødens omfang, var et svært viktig premiss for om man valgte å støtte nødhjelp til Russland eller ikke. Det var også stor uenighet omkring dette spørsmålet. Særlig de nødhjelpskritiske var opptatt av at det var politiske årsaker bak hungersnøden. Med denne oppfatningen ble bolsjevikene i Russland i større grad ansvarlige for å drive nødhjelp selv. Viktigheten av og uenigheten rundt hungersnødens årsak, var nok hovedårsakene til at Fridtjof Nansen gjentatte ganger gikk ut i avisene og gjentok sitt syn på saken. Social-Demokraten refererte 30.desember 1921 til en artikkel i Tidens Tegn hvor Nansen hadde uttalt at ingen fornuftige mennesker kunne være i tvil om at *tørken* var den viktigste årsaken til sulten.²¹⁹ Ved å vektlegge at bolsjevikisk politikk ikke var hovedårsak til nøden, var det enklere å konkludere med at humanitær nødhjelp utenfra var legitimt. 3.januar gjentok Nansen påny sine betraktninger rundt hungersnødens årsak på Aftenpostens og Nationens førsteside. Der vektla han tørken i 1921, men også en delvis tørke i 1920 som årsaker, samtidig som verdenskrigen og borgerkrigen selvsagt var medvirkende årsaker.²²⁰ De samme poengene gjentok han på foredraget, og presiserte på nytt 20.januar.²²¹

Ulike fortolkninger om hvorfor hungersnøden i Russland oppstod, legitimerte ulike holdninger til hjelpearbeidet. I etterkant av Nansens appell i romjula 1921 publiserte både Aftenposten og Nationen et leserinnlegg fra Dr.Ing. Christian Christiansen. Aftenposten omtalte Christiansen som en kjent forretningsmann ”som i en række af aar har staaet i forbindelse med Rusland og nøie kjender russiske forhold.”²²² Nationen omtalte Christiansen i lignende ordelag, som ”en norsk forretningsmand som i flere aar har staaet i nær forbindelse

²¹⁹ Social-Demokraten 30.desember 1921, s.4; Tidens Tegn 30.desember 1921, s.6.

²²⁰ Aftenposten 3.januar 1922 morgenutgaven, s.1; Nationen 3.januar 1922, s.1.

²²¹ Dagen 20.januar 1922, s.2.

²²² Aftenposten 2.januar 1922, aftenutgaven, s.1.

med Russland.”²²³ Morgenbladet publiserte også leserbrevet, og føyde til at Christiansen ledet en forening dannet av norske kreditorer med utestående i Russland.²²⁴ Det at Aftenposten og Nationen publiserte innlegget og samtidig utelot denne sentrale opplysningen, kan tolkes som et indisium på en negativ holdning til innsamlingsaksjonen.

Christiansen skrev at Nansen påsto at sovjetregjeringens politikk ikke hadde noe med hungersnøden å gjøre, at bolsjevikene hadde gjort alt de maktet og at ”intet uhildet menneske kan være i tvil om, at *tørken* er den viktigste årsak til nøden i Volgadistriktene.”²²⁵ Christiansen mente at disse påstandene var feilaktige. Argumentet gikk ut på at tørke og uår hadde forekommet mange ganger tidligere, og myndigheten hadde alltid ordnet opp uten å be om hjelp fra utlandet, og uten at en hungersnød av tilsvarende omfang forekom.²²⁶ Et overordnet poeng for Christiansen var at sovjetmyndighetene selv var eneste årsak til at det ble hungersnød. Hungersnøden var en naturlig konsekvens av sovjetstyret, og et ledd i en kommende kollaps. Dette innebar at enhver hjelp til sultende russere i praksis forlenget russernes lidelser.

Tanken om at bolsjevikene stod til ansvar for hungersnøden ble også gjengitt i to av de tydeligste antibolsjevikiske innleggene i nødhjelpsdebatten, som begge blir mer utfyllende beskrevet senere i kapitlet. I Nationen 4.januar skrev en innsender, ”at den herlige bolschevikiske aand har gjennemsyret disse distrikter og som man saar, mine herrer, maa man høste.”²²⁷ Bjarne Eide skrev i Tidens Tegn: ”*Tørken* er da ikke politisk! Nei men dens redselsfylde følger er det. Det vilde aldrig fundet sted i et ikke bolsjevikisk land. Bare den ting at bønderne ikke produserer[...] er et politisk, rent politisk, fenomæn og en hovedårsak til sulten!”²²⁸

Systemet har frembragt forhold[...] som er under al kritik. Intet produceres, intet positivt gjøres. Hungersnød eksisterer i by og bygd og har eksisteret saa længe bolsjevikerne har havt magten.[...] Det hele bliver da kun en forlængelse af hungerskvalerne for de stakkars mennesker i Volga-distriktene. Thi saalænge hele sovjet-systemet bestaar i sin nuværende

²²³ Nationen 2.januar 1922, s.2.

²²⁴ Vogt 2008: 38.

²²⁵ Aftenposten 2.januar 1922, aftenutgaven, s.1.

²²⁶ Aftenposten 2.januar 1922, aftenutgaven, s.1.

²²⁷ Nationen 4.januar 1922, s.5.

²²⁸ Tidens Tegn 20.januar 1922, s.8.

form, er disse stakkars hungrende mennesker alligevel viet til døden, og da kan det hele lidet nytte.²²⁹

To ganger i dette sitatet refererte Christiansen til de stakkars menneskene i nød. Han som alle andre i den norske pressen anerkjente Nansens påstand om at 23 millioner mennesker led under hungersnøden. En enighet om nødens størrelsesorden var ikke nødvendigvis tilfelle i andre land.²³⁰ Han påberopte seg en viss medmenneskelighet i sitt innlegg, blant annet ved å skrive at ”det ikke [er] nogen mangel paa menneskekjærlighed hos Vesteuropas folk, heller ikke politisk had, men[...] en instinktiv følelse af, at Deres aktion er forgjæves.”²³¹ På en finurlig måte argumenterte Christiansen for at det var mer medmenneskelig å ikke gi sultende russere mat, fordi større nød ga raskere kollaps og dermed, i hans øyne, mindre hungersnød på lang sikt.

Christiansens innlegg kan tolkes dithen at bolsjevikene var ubevisst eller passivt skyldig i hungersnøden. Bolsjevikene hadde ikke ment at det skulle bli hungersnød, men med deres politiske system var dette uunngåelig. Denne oppfatningen av årsak og skyld var annerledes enn for eksempel hva noen akademikere hevder om hungersnøden i Ukraina på 1930-tallet. I det tilfellet hevder flere at Josef Stalin og kommunistene bevisst utsatte ukrainske bønder for hungersnød i et forsøk på å utrydde dem.²³² Sosiologen Donileen Loseke hevder at amerikanere kun klandrer noen for en handling eller hendelse hvis det ligger en intensjon bak. Av denne grunn er det gjerne vanskelig å klandre sosiale strukturer.²³³ Christiansen hevdet derimot at bolsjevikene og den bolsjevikiske samfunnsstrukturen kunne klandres for hungersnøden, selv om han ikke antydte en intensjon om hungersnød. Dette kan forstås som et uttrykk for Christiansens sterke antibolsjevisme.

Forestillingen om sovjetregimet og medmenneskelighet som Christiansen stod for kan fremstå som kynisk, og leserinnlegget skapte naturlig nok reaksjoner som kom på trykk i avisene, også i Aftenposten. Avisen gjorde med ujevne mellomrom intervjuer med russiske emigranter. De to intervjuene jeg har funnet, støttet begge opp om Christiansens syn. Også i britisk borgerlig presse kom russiske emigranter til orde med kritikk av regimet de hadde

²²⁹ Aftenposten 2.januar 1922, aftenutgaven, s.1.

²³⁰ Mahood og Satzewich 2009: 73.

²³¹ Aftenposten 2.januar 1922, aftenutgaven, s.1.

²³² Mahood og Satzewich 2009: 60.

²³³ Loseke 2003: 83.

forlatt.²³⁴ Den ene flyktningen sa blant annet at: ”Det er bedre at sulte i hjel, saa bliver der da en endskab paa redselsherredømmet. Det er kanskje grusomt at sige det, men jeg tror, at hjælpen væsentlig bare forlenger piner og bolsjevikregjeringens levetid.”²³⁵ 27. januar publiserte Aftenposten et tosidens intervju med en politisk motstander av bolsjevikene, ”en russisk socialistfører” kalte de han.²³⁶ Overskriften inneholdt et interessant sitat: ”Hver haandsrækning til bolsjevikerne er et slag i ansigtet paa det russiske folk.” I intervjuet ble sitatet utdypet med at ”Hele det russiske folk er imod den bolsjevikiske regjering og har ingen barmhjertighed med dens fallit.”²³⁷ På spørsmål om når det russiske folk ville reise seg mot bolsjevikene, svarte han at: ”Ja, det er naturligvis umulig at spaa. Det kan vare maaneder, ja maaske et halvt aar, men det er afgjort, at sammenbruddet kommer før eller senere.”²³⁸

Foruten det nevnte sitatet, inneholdt overskriften en setning med redaksjonell omtale, hvor de skrev: ”opsigtvækkende udtalelser af en russisk socialistfører.”²³⁹ Dette nødvendiggjør en diskusjon om hva journalisten betegnet som oppsiktsvekkende, og dermed kanskje ikke representativt for avisens holdning. Kun da korrespondenten spurte om hvilke beviser Alexinski (russisk socialistfører) hadde for sine oppfatninger, ga han uttrykk for skepsis.²⁴⁰ I forkant av dette spørsmålet ble det fremmet en rekke påstander. Alexinski påsto at få var så forhatt blant russerne som Fridtjof Nansen, at den russiske gullreserven var så lav at en kollaps var uunngåelig, og at ”hele det russiske folk er imod den bolsjevikiske regjering og har ingen barmhjertighed med dens fallit.”²⁴¹ Påstanden om Nansen stred imot de ellers nesten utelukkende positive omtalene av han i norske aviser, og var derfor per definisjon oppsiktsvekkende. De to andre påstandene var kanskje også oppsiktsvekkende, men bolsjevikregimets uunngåelige kollaps var det blitt argumentert for i Aftenposten tidligere. Selv om kun Alexinski selv i utgangspunktet kan stå ansvarlig for sine uttalelser, valgte Aftenposten å utføre og publisere intervjuet. De viet det også cirka 2/3 av en side, som var mye plass og mye tekst. Alexinskis argumenter for den nærliggende kollapsen stemmer dessuten overens med forestillingen Christiansen beskriver i sitt innlegg.

²³⁴ Mahood og Satzewich 2009: 56.

²³⁵ Aftenposten 19.januar 1922, morgenutgaven, s.4.

²³⁶ Aftenposten 27.januar 1922, morgenutgaven, s.5.

²³⁷ Aftenposten 27.januar 1922, morgenutgaven, s.5.

²³⁸ Aftenposten 27.januar 1922, morgenutgaven, s.6.

²³⁹ Aftenposten 27.januar 1922, morgenutgaven, s.5.

²⁴⁰ Aftenposten 27.januar, 1922 morgenutgaven, s.5.

²⁴¹ Aftenposten 27.januar, 1922 morgenutgaven, s.5.

4.2 Antisemittisme og ”Bolsjevikjøden”

I Tidens Tegn 20.januar 1922 var det særlig én notis og to artikler som er av interesse for min analyse. I notisen på side to skrev redaksjonen at de hadde mottatt to innlegg om Russlandhjelpen fra kjente og ansette menn. Ett fra ingeniøren og oppfinneren Carl Fredrik Holmboe, og ett fra journalisten Bjarne Eide.²⁴² Ett av likhetstrekkene ved innleggene var at de begge omtalte myten om ”jødebolsjeviken”, dog på to svært forskjellige måter. Etter fem beskrivende linjer om ”elendigheten som råder” i Russland, gikk Holmboe rett på sak:

Maktsyke, blodtørstige jøder svinger piskene over Russlands folk, kvæler landets næringskilder, ødelægger dets tekniske hjelpemidler, utdriver eller utrydder hver mand, hvis dyktighed kunde være en hjælp for landet.²⁴³

Han mente at hatet til jøde-bolsjevikene var grunnen til at så mange møtte nødpet med et skuldertrekk, at mange inntok holdningen ”man ligger som man reder.” Hans hovedpoeng var at bolsjevikene var jøder og ikke russere, og følgelig, at russerne ikke var bolsjeviker, et poeng han gjentok i innlegget.²⁴⁴ Holmboe var svært kategorisk i sin analyse av hvem som var bolsjeviker og dermed jøder, og hvem som ikke var det. Han skrev blant annet at resten av de russiske intellektuelle som levde i eksil ”er saavisst ikke bolsjeviker.”²⁴⁵ Dette skillet mellom makthavere og folket, at man hjalp russere og ikke bolsjevikjødene, var grunnen til at ”Professor Fridtjof Nansens store, menneskekjærlige redningsarbeide blandt det russiske folk bør av oss nordmænd bli mødt med forstaaelse og sympati og faa – i fuldt maal – den støtte det fortjener.”²⁴⁶ Tonen og graden av antisemittisme i dette innlegget har ingen like i mitt kildemateriale. Da er det heller ikke overraskende at innlegget fikk en reaksjon.

Bernhard M. Katz var en mann av jødisk avstamning som hadde emigrert fra Russland i 1903 med sine foreldre.²⁴⁷ I et leserinnlegg sendt til Tidens Tegn, imøtegikk han Holmboes påstander, men avisen valgte å ikke publisere hans motsvar. Det ville vært interessant å vite hvorfor avisen ikke publiserte innlegget, men dessverre ville en drøftelse rundt dette spørsmålet fort blitt spekulativ. Social-Demokraten valgte derimot å ta opp innlegget i avisen

²⁴² Opplysninger om Eides og Holmboes yrker er hentet fra Vogt 2007: 201; Johansen 1984: 43.

²⁴³ Tidens Tegn 20.januar 1922, s.6.

²⁴⁴ Tidens Tegn 20.januar 1922, s.6.

²⁴⁵ Tidens Tegn 20.januar 1922, s.6.

²⁴⁶ Tidens Tegn 20.januar 1922, s.6.

²⁴⁷ Vogt 2007: 202.

11.februar 1922. Jeg vil bemerke at dette valget ikke behøvde å bunne i noe ønske om å motarbeide antisemittismen generelt. Katz tok et oppgjør med forestillingen om ”jødebolsjeviken”, noe også Social-Demokraten hadde interesse av. Han påpekte blant annet at av to millioner jøder, var rundt ¾ deler av dem arbeidere. Et av hans poeng var at jødene led like mye under hungersnøden som andre russere.²⁴⁸

På den påfølgende siden etter Holmboes innlegg, ble Bjarne Eides innlegg publisert. Innlegget var et godt eksempel på tidens antibolsjevisme, og blir benyttet i mange resonnementer i denne oppgaven. I dette delkapitlet er det følgende sitat som er relevant: ”Mordvaaben. Mot hvem skal de brukes? Mot os andre naturligvis, men ogsaa mot dem som overlever hungersnøden og negter punktlig at lystre sine semitiske tyranners ordre.”²⁴⁹ I følge Eide var altså makthaverne i Russland semittiske tyranner, og ved å skille disse ut fra ”de andre” som ikke lystre ordre, indikerte han et skille mellom regimet og det russiske folket. Redaksjonen skrev i en notis på side to at de var enige med Eide i premissene, men støttet Holmboes konklusjon.²⁵⁰ Premissene i Eides innlegg kan beskrives som en sterk antibolsjevisme med en implisitt antisemittisk brodd. Holmboes konklusjon er allerede nevnt, at man burde støtte nødhjelpsarbeidet. Tidens Tegn må ha ment at den grove antisemittismen til Holmboe ikke kunne støttes fra redaksjonen, mens den jødiske verdenskonspiratoriske myten som Eide nevner, behøvde man ikke å ta avstand fra.

Kjetil Simonsen har undersøkt fremstillingen av jøder i norsk bondepresse fra 1920 til 1925, med utgangspunkt i avisene *Nationen* og *Namdalen*. Han skriver:

I de fleste tilfeller ble ”bolsjevikkjøden” omtalt nærmest i forbifarten.[...] Det som er verdt å legge merke til er hvordan avisen framførte budskapet om jødernes dominans i bolsjevismen. Frasen ’moskva-jøderne’ ble tatt i bruk uten noen nærmere argumentasjon eller begrunnelse.²⁵¹

Eides beskrivelse av de russiske lederne passer inn i Simonsens beskrivelse av sitt kildemateriale. Forestillingen om ”bolsjevikkjøden” ble her nevnt i forbifarten, uten noen begrunnelse verken fra Eide eller redaksjon. Det tyder på at denne forestillingen var godt kjent hos Tidens Tegns lesere. Det er også grunn til å tro at forestillingen var allment kjent i

²⁴⁸ Social-Demokraten 11.februar 1922, s.3.

²⁴⁹ Tidens Tegn 20.januar 1922, s.7.

²⁵⁰ Tidens Tegn 20.januar 1922, s.2.

²⁵¹ Simonsen 2009: 37.

Norges befolkning, særlig i de borgerlige kretsene. *Sions vises protokoller* ble for første gang utgitt i Norge i 1920, samme år ble det skrevet om boken i både Nationen, Aftenposten og Tidens Tegn.²⁵² 16-18. august 1921 avslørte den britiske avisen *The Times* gjennom en artikkelserie at skriftet var en forfalskning, og Aftenposten publiserte en kronikk på nesten to halvsider som redegjorde for *The Times'* avsløringer.²⁵³ Denne kronikken fikk et tilsvarende svar i Aftenposten 10.januar 1922 av Eivind Saxlund, forfatteren bak den antisemittiske boken *Jøder og Gojim*. Han tok skriftet i forsvar, og anerkjente ikke at boken var et falsum. Forestillingen om at jødene sto bak bolsjevik-revolusjonen ble altså debattert i samme periode som nødhjelpsdebatten. Det var sannsynligvis kjent for de som diskuterte saken at *Sions vises protokoller* var et falsum, eller i det minste at en slik påstand var fremlagt.

Nødhjelpsdebatten i 1921-1922 var en tilsynelatende perfekt arena for antisemittiske ytringer, da er det påfallende at disse ytringene i stor grad var fraværende. I fire av avisene var det få eller ingen antisemittiske ytringer i sammenheng med nødhjelpsdebatten. Til og med de som argumenterte sterkest med et antibolsjevikisk utgangspunkt, unnlot å gjøre forestillingen om "jødebolsjevikismen" relevant. Selv Eide nevnte det bare i forbifarten, og i tillegg var hans antisemittiske ytring kun en marginal del av det lengre antibolsjevikiske innlegget. Konklusjonen blir derfor tydelig: Aftenposten, Social-Demokraten, Nationen og Dagen var ikke antisemittiske i perioden desember 1921 til februar 1922, og antisemittisme preget nødhjelpsdebatten i marginal grad. Med forbehold om at jeg ikke har lest Tidens Tegn like nøye som de andre avisene, kan det virke som denne avisen var mer tilbøyelig til å slippe til antisemittiske ytringer i avispartene.

4.3 Er hjelpen effektiv?

Foruten diskusjonene om det var riktig å hjelpe, ble det også debattert hvordan man skulle hjelpe. Frithjof Nansen redegjorde for hvordan innsamlingen til Russland effektivt skulle redde menneskeliv. Han beskrev det kort i sin appell, og mer utfyllende i sitt foredrag 5.januar 1922. Millioner av mennesker ble pint langsomt til døde. Flere hundre tusen hadde allerede bukket under for sultedøden, og mange flere millioner ville det bli hvis ikke effektiv nødhjelp ble iverksatt. Nansen skrev at 20 kroner kunne redde et menneskeliv.²⁵⁴ Bakgrunnen

²⁵² Aasvanger 2010: 26f og 34ff.

²⁵³ Aasvanger 2010: 21; Aftenposten 26.oktober 1921, morgenutgaven, s.6-7.

²⁵⁴ Aftenposten 28.desember 1921, morgenutgaven, s.1.

for dette tallet var i følge han at et tonn rug kostet 200 kroner. Dette ville holde 10 personer i live til neste avling, og dermed kunne 20 kroner redde et menneskeliv.²⁵⁵

Mens de redaksjonelle bemerkningene i avisenes referater 6.januar naturligvis var preget av avisens ståsted i nødhjelpsdebatten, må jeg gå ut ifra at gjengivelsen av selve foredraget var korrekt. De fleste sentrale punktene fra foredraget er gjengitt hos alle avisene. Ettersom Social-Demokraten skrev det mest fyldige referatet med en rekke lengre sitater, refererer jeg i dette og kommende tilfeller til deres referat når jeg skal løfte frem de tanker Nansen vektla i foredraget. Nansen påsto at minst 27 millioner var på randen av hungersnød, og at 10-12 millioner av disse ville dø hvis de ikke ble hjulpet. Derfor var det viktig at hjelpen måtte komme umiddelbart. Først og fremst behøvde man korn, både for å fø befolkningen, men også for å så til våren. Til sist oppfordret han til pengegaver og forretningskreditt, og påpekte at det fantes mer korn i verden enn jordas befolkning kunne spise opp.²⁵⁶

Christian Christiansen og hans innlegg 2.januar er allerede presentert. Hans oppfatning om hungersnøden som en betinget konsekvens av Sovjetstyret, medførte at umiddelbar humanitær nødhjelp ikke var løsningen. 20 kroner kunne ikke redde et menneskeliv, kun være lindrende på kort sikt. Hungersnøden var kommet for å bli. Den eneste måten å hjelpe Russland på var hjelp til selvhjelp. Russland måtte kun få hjelp som kunne gjøre dem selvhjulpne, den eneste måten å gjøre det på var å endre det politiske systemet.²⁵⁷ Med utgangspunkt i Christiansens tanker om Russland tolker jeg dette til å bety at det kommunistiske systemet måtte byttes ut. Den eneste måten å hjelpe Russland og russere på, var altså å motarbeide det bestående politiske systemet.

Noen dager tidligere skrev Aftenposten en sak om ”Russlands gjenopbygning”, skissert opp av en tysk general. Artikkelen ble viet cirka en fjerdedels side. Generalen mente at Sovjetstyret ikke ønsket at Russland skulle reise seg, ettersom nød og sult pasifiserte befolkningen. Befolkningen døde av sult, mens soldatene var godt ernært. Så lenge det russiske folk ikke selv ”kan slaa lænkerne itu”, så ikke generalen noen annen løsning enn militær

²⁵⁵ Aftenposten 3.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

²⁵⁶ Social-Demokraten 6.januar 1922, s.1-2.

²⁵⁷ Aftenposten 2.januar 1922, aftenutgaven, s.1; Nationen 2.januar 1922, s.2.

intervensjon.²⁵⁸ Han mente altså at sovjetstyret ikke ønsket å motarbeide nøden, og at humanitær nødhjelp dermed var en fånyttets løsning.

4.4 Å skille mellom makthavere og nødlidende

I forrige avsnitt kunne vi se at generalen skilte mellom sovjetstyret og den russiske befolkningen. I en redaksjonell kommentar på slutten av artikkelen ble dette skillet gjort veldig tydelig:

Den tyske generals plan deles ikke af dem, som er kjendt med forholdene og den russiske folkekarakter. Ethvert forsøg udenifra paa at gjenoprette ordnede forhold, er blevet udnyttet af lederne, og har altid ført til et sterkere samhold til afvisning af fremmed indblanding. Først naar det gaar op for det hele folk, hvilken grænseløs elendighed deres land er styrtet ud i ved bolsjevismens vanstyre, først da kan der være haab om, at de selv vil afkaste tyranniet, saa ordnede forhold atter kan indføres.²⁵⁹

Generalen uttalte at russerne ikke selv var i stand til å fri seg fra sovjet-styret, og journalisten bak dette avsnittet mente at russerne selv ikke forsto graden av egen elendighet. Artikkelen i sin helhet tilegnet bolsjevikene og russerne ulike egenskaper. Bolsjevismen var et vanstyre som ikke evnet å hjelpe russerne som led av hungersnød, og lederne ønsket å holde befolkningen pasifisert. Russerne var på den andre siden uskyldige, og måtte mobiliseres til kamp slik at ”ordnede forhold atter kan indføres.” Enten var russerne for dumme til å forstå egen elendighet, eller så var de på grunn av nøden for ressursvake til å motarbeide sovjetstyret. Dette skillet mellom ledersjikt og folk, bolsjeviker og russere, går igjen i mange av kildene. Det ble særlig bemerket at systemet var tyrannisk og hvor liten minoritet bolsjevikene var i det russiske samfunn. Redaktør Thorstein Diesen skrev for eksempel følgende i en hammerartikkel: ”Af de 70 millioner mennesker, som findes i Sovjet-Russland, er det beregnet, at kun 700,000 er virkelig overbevisningstro kommunister. De andre er viljeløse, ligegyldige eller fiendtligsindede og for en stor del ganske uvitende mennesker.”²⁶⁰ Diesen sin beskrivelse av de 99 % russerne som ikke var ”overbevisningstro” kommunister var tvetydig, og mer av negativ enn positiv art.

²⁵⁸ Aftenposten 29.desember 1921, aftenutgaven, s.3.

²⁵⁹ Aftenposten 29.desember 1921, aftenutgaven, s.3.

²⁶⁰ Aftenposten 25.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

Den klareste påstanden om et skarpt skille mellom bolsjeviker og russere som jeg har funnet, er fra Ingeniør Carl Fredrik Holmboes leserinnlegg i Tidens Tegn. Jeg har allerede tolket det antisemittiske ved innlegget. Det vi må ta med oss derfra, er hans oppfatning av at bolsjevikene var jøder og ikke russere, og at russerne ikke var bolsjeviker. Det er verdt å fokusere litt mer på Holmboes beskrivelse av russerne, da den var mer positiv, og dermed skilte seg noe fra de foregående eksemplene. For Holmboe var Russland ”eventyrlandet, som har skjænket verden nogen av dens største tænkere – kunstnere og forskere – mænd hvis arbeider er av umistelig værd, har sunket saa dypt som vel intet...”²⁶¹ Han påpekte at de intellektuelle russerne i eksil ”er saavisst ikke bolsjeviker, og det store, lidende russiske folk vet vel neppe andet om bolsjevikerne end at de har tat fra bonden hans avling og fra arbeideren hans frihet.” Han skrev videre at de mange opptøyer i Russland viste at russerne ikke var bolsjeviker.²⁶² Mens Diesen fremla flere mulige forklaringer på hva det det russiske folket var, valgte Holmboe å beskrive dem som en blanding av uvitende og fiendtlig innstilt ovenfor regimet.

4.5 Kommer hjelpen frem?

Et annet sentralt spørsmål i debatten, var hvorvidt hjelpen kom frem til de lidende russerne. Nansen skrev følgende i sin appell:

Af Ruslands fiender er udspreedt beretninger om, at hjælpen som sendes, ikke naar frem til de sultende, men fortæres af sovjetregjeringens folk og den røde armé. Det er sorte løgne, opfundet af menneskelige djævlé, som for politiske intriger ikke tager i betænkning, at ofre millioner til sult og elendighed. Særlig synes en flom af den slags løgnhistorier at komme fra en central i Helsingfors. Vor organisation – saavel som den amerikanske – garanterer for, at alt som sendes naar frem udelukkende til de sultende i hungersnødstrøgene, og transporterne gaar stadig uhindret sin regelmæssige gang.²⁶³

Den borgerlige pressen hadde i månedene før nødhjelpsdebatten publisert telegrammer og sannsynligvis annet stoff med påstander om at hjelpen ikke kom frem. Som jeg har vist tidligere nevnte Martin Tranmæl Aftenposten og Morgenbladet ved navn da han skrev om de påståtte løgnhistoriene. Nansen trakk særlig frem et telegrambyrå i Helsingfors, som blant

²⁶¹ Tidens Tegn 20.januar 1922, s.6. Jeg avslutter sitatet før punktum ettersom de to siste ordene i setningen er vanskelig å tyde på mikrofilmkopien.

²⁶² Tidens Tegn 20.januar 1922, s.6.

²⁶³ Aftenposten 28.desember 1921, morgenutgaven, s.1.

annet Aftenposten tok inn telegrammer fra. På denne tiden var det strid mellom Russland og Finland om grenseområdet Karelen, en sak som avisen refererte til hyppig med nevnte telegrambyrå som kilde. Denne striden var kanskje årsaken til byråets antibolsjevikiske holdning, uansett var telegrammene et uttrykk for en slik holdning.

En drøy uke etter Nansens oppgjør med ”løgnpressen”, og dagen før han gjentok dette poenget i sitt foredrag, publiserte Aftenposten et telegram som bestred Nansens garantier. Fra Helsingfors kunne de melde om store mattyverier fra jernbanevognene.²⁶⁴ Selv om telegrammet refererte mer generelt om jernbanetyverier, er det sannsynlig at leserne koblet dette til Nansens garantier for transporten av mat ved bruk av jernbanen og inn i hungersnødområdene. Dermed fikk nok motstanderne av hjelpearbeidet, og kanskje også tilhengerne, grunn til å tvile på Nansens garantier om at hjelpen kom frem.

Aftenpostens bruk av telegrambyrået er illustrerende for hvordan bruk av ulike telegrambyråer kunne gi ulike virkelighetsforståelser. Da Aftenposten tok inn telegrammer fra Helsingfors, mens for eksempel Social-Demokraten for det meste rapporterte fra Moskva, kunne det resultere i vidt forskjellige beskrivelser og oppfatninger av virkeligheten. Flere av polemikkene fra perioden illustrerer det samme poenget, diskusjonen mellom Edvard Bull d.e. og Thorstein Diesen er i så måte et godt eksempel. Hvis man kun leste Social-Demokraten, var det nok naturlig å støtte Bulls synspunkter, da de ikke ble imøtegått i samme avis. Det samme gjaldt naturligvis hvis man kun leste Diesens synspunkter. Det at begge parter i slike polemikker gjerne tydelig stadfestet at de selv hadde rett mens motpartens argumentasjon var utilstrekkelig, og at han kanskje var umoralsk, en løgner og lignende, virket forsterkende for etableringen av slike parallelle virkelighetsoppfatninger.

4.6 Gjør andre nok?

De som argumenterte mot nødhjelp var gjerne opptatt av at Sovjet-regimet, og tidvis også norske kommunister, ikke gjorde nok for å avhjelpe hungersnøden. Nansen derimot var tydelig på at Sovjet-regimet hadde gjort tilstrekkelig innsats. I sitt foredrag vektla han blant annet at da kommunistene så at konfiskering av korn virket negativt på bøndenes arbeidslyst, innførte de heller et alminnelig skattesystem. Senere i foredraget sa Nansen:

²⁶⁴ Aftenposten 4.januar 1922, morgenutgaven, s.2.

Saa spørres der: Men hvad har sovjetregjeringen selv gjort for at lindre nøden? Dette er det ikke saa godt at svare paa endnu[sic]. Der foreligger ingen nøiagtig statistik. Med de har gjort alt som staar i deres magt. Det er der ingen tvil om. Den har f.eks skaffet mer saakorn end man trodde det var mulig. Den har bl. a. i Sverige og Kanada kjøpt 195,000 tons til Volgaegnene.[...] Dessuten har de skaffet betydelige pengemidler. Og kjøkkener hvor barna bespises er opprettet. Gratis utdeling av brød etc. I det hele er det næsten rørende at se den omsorg sovjetregjeringen viser for barna. Myndighetene har ogsaa forsøkt at evakuere hungerdistrikterne.²⁶⁵

Etter dette sitatet skrev Social-Demokraten at det ofte var rørende å se den private offervilje i Russland, med et eksempel om at Nansen hadde sett en avdeling røde soldater som hadde underholdt 1000 forsultne barn.²⁶⁶ Det er ingen tvil om Nansens holdning til innvendingen om hvorvidt sovjet-regimet hadde gjort nok selv. Ingen bestred Nansens opplysninger, men der han var fornøyd med bolsjevikenes innsats, argumenterte andre for at de ikke hadde gjort nok.

I Nationen 31. desember 1921 appellerte Landmandsforbundets to representanter i hungersnødkomiteén om hjelp til Russland. Som en reaksjon på denne appellen ble et leserinnlegg publisert 4.januar. Innlegget baserte det meste av argumentasjonen på premisset om at bolsjevikerne ikke hadde gjort nok selv.

Først skrev innsenderen at med utgangspunkt i et oversiktskart utarbeidet av Nansen og Herbert Hoover, kunne man se at det andre steder i Russland var gode avlinger. Dermed burde kornet blitt fordelt slik at ingen burde sulte. Korn, fisk, smør og ost kunne kjøpes fra utlandet, de tre sistnevnte til rimelige priser. Så kom hovedpoenget: ”Penger har bolsjevikerne da nok av. De fører jo en krig paa mindst 3 fronter og sender godt guldbeslaatte agenter i flere land og holder en armé som det staar respekt av.” Deretter refererte han til Nationens avisutgave 31.desember og Aftenpostens morgenutgave samme dag, der det sto at bolsjevikenes hær var på 1 370 000 menn, og at de kunne stille en hær på 5 300 000 menn.²⁶⁷ Videre poengterte han at når det var hungersnød i landet, burde sovjetstyret vært de første til å hjelpe. Implisitt betydde dette at det var uansvarlig å opprettholde en slik hær når befolkningen sultet, og så lenge bolsjevikerne gjorde det, fortjente de ikke hjelp. Det

²⁶⁵ Social-Demokraten 6.januar 1922, s.2.

²⁶⁶ Social-Demokraten 6.januar 1922, s.2.

²⁶⁷ Nationen 4.januar 1922, s.5.

var nettopp her stridens kjerne lå. Mens Nansen mente bolsjevikene hadde gjort alt som sto i deres makt, mente mannen bak dette innlegget at det på langt nær var tilfellet. Betegnende for denne uenigheten var et sitat fra Nansens foredrag: ”Hadde vi faat det vi bad om i september, saa kunde denne nød ha vært undgaat. Og vi bad ikke om mer end 5 millioner pund – d. v. s. *Bare halvparten av hva et moderne slagskib koster!*”²⁶⁸ Nansen mente altså at det var på sin plass at det internasjonale samfunn kunne bidra med økonomisk nødhjelp tilsvarende et halvt slagskip, mens innsenderen mente bolsjevikene kunne ta disse midlene fra sitt eget forsvar.

Journalist Bjarne Eide uttrykte den samme meningen i sitt innlegg i Tidens Tegn 20.januar. Der påsto han at bolsjevikene hadde sendt 50 millioner polske mark til Polen for å kjøpe stemmer til neste valg. Han mente at bolsjevikene ikke kunne gjøre dette og samtidig forvente hjelp fra omverden.²⁶⁹ Christian Christiansen skrev noe lignende 2.januar 1922. Han påpekte at Russland under tidligere ”ulykker” hadde løst problemet uten å be om hjelp fra utlandet og ”nogen katastrofal hungersnød af de nuværende dimensioner forekom aldrig.”²⁷⁰

Felles for de ulike avistekstene var en oppfatning om at de russiske bolsjevikene selv hadde et stort ansvar for å avhjelpe nøden i sitt eget land. Tidligere har jeg vært inne på at nødhjelp tradisjonelt ble gitt innenfor nasjonale grenser, hjelpeaksjonen i Russland var et gjennombrudd for humanitær nødhjelp på tvers av landegrenser. Jeg har også vist hvordan Norges Røde Kors på ett år mer enn tidoblet sitt medlemstall, etter at de la om fokuset til sosialhjelp i fredstid innenfor Norges grenser. Dermed kan disse ytringene forstås som uttrykk for en tradisjonell oppfatning av at nødhjelp først og fremst skulle gis til ens egne landsmenn. Med denne forståelsen var det de russiske styresmaktene som hadde ansvaret for å avhjelpe nøden.

I Leserinnlegget i Nationen sto også følgende:

Bolschevikerne her i landet har jo et indtægtsbudget paa ca. 12 mill. End om de sendte sine troesfæller de 10 mill.[...] Vi – bønderne – har været med at lindre nød og er ogsaa beredt til at være med videre om det er nødvendig; men denne gang stiller det sig slik, at vi vil se hvorledes de nødlidendes troesfæller her i landet tar det.[...] denne gang vil vi se brorskapets aand i mynt.²⁷¹

²⁶⁸ Social-Demokraten 6.januar 1922, s.2.

²⁶⁹ Tidens Tegn 20.januar 1922, s.7.

²⁷⁰ Aftenposten 2.januar 1922, aftenutgaven, s.1; Nationen 2.januar 1922, s.1.

²⁷¹ Nationen 4.januar 1922, s.5.

Først vil jeg kommentere formuleringen ”nødlidendes troesfæller her i landet.” Her hevdet forfatteren bak innlegget implisitt at de nødlidende var bolsjeviker, dermed skilte han ikke mellom nødlidende russere og styrende bolsjeviker, slik flere andre deltagerne i debatten gjorde. Det viktigste å fremheve her, er hvor mye innsenderen mente norske bolsjeviker skulle bidra med. 5/6 deler av sin budsjetterte inntekt mente han at de skulle sendte til nødlidende russere. Jeg tolker innleggets hovedargument slik at bolsjeviker i Russland så vel som i Norge måtte sette alle kluter til før de kunne forvente hjelp fra omverden.

Mot slutten av januar 1922 ble det polemisert mellom Karl Johansen i Social-Demokraten og Rolf Thommesen i Tidens Tegn.²⁷² Utgangspunktet for polemikken var følgende kontroversielle påstand fra Bjarne Eide: ”Bolshevikaviser i Norge betales med russisk guld! Redaktører, journalister, ledere (jeg tør ikke si stortingsmænd) mæskes bokstavelig fra et land, hvis egne dør av sult i millionvis.” I det påfølgende avsnittet skrev Eide: ”Vilde det være grusomt av Norge at si: Ja vi vil hjelpe. Ved Gud vi vil! Men da maa dere til vor hjælp føie det guld, som dere har i Norge, til mæsking av vore bolsjeviker! – Vilde det virkelig?”²⁷³ Bjarne Eide mente åpenbart at så lenge sovjetiske myndigheter lønnet bolsjeviker utenlands, fortjente de ikke hjelp. Eides argumentasjon skilte seg fra de foregående ved at han eksplisitt koblet sammen russiske bolsjeviker og norske bolsjeviker. Han påpekte blant annet at arbeiderpartimennene Ole Lian og Olav Scheflo bodde på dyre hoteller. ”Hvor mange liv har Ole Lian og Scheflo og andre paa sin samvittighet, paa denne maate? Ikke faa. Hvad bryr de sig om det. De vil ha det godt. Spille en rolle! Lad saa andre vise menneskekjærlighet!!”²⁷⁴ Eide fremsatte den samme meningen som innsenderen av leserinnlegget i Nationen: Så lenge bolsjeviker i Russland og Norge ikke ytet absolutt alt de hadde, så kunne de ikke forvente hjelp utenfra. Til grunn for begge lå en forestilling om at man skulle hjelpe sine egne. For disse to mennene var det ikke snakk om en nødhjelp basert på en medmenneskelig plikt. Hvem som led nød, og hvem de regnet som ansvarlige for å gi nødhjelp, var helt vesentlig. Ved at Eide og innsenderen i Nationen ikke skilte mellom russiske og norske bolsjeviker, ble sannsynligvis også antipatier mot norsk arbeiderbevegelse trukket inn i nødhjelpsdebatten.

Eides antibolsjevikiske tone ble enda tydeligere i de påfølgende avsnittene:

²⁷² Se Social-Demokraten 20.januar s.4, 21.januar s.3, 23.januar s.3; Tidens Tegn 23.januar s.3.

²⁷³ Tidens Tegn 20.januar 1922, s.7.

²⁷⁴ Tidens Tegn 20.januar 1922, s.7.

Paa siste sovjetmøte erklærte Trotski at den røde blodhær var nedsatt. Til hvad? Til omtrent halvanden million mænd som har hvad de behøver. Hvis deres behov innskærkes, hvormange sultende bønder kunde saa reddes?[...] Mordvaaben. Mot hvem skal de brukes? Mot os andre naturligvis, men ogsaa mot dem som overlever hungersnøden og negter punktlig at lystre sine semittiske tyranners ordre! [...] Og man behøvet ikke fortvilet rope efter *menneskekjærligheten*, den har vi alle, sterk, varm og ren! Den findes overalt. Undtagen i Moskva.²⁷⁵

Her er det tydelig hva Eide egentlig mente om regimet i Russland. Humanitær nødhjelp ville ha styrket Russland, og regimet ville bruke våpen mot de hungersnødrammede hvis de ble berget, såfremt de ikke var enige med regimet. Dette støtter tanken om at regimet ønsket å holde befolkningen nede. Våpnene kunne også bli brukt mot Norge og andre europeiske land.

Thorstein Diesen skrev en hammerartikkel 26 januar, der han tematiserte at noen kommuner hadde foreslått å bevilge penger til å avhjelpe nøden i Russland. Diesen hadde lest polemikken mellom Social-Demokraten og Tidens Tegn, og siterte Tidens Tegns redaktør Rolf Thommesen, blant annet ved å navngi en rekke nordmenn som angivelig ble betalt fra Moskva. Diesens konklusjon var klar:

Det er fastslaaet at Russland har raad til at bekoste revolutionær propaganda i fredelige land, som ikke ønsker russisk indblanding, samtidig med at millioner af mennesker i Russland lider hungersnødens kvaler.[...] Saalænge Russland har raad til at anvende sit guld paa denne maade, synes der at være liden grund for norske kommuner til at bevilge penge til afhjælpelse af nød i Russland. Vi gjentager det: privatmænd faar gjøre, hvad de vil med sine penge. Men de ledende mænd i Kristiania og Akers kommuner maa ikke lade sit gode hjerte løbe af med sig – paa skatyderens bekostning.²⁷⁶

Tanken om at det var kritikkverdig av Russland å lønne agitatorer i utlandet, ble også delt av Thommesen: ”Og at det burde være en selvfølgelig betingelse, at Russland, naar det nu henvender sig til det borgerlige Europa om hjælp, indstiller enhver utbetaling av denne art.”²⁷⁷ For Thommesen var dette først og fremst et problem fordi Russland nå henvendte seg til det borgerlige Europa. Det er interessant i seg selv at redaktørene for Norges to største aviser delte denne tanken.

²⁷⁵ Tidens Tegn 20.januar 1922, s.7-8.

²⁷⁶ Aftenposten 26.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

²⁷⁷ Tidens Tegn 27.januar 1922, s.2.

Påstanden om at norske bolsjeviker ble betalt fra Moskva, tematiserte både at russiske bolsjeviker brukte penger på andre ting enn nødhjelp, og at norske bolsjeviker ved å motta disse pengene heller ikke gjorde det de kunne for å avhjelpe nøden. Dermed ble anti-bolsjevisme mot russiske så vel som norske bolsjeviker aktualisert. Dette kan tolkes som et uttrykk for at også norske sosialister hadde et særskilt ansvar for nødhjelpen. En slik oppfatningen bør ses i sammenheng med statsviteren Michael Barnetts påstand om at sivile kun fikk nødhjelp hvis en diaspora tok initiativ og organiserte den. I dette tilfelle var det ikke snakk om en diaspora i form av et emigrert folkeslag, men politiske trosfeller på tvers av landegrenser.

4.7 Oppsummering

Selv om antibolsjevismen var en av tenkemåtene som i størst grad preget nødhjelpsdebatten, er det nødvendig å presisere at tenkemåten også ble gjort relevant i andre saksområder. I kapittel to viste jeg blant annet til hvordan de kommunistiske barnelagene ble en kontroversiell sak i pressen. Russland og kommunismen var blant de store utenrikspolitiske temaene i alle de fem avisene, særlig i Aftenposten og Social-Demokraten. Alle avisene rapporterte om de militære trefningene i Karelen mellom Russland og Finland. Andre saker som var aktuelle var Russlands rolle i internasjonal politikk, samt deres handelspolitikk. Aftenposten skrev for eksempel fra og med 31.januar en rekke kritiske artikler om russisk forretningsvirksomhet i Norge. Poenget er at nødhjelpsdebatten må forstås som ett av flere saksområder hvor antibolsjevismen ble gjort relevant.

All argumentasjon jeg har funnet mot nødhjelp i debattens første fase baserte seg på en antibolsjevisk virkelighetsoppfatning. Denne antibolsjevismen resulterte i en rekke logiske argumenter mot nødhjelp, hvorav de følgende var de mest karakteristiske. (1) På grunn av bolsjevismen som system var hungersnøden et ledd i en betinget kollaps, derfor ville nødhjelp i realiteten forlenge russernes lidelser. (2) På grunn av korrupsjon og kriminalitet kom ikke hjelpen frem til de nødlidende. (3) Det var ikke nordmenn som hadde ansvar for å avhjelpe nød i Russland. Det måtte først og fremst russiske bolsjeviker, men også norske sosialister sørge for. Konspirasjonsteorien som blandet sammen jøder og bolsjeviker var marginalt tilstede i debatten.

En innsikt fra dette kapitlet er at hvordan man kategoriserte menneskegrupper, på mange måter betinget hvilket standpunkt man tok til nødhjelpen. Både hvem de var og om de fortjente hjelp. Holmboe hadde en forestilling om at russerne var uvitende eller fiendtlig innstilt mot regimet, blant annet derfor fortjente de å hjelpes. Redaktør Diesen og den tyske generalen mente den russiske befolkningen ikke evnet å motarbeidet regimet, da ble nødhjelp fånyttet. Mens Eide og innsenderen i Nationen 4.januar for det meste var opptatt av at i Russland var det bolsjeviker som styrte, og lidende bolsjeviker ønsket de ikke å hjelpe. I motsetning til de som argumenterte for nødhjelp var motstanderne mindre opptatt av at det var *mennesker* som led nød.

Det er viktig å merke seg at det meste av den antibolsjevikiske argumentasjonen kom fra Aftenposten, men noe kom også fra Nationen og Tidens Tegn. Antibolsjevikisk argumentasjonen var naturligvis fraværende i Social-Demokraten. I kapittel 2.2.2 viste jeg tydelig hvordan det kom kraftige reaksjoner i avisen Dagen på kommunistenes barnelag, noe som ble oppfattet som et angrep på blant annet kristendommen og søndagsskolen. Avisen kunne altså fremstå antibolsjevikisk i andre sammenhenger, men i nødhjelpdebattens første fase publiserte de ingen innlegg som argumenterte mot nødhjelpen, og dermed ingen motargumenter basert på en antibolsjevikisk virkelighetsforståelse. Den logiske årsaken til det var nok at avisen reelt støttet opp om nødhjelpen til Russland.

Hva gjelder de ulike avisenes standpunkt i debattens første fase, så var Social-Demokraten og Dagen utelukkende positive til russisk nødhjelp. Særlig på grunn av Fridtjof Nansen støttet Tidens Tegn redaksjonelt opp om Russlandhjelpen, men tillot seg samtidig å publisere kritiske innlegg om hjelpearbeidet. Både Nationen og Aftenposten, men særlig sistnevnte, var bærere av den antibolsjevikiske argumentasjonen mot nødhjelpen, og derfor vil jeg påstå at de var motstandere av det humanitære hjelpearbeidet i Russland.

5.0 Landsinnsamlingen til Nord-Norge

18.januar 1922 skrev Aftenposten for første gang om nøden i Nord-Norge. Avisen hadde henvendt seg til én stortingsmann i hver av de tre nordnorske fylkene, samt ordføreren på Værøy i Lofoten. Foruten noen få annonser opptok dette hele førstesiden av morgenutgaven. De sentrale fellestrekkene ved uttalelsene var at lokale myndigheter ikke klarte å drive effektivt nødhjelpsarbeid på grunn av sviktende skattegrunnlag og høy arbeidsledighet. Det var de som kun livnærte seg av fisket som led størst nød. Et dårlig fiskeår i 1921, men også tidligere år, var den ene hovedårsaken til nøden. Den andre var lav etterspørsel etter fisk og dermed lave priser. Hovedårsakene til den lave etterspørselen var importboikotten som fulgte av alkoholforbudet, samt vanskeligheter i handelen med Russland.²⁷⁸

24 januar 1922 startet Aftenposten en omfattende innsamlingsaksjon for nødlidende nordlendinger.²⁷⁹ Historiker Carl Emil Vogt har skrevet en artikkel i Historisk Tidsskrift hvor han overbevisende argumenterer for at denne kampanjen var velregissert sabotasje mot innsamlingsaksjonen til Russland.²⁸⁰ Denne oppfatningen ble også hyppig formidlet i Social-Demokraten, både redaksjonelt og i form av leserinnlegg.²⁸¹ Vogt viser også tydelig hvordan Aftenposten allerede i flere måneder hadde vært motstander av hjelpen til Russland.²⁸² Som motiver for sabotasjeaksjonen vektlegger han særlig Aftenpostens antibolsjevisme som var inspirert fra Frankrike og Storbritannia, men også en personlig feide mellom redaktør Thorstein Diesen og Frithjof Nansen.²⁸³

Allerede 4.februar hadde Aftenposten mottatt over en halv million kroner i kontanter til Nord-Norge.²⁸⁴ Selv om Nansens appell og foredrag var det som virkelig fikk fart i innsamlingen til Russland, hadde denne innsamlingen på dette tidspunktet pågått i et halvt års tid. 4.februar 1922 var 410,000.- samlet inn.²⁸⁵ Landsinnsamlingen til Nord-Norge samlet altså inn penger mye raskere enn nødhjelpsaksjonen til Russland. 29.mars hadde

²⁷⁸ Aftenposten 18.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

²⁷⁹ Aftenposten 24.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

²⁸⁰ Vogt 2008.

²⁸¹ Se for eksempel Social-Demokraten 26.januar s.4, 27.januar s.4, og 31.januar s.2 og 3.

²⁸² Vogt 2008: 35-39.

²⁸³ Vogt 2008: 55f.

²⁸⁴ Aftenposten 4.februar 1922, aftenutgaven, s.1.

²⁸⁵ Aftenposten 4.februar 1922, morgenutgaven, s.5.

innsamlingen til Russland fått inn 770,000.-, mens landsinnsamlingen til Nord-Norge ble avsluttet 29.april 1922, da de hadde mottatt varer og penger til en sum av 2 000 000.-²⁸⁶

Aftenpostens morgenutgave 24 januar markerte oppstarten for innsamlingsaksjonen. Forsiden var illustrerende for en av de største endringen i nødhjelpsdebatten, nemlig vektleggingen av lidende landsmenn. Forsiden inneholdt blant annet Aftenpostens innledning og begrunnelse for innsamlingsaksjonen, samt to leserinnlegg som argumenterte for å hjelpe nordlendingene. Vi kan begynne med førstnevnte:

Turister som ved sommerstid har besøgt Nord-Norge, har set havet duve blankt og glitrende – et gyldent hav langs blide strande, under pragtfulde fjelde, og det samme hav og det samme land har de set ligge og drømme i midnatsolens eventyrglans. Hvad de ikke har set og ikke har hørt, er et svart og brølende hav ind mod et land, som er trøstesløst graat, under knugende, nakne fjeld og et folk, som i nøisomhed og savn er i ustanselig kamp for tilværelsen. Den blanke sommerdag er nok mild og lys og fager, men den er saa kort mod den lange vinternat. Her bor vore landsmænd, spredt langs den vældige, barske kyst, spredt udover det karrige land. Her bor vore landsmænd, for Norge det er jo fra grænsen og ud til det ytterste skjær. Og havet og landet, som gav det daglige brød igjen for slitsomt og farefuldt arbeide, det elsker de og der trives de.²⁸⁷

Denne beskrivelsen av Nord-Norge og ”vore landsmænd” gir assosiasjoner til nasjonalromantisk lyrikk. I de påfølgende avsnittene skrev Aftenposten om årsakene til nøden, først om det dårlige fisket, deretter om de stengte markedene. To ganger på få linjer skrev de at i denne sammenheng skulle de ikke reflektere over hvem som hadde skyld i markedssituasjonen. Denne gjentakelsen var nok et retorisk grep for å stadfeste at skylden skulle plasseres hos Venstre og Arbeiderbevegelsen, samt alle andre som var forkjempere for forbudspolitikken eller støttet bolsjevismen. At Aftenposten hadde ført en kamp mot begge sakene med omtrent like harde midler, styrker denne tolkningen.²⁸⁸

Det ene av leserinnleggene var skrevet av en sivilingeniør, med den talende overskriften ”Barmhjertigheden bør begynde hjemme.” Innleggets røde tråd var en argumentasjon om hvorfor vi burde hjelpe ”vore egne fattige, syge og sultne der nordpaa”, fremfor hungrende russere. Hans første argument var at: ”Norge er saa fattig, at vi ikke har ret til at sende penge

²⁸⁶ Aftenposten 29.mars 1922, aftenutgaven, s.3; Aftenposten 29.april 1922, aftenutgaven, s.1.

²⁸⁷ Aftenposten 24.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

²⁸⁸ Vogt 2008: 45.

du af landet som gave, naar vi selv har nødlidende herhjemme. Ved at hjælpe begge steder faar jo vore egne selvfølgelig ikke saa meget, sikkerlig ikke nok.”²⁸⁹

Det andre leserinnlegget som var skrevet av en doktor, hadde overskriften: ”Først vore egne!” Først skrev han at da Nansen med sin ”malmfulde røst” talte, da strømmet hjelpen til. Dette var en skildring fra en samtidig enkeltperson om hvor sentral Nansen var i innsamlingsarbeidet til Russland, selv om det ble skrevet med en ironisk undertone. Tydelig inspirert av Johan Bojers *Den siste viking*, skrev doktoren om sitt nære forhold til Nord-Norge og landsdelens innbyggere. En interessant detalj er hans ord: ”Og trofaste er de! De har ikke blandet blod.” Jeg mener det er sannsynlig at han her antydte at russerne var et blandet folkeslag, mens nordlendingene var etnisk norske. I så fall var dette en rasistisk, og kanskje også en antisemittisk uttalelse. Til slutt oppsummerte han innlegget på følgende måte:

Dette er vore landsmænd! Det er dem, som ikke har mad, det er dem, som dag ud og dag ind, aar efter aar kjæmper denne kamp for sit brød. Først dem og saa russerne, om der er noget igjen. Kald det egoiske eller hvad de vil! Jeg skammer mig ikke over, at jeg protesterer mod, at russerne faar det, vore egne trænger saa saart.²⁹⁰

En gjenganger i de tre kildene, er ordbruken av *våre egne* og *våre landsmenn*. Intensjonen var å sette nordmenn i nød opp mot russere i nød, og dermed gjøre nasjonalitet til et avgjørende kriteriet i beslutningen om hvem man skulle hjelpe. Dette kan ses på som et uttrykk for en tradisjonell norsk og europeisk oppfatning om at ansvaret for å drive nødhjelpsarbeid var lokalt eller nasjonalt.

5.1 Tenkemåter om nød.

Tenkemåter om nød i nødhjelpsdebattens andre fase kan sorteres i to kategorier. Den ene kjennetegnes av argumenter basert på en relativ fortolkning av nød, med andre ord en annerkjennelse av en betydelig forskjell mellom nøden i Russland og Nord-Norge. Med en slik forståelse kunne man ikke på humanitært grunnlag argumentere for nødhjelp til Nord-Norge fremfor Russland. Den andre kjennetegnes av argumentasjon basert på en absolutt fortolkning av nød. Det vil si en oppfatning av at det ikke var betydelig forskjell på

²⁸⁹ Aftenposten 24.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

²⁹⁰ Aftenposten 24.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

alvorlighetsgraden i nøden i de to områdene. Med en slik forståelse kunne man på humanitært grunnlag sette de to innsamlingsaksjonene opp mot hverandre.

5.2 Tenkemåter om nød og kritikken mot landsinnsamlingen til Nord-Norge.

Social-Demokraten var den eneste av avisene som kritiserte nødhjelpen til Nord-Norge. Samtlige av avisens artikler og leserinnlegg som reagerte på landsinnsamlingen til Nord-Norge, kritiserte den. 26.januar ble en usignert redaksjonell artikkel publisert. Skribenten var tydelig på at Aftenposten mislikte nødhjelpen til Russland og hadde ”en gammel høne at plukke med Nansen, som har vist den mæktige blad vinterveien ved en bestemt anledning.”²⁹¹ Det skribenten refererte til var en konflikt om et intervju Aftenposten trykket i januar 1921, som Nansen hevdet han aldri hadde gitt. Som en følge av ”Nansen-affæren”, Som Carl Emil Vogt har kalt den, så gikk formannen for Norsk Presseforbund av, Nansen vant en moralsk seier og Aftenposten ble offentlig ydmyket.²⁹² Skribenten antydte altså at et av motivene bak Aftenpostens innsamlingen til Nord-Norge, var en personlig vendetta mot Fridtjof Nansen. Videre i artikkelen skrev skribenten at innsamlingen til Nord-Norge var utspekulert ettersom den også fikk støtte fra avisens ”likesinnede velbehagelige borgere.”²⁹³ Jeg tolker dette til å bety at de ”velbehagelige borgerne” var humanitært orienterte mennesker som var positive til nødhjelp til Russland, og at Aftenposten prøvde å få disse menneskene til å skifte fokus til et humanitært prosjekt innenfor nasjonalstatens grenser.

Tidligere i oppgaven har jeg nevnt arbeiderbevegelsens ambivalente forhold til borgerlig veldedighet. Det var ikke veldedigheten i seg selv enkelte reagerte på, det var motivene som lå bak. Borgerlig veldedighet utarmet arbeidernes kampvilje, og dessuten burde borgerne heller sørge for at de offentlige institusjonene forhindre nød og drev effektiv avhjelp.²⁹⁴ I Russlandsspørsmålet var Social-Demokraten positive til en bred innsamling, og dermed ble ikke denne tenkemåten aktuell. Det ble den derimot i spørsmålet om landsinnsamlingen til Nord-Norge:

I Nord-Norge er der nok adskillig nød, men den skyldes ingen naturkatastrofe. Ganske enkelt kommer den av norsk vanstyre. Privatkapitalismen har igjen ført landet op i en krise, og den

²⁹¹ Social-Demokraten 26.januar 1922, s.4

²⁹² Vogt 2008: 56f.

²⁹³ Social-Demokraten 26.januar 1922, s.4.

²⁹⁴ Kaldal 1981: 103.

rammer saa haardt dernord, fordi næringslivet er saa ensidig. Ressurserne er ikke saa mangeartede som her sydpaa. Manglerne i Nord-Norge kan derfor ikke avhjælpes med nogen gaver, og det som de først og fremst trænger deroppe, det er anledning til at arbeide. Det er en haan at repræsentanter for de rikeste deler av samfundet kommer til Nord-Norge og behandler det som en landsdel av tiggere.[...] Den 'hjælp til selvhjælp' som Nord-Norge trænger den kan bare det norske samfund gennem staten gi.²⁹⁵

Dette sitatet minner oss på hvor sentralt årsakene til nøden var for hvilket standpunkt man tok til nødhjelp. Ved å påpeke at nøden i Nord-Norge ikke skyldtes en naturkatastrofe, gjentok de implisitt sin oppfatning om at nøden i Russland skyldtes en naturkatastrofe. Derfor skulle man støtte innsamlingen til Russland. De mente årsakene til nøden i Nord-Norge var norsk vanstyre, derfor var det kun staten som kunne hjelpe Nord-Norge og ikke privat veldedighet. Aftenposten derimot mente at alkoholforbudet og bolsjevikene i Russland var årsaken til de sviktende markedene, som sammen med det dårlige fisket var hovedårsakene til nøden i Nord-Norge. Derfor kunne de forsvare privat veldedighet og samtidig skylde på sine meningsmotstandere så vel innenriks som utenriks for årsakene til nøden i Nord-Norge.

I Social-Demokraten hadde det tidligere i en redaksjonell artikkel blitt kommentert at nøden nok var stor i Nord-Norge, men den var ikke mindre i Kristiania. Ikke langt fra sine egne vinduer ville Aftenposten ha sett lignende nød.²⁹⁶ To dager etter startet Social-Demokraten en innsamling for byens arbeidsløse, det er overveiende sannsynlig at innsamlingen kom som en reaksjon på landsinnsamlingen til Nord-Norge. Tilsynelatende konkurrerte den også med innsamlingen til Russland. Det at avisen i et halvt års tid hadde samlet penger til dette formålet, var sannsynligvis en viktig årsak til at de kunne forsvare den nye innsamlingsaksjonen. I tillegg var avisen konsekvent i å fremme en forståelse av nøden i Russland som noe annet enn nøden i Nord-Norge. Logikken var at Kristiania-borgere som ville avhjelpe nød av typen som forekom i Nord-Norge, burde heller bidra til å lindre lignende nød i egen by. Implisitt må de ha ment at både nøden i Nord-Norge og Kristiania var et ansvar for stat og lokalbefolkning, og ikke landets sivilbefolkning for øvrig. Hvor mye penger som til slutt ble samlet inn i Kristianiakampanjen er ukjent for meg, men den fikk utvilsomt stor oppslutning. I løpet av tre dager var 50 000.- samlet inn.²⁹⁷

²⁹⁵ Social-Demokraten 26.januar 1922, s.4.

²⁹⁶ Social-Demokraten 26.januar 1922, s.4.

²⁹⁷ Social-Demokraten 1.februar 1922, s.1.

Som nevnt publiserte avisen en rekke leserinnlegg i kjølvannet av Aftenpostens innsamlingsaksjon. Et leserinnlegg undertegnet av en matros vektla at det var frekt å begynne å snakke om våre egne nød, da denne nøden var et resultat av skipsrederes grådighet og ansettelse av utlendinger.²⁹⁸ Et annet leserinnlegg uttrykte tvil om Diesens og Aftenpostens motiver og medfølelse for Nord-Norge, ettersom partiet han representerte kunne ha avverget nøden med økonomiske intensiver. Han mente man heller burde støtte avisens innsamling for arbeidsløse i Kristiania.²⁹⁹ De fleste av de resterende leserinnleggene var eksplisitt opptatt av relativiteten i nøden.

En innsender ved navn Otto Morgenstjerne fikk publisert et innlegg 31.januar. Han begynte med å påpeke omfanget av nøden i Russland: 30 millioner sultende mennesker sto i fare for å dø. Om Aftenpostens kampanje skrev han:

Saa bra et saadant tiltak i sig selv vilde ha været, bør det, naar man sammenligner intensiteten og dimensionerne av den nød som det i begge de foreliggende tilfælde er tale om at avhjelpe, vække forargelse og ikke beundring at "Aftenposten" har satt alle sine kræfter ind paa at forcere *sin* indsamling frem *til fortrængsel* for det hjælpearbeide som nu burde samle hele verdens opmærksomhet og offervillige støtte.³⁰⁰

Som et eksempel på forskjellen i "intensitet og dimensjoner", påpekte han at da nordlendingene ifølge noen aviser knapt hadde tørt brød, burde disse menneskene hjelpes med bedre ernæring.³⁰¹ Underforstått at det var bedre ernæring, og ikke nødhjelp, nordlendingene da behøvde.

På påfølgende side hadde innsenderen Herbert Nybak fått publisert et leserinnlegg som hadde sentrale likheter med Morgenstjernes innlegg. Nybak begynte også med å minne leseren på det enorme omfanget av nøden i Russland, hele fem ganger gjentok han at 25 millioner led av hungersnøden.³⁰² En gang skrev han at de var russere, to ganger kalte han de *mennesker*, slik Morgenstjerne også gjorde. Denne ordbruken henger sammen med deres virkelighetsoppfatning. Begge var opptatt av den relative forskjellen i nød, og da var det mennesker som én kategori som ble viktigst, og ikke hvilke mennesker som led nød. Om nøden i Nord-

²⁹⁸ Social-Demokraten 28.januar 1922, s.3.

²⁹⁹ Social-Demokraten 3.februar 1922, s.3.

³⁰⁰ Social-Demokraten 31.januar 1922, s.2.

³⁰¹ Social-Demokraten 31.januar 1922, s.2.

³⁰² Social-Demokraten 31.januar 1922, s.3.

Norge, skrev Nybak: ”I Norge er vistnok nøden stor, og da særlig i det nordlige, men ingen vil inden næste høst sulte igjel.”³⁰³

Begge leserinnleggene satte nødens omfang og alvorlighetsgrad i Nord-Norge og Russland opp mot hverandre, for å få frem sitt hovedpoeng: at man utvilsomt burde støtte innsamlingsaksjonen til Russland. Dagen etter fikk ei nordnorsk kvinne publisert en liten notis på førstesiden av avisen, hvor hun takket Morgenstjerne for hans innlegg. Hun mente det var ”en blodig fornærmelse mot landsdelen jeg er fra, at den lokale nød nordpaa nu skrikes op til fortrængelse av hjælpen til hungersnødens ofre i Rusland. Nøden hos os og den forfærdelige nød der kan ikke nævnes sammen.”³⁰⁴ Innsenderen brukte betegnelsen ”lokal nød”, det er det verdt å legge merke til. Om hun mente det var lokalsamfunnet eller staten som burde avhjelpe nøden kommer ikke frem, men privat veldedighet tok hun i hvert fall avstand fra. Grunnen til dette er nettopp hennes fortolkning av nødsituasjonen som lokal, og av et omfang og en alvorlighetsgrad som ikke var berettiget privat veldedighet.

De samme fortolkningene kan leses ut av et innlegg i Dagen 13.februar om kirkeofringen til russerbarna. Innsenderen mente det var betegnende, ”at selv fra Nord-Norge kommer der bidrag til de døende russebarn, saaledes nylig fra Vadsø og fra Lødingen – 51 kr. Fra skolebarnene der.”³⁰⁵ Det er naturlig å anta at nordnorske bidragsytere til nødhjelp i Russland oppfattet nøden i egen landsdel som mindre alvorlig, og dermed ikke av humanitær karakter slik som nøden i deler av Russland. I samme avisutgave som den nordnorske kvinnens notis, tok Social-Demokraten seg bryet med å bruke en halv spalte på å forklare hva hungersnød var for noe. Tidspunktet for publikasjonen var neppe tilfeldig, og en av intensjonene med avisteksten var nok å implisitt vise gradsforskjellen mellom de to nødssituasjonene.

Den nordnorske kvinnen var ikke alene om å forstå veldedigheten som ”en blodig fornærmelse mot landsdelen”, dette synet var vanlig for de som argumenterte mot nødhjelpen til Nord-Norge. Et usignert leserinnlegg som skrev om nordlandspressens standpunkt til innsamlingen, påsto at til og med landsdelens høyre-aviser tok avstand fra det han kalte en ”humbugreklame” fra deres Kristianiakolleger.³⁰⁶ Hvor utbredt motstanden mot nødhjelps-

³⁰³ Social-Demokraten 31.januar 1922, s.3.

³⁰⁴ Social-Demokraten 1.februar 1922, s.1.

³⁰⁵ Dagen 13.februar 1922, s.3.

³⁰⁶ Social-Demokraten 2.februar 1922, s.4.

arbeidet faktisk var i Nord-Norge kommer ikke frem i mitt kildemateriale, og ligger utenfor rammene til denne oppgaven. En gransking av dette spørsmålet ville etter min mening gitt kjærkommen kunnskap om nødhjelpsdebatten.

Social-Demokraten publiserte utelukkende avistekster som reagerte kritisk på Aftenpostens innsamlingskampanje. De som brukte nød i sin argumentasjon, fortolket nød som noe relativt. De var opptatt av forskjellen i nødens omfang i de to nødssituasjonene, men først og fremst var det graden av nød som var hovedargumentet for man ikke burde støtte Aftenpostens innsamling. Hvis det humanitære argumentet var viktigst, burde man støtte nødhjelpsarbeidet i Russland. Hvis ”våre landsmenn” var viktigst, burde man støtte nødhjelpsarbeidet i Kristiania.

5.3 Tenkemåter om nød og støtten til landsinnsamlingen til Nord-Norge.

5.3.1 Aftenposten

I den påfølgende uken etter landsinnsamlingens oppstart, brukte Aftenposten ofte mer enn en helside per utgave på skriverier om innsamlingen til Nord-Norge. Dette inkluderte leserinnlegg, uttalelser fra ymse personer og redaksjonell omtale av innsamlingens suksess. Samtidig ble innsamlingsaksjonen til Russland viet svært lite plass. Aftenpostens morgenutgave 25.januar var et godt eksempel på dette, da hele førstesiden og halvparten av side 2 ble viet til avisens egen innsamling, mens to små artikler om Russlandhjelpen ble plassert på side 6. I samme avisutgave var redaksjonen tydelig på at dette ikke var en innsamling for Kristiania alene. Byens innbyggere skulle selvfølgelig gi rikelig, men dette var ment å være en *landsinnsamling* ”for vore sultende og lidende landsmænd nordpå.”³⁰⁷

Redaktør Thorstein Diesen skrev en rekke hammerartikler med et tydelig antibolsjevnikisk preg i etterkant av innsamlingens oppstart. Foruten de jeg nå skal tolke, kan morgenutgavene 7. og 9.februar, samt aftenutgaven 26. og 27.januar nevnes. I en hammerartikkel 26.januar kritiserte redaktør Diesen Arbeiderpartiadvokaten Emil Stang for hans forslag i Kristiania kommunestyre om å bevilge 200 000.- til nødsarbeidet i Russland, samt et tilsvarende forslag i Aker på 25 000.-³⁰⁸ Slike forslag fra herredsstyrer og kommunestyrer var det flere av. Diesen mente de to kommunene ikke burde sende sine penger til Russland, da det var ”nok af

³⁰⁷ Aftenposten 25.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

³⁰⁸ Aftenposten 26.januar 1922, morgentugaven, s.1.

beretigede, men nødlidende krav i begge kommuner.” Som et eksempel nevnte han at ”Nordstrand sogn mangler et gravkapel, og at ligene nu maa hensættes i et gammelt spiltaug, hvor rotterne løber en om benene.”³⁰⁹ Med dette som utgangspunkt har historiker Carl Emil Vogt skrevet følgende om Diesen: ”Man får inntrykk av at han forsøkte å la det gå inflasjon i ordet ‘nødlidende’, som gjerne ble brukt om sultofrene i Russland.”³¹⁰

Den eneste måten Diesens argumentasjon gir mening, er at han her fremsatte en absolutt fortolkning av nød. Uhygieniske og muligens uverdige deler av en gravferd ga et nødlidende krav om nytt gravkapell, på samme måte som flere millioner mennesker som holdt på å sulte ihjel hadde nødlidende krav på mat. Samtidig er det viktig å huske på at dette var en hammerartikkel. Jeg har tidligere vist til beskrivelser av sjangeren som: en klar og bastant uttrykksform, og at den ble gjenkjent på sin egen tone av Aftenpostens lesere. Derfor mener jeg utsagnet best forstås som en spissformulering fra Diesens side. Lignende, dog mindre spissformulerte fortolkninger av absolutt nød, var det likevel mange av.

25 januar 1922, dagen etter innsamlingens oppstart, skrev Diesen artikkelen ”Problemet Russland.” Etter å ha skrevet litt om det han betraktet som grunnleggende problemer med det russiske sovjetsystemet, blant annet hvordan en medarbeider i Aftenposten for et år siden ”forudsaa hungersnødens omfang”, skrev Diesen:

Riktignok vil hungersnøden efter alle oplysninger at dømme blive en permanent institution i et Russland, som styres efter sovjetsystemet. [...] Ruslands nuværende ulykke *maatte* komme; det har været forudset. Efter sovjetsystemets egen natur *kunde* den ikke udeblive. Og saa længe sovjetsystemet hersker deborte, til glæde for 1 procent af befolkningen, vil denne ulykke aldrig ophøre.³¹¹

Diesen delte altså synet på hungersnødens årsak og regimets uunngåelige kollaps som tidligere hadde blitt fremført i Aftenposten. Diesen skrev videre at nødhjelp til Russland burde overlates til de land som ikke hadde nød innenfor sine egne grenser. deretter avsluttet han sin artikkel på lignende måte som de to leserinnleggene fra foregående dag:

³⁰⁹ Aftenposten 26.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

³¹⁰ Vogt 2008: 49.

³¹¹ Aftenposten 25.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

Da gaar det ikke an at sende maden og hjælpen forbi vore egne dør ind over de russiske stepper. Der er landsmænd, som staar os nær og raaber paa hjælp. Det sømmer sig lidet at række den hjælp vi kan skaffe, over hoderne paa vore egne landsmænd til de fjernestaaende. Herhjemme kan vi kanske gjøre noget helt ud af vor hjælp. Hvad kan vi med vore forholdsvis smaa midler udrette derborte i det ukjendte land?[...] Las os først og fremst tænke paa vore brødre, som sliter haardt under en haard og grusom vinternatur i det nordligste Norge! Lad os først lindre den nød, vi har i vort eget land.³¹²

Diesen argumenterte for at det var en motsetning mellom humanitær nødhjelp til Russland og Nord-Norge. Han mente at i en slik situasjon skulle man hjelpe ”sine egne”, kun når det ikke var nød innenfor nasjonens politiske grenser kunne man yte hjelp til utlandet. Antibolsjevismen ble supplert med en nasjonal retorikk, som skapte et kompromissløst valg: En skulle enten hjelpe bolsjeviker eller nordmenn, ikke begge. Implisitt lå det til grunn en oppfatning om at ”nød var nød”, med andre ord en fortolkning av nød som absolutt. Gradsforskjellen av nød ble kraftig underspilt.

Fortolkningen av nød som absolutt, dominerte også Aftenposten forside da landsinnsamlingen ble lansert. Sivilingeniøren som sto bak ett av leserinnleggene på forsiden skrev: ”Komiteen, der ordner innsamlingen for de nødlidende i Rusland, siger i sit opraab, at de er vidende om nøden i vort eget land! Selv i velgjørenhedsøiemed kan man skyde over maalet.”³¹³ Doktoren som skrev det andre leserinnlegget skrev først at det var en storm av medynsk for det sultende Russland. Like etter skrev han at en sogneprest fra Nord-Norge hadde uttalt at hans sognebarn manglet mat. To ganger gjentok han at i Nord-Norge manglet de mat.³¹⁴ Det er åpenbart at for doktoren var det viktig å få frem at både i Russland og i Nord-Norge var det sultende mennesker som manglet mat. Begge leserinnleggene forsøkte å likestille graden av nød i henholdsvis Nord-Norge og Russland. Denne virkelighetsforståelsen var den dominerende i Aftenposten i debattens andre fase.

5.3.2 Nationen

Av de øvrige avisene var det særlig Nationen som uttrykte støtte til Aftenpostens innsamlingsaksjon. Fra 28.januar støttet avisen redaksjonelt innsamlingen til Nord-Norge, og

³¹² Aftenposten 25.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

³¹³ Aftenposten 24.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

³¹⁴ Aftenposten 24.januar 1922, morgenutgaven, s.1.

stilte samtidig som mottaker for bidrag. Fra 28.januar til og med 4.februar 1922 publiserte Nationen skriverier om nøden i Nord-Norge på avisens forside, og noe mer sporadisk etter 4.februar. Omfattende dekning og redaksjonell støtte til innsamlingen til Nord-Norge, og den totalt manglende redaksjonelle støtten til Russland-innsamlingen, viser tydelig at avisen foretrakk innsamlingen til Nord-Norge fremfor innsamlingen til Russland.

I et avisinnlegg fra 28.januar hvor Nationen ga redaksjonell støtte til Aftenpostens innsamling, hevdet de at nordlendingene hadde en stolthet som resulterte i at de aldri selv ville ha bedt om hjelp, det var de som så nøden som initierte en hjelpeaksjon. Avisen nevnte ikke innsamlingsaksjonen til Russland i innlegget, det nærmeste de kom var setningen: ”Naar nu sulten og elendigheten rammer en stor del av *vort eget land*, kommer os saa at si like ind paa stuedøren, kan vi da rolig bli sittende og se paa at vore egne landsmænd bukker under av sult og savn?”³¹⁵ uthevingen av *vort eget land* er interessant fordi den implisitt henviser til innsamlingsaksjonen for Russland som utenfor vårt eget land, og er dermed et eksempel på at nødhjelpsaksjonene ble satt i sammenheng med hverandre, vel sågar satt opp mot hverandre.

Redaktøren i Nationen, Thorvald Aardahl, hadde ikke skrevet noen lederartikler om nødhjelp i debattens første fase. Etter Aftenpostens innsamlingsaksjon skrev han derimot to ledere hvor han la frem sine meninger om saken. Lederartikkelen 3.februar begynte på følgende måte: ”Det paagaar to store indsamlinger for avhjælp av nød. Den ene skal lindre de forfærdelige forhold i Rusland, den anden skal hjelpe dem som er kommet i store vanskeligheter i Nord-Norge – særlig i Finnmarken.”³¹⁶ Ordvalgene ”forfærdelige forhold” og ”store vanskeligheter” indikerer en relativ fortolkning av nød. Han uttrykte dette eksplisitt senere i samme artikkel:

Det er derfor ogsaa ganske vanvittig at regne som saa, at det som kommer ind til Nord-Norge, vilde blit et tillægg til Ruslandsindsamlingen, om denne var drevet alene. I Rusland er det *døden* som truer. De som tror det nytter, gir til Rusland, selv om der drives ti landsindsamlinger ved siden av. Denslags nød er det dog ikke tale om i Finnmarken.³¹⁷

Mye tyder på at Aardahl tok feil i sin påstand om at innsamlingsaksjonene ikke konkurrerte med hverandre, og at landsinnsamlingen til Nord-Norge derfor ikke reduserte oppslutningen

³¹⁵ Nationen 28.januar 1922, s.3.

³¹⁶ Nationen 3.februar 1922, s.3.

³¹⁷ Nationen 3.februar 1922, s.3.

til nødhjelpsarbeidet til Russland. Én innvending er at Aftenposten eksplisitt satte de to innsamlingsaksjonene opp i mot hverandre. En annen er at Aardahls egen avis, blant annet ved å aktivt promotere innsamlingen til Nord-Norge, i praksis gjorde det samme. Dessuten fantes det eksempler på at givere fordelte summen mellom de to kampanjene. Et eksempel var Nøtterø herredsstyre som bevilget 1000 kroner til nødhjelp, 700.- til Nord-Norge, og 300.- til Russland.³¹⁸

Aardahl hadde en eksplisitt fortolkning av nøden som relativ, likevel satte han og Nationen i praksis nødhjelpsarbeidene opp i mot hverandre. Derfor var det nødvendig å finne andre argumenter for sitt standpunkt enn det humanitære. Et slikt argument la han frem i den andre lederartikkelen han skrev om saken. Der gikk han til angrep på måten Nansen og andre argumenterte for nestekjærlighet som plikt. Han mente at man ved å påkalle nestekjærligheten fritok styresmaktene for det ansvaret de hadde for å lindre nøden. ”Blir dette arbeide utført paa den rette maate av vaakne og samvittighetsfulde mænd, tør det atter komme en dag, da menneskene gjenvinder haabet, og da vil vi tro, at baade næstekjærligheten og andre goder følger etter.”³¹⁹ Selv om Aardahl ikke nevnte Russland og hungersnøden, er det ingen tvil om at det var denne saken han skrev om. Han mente altså at det var styresmaktenes ansvar å lindre nød, og kun hvis de utførte avhjelp på en hensiktsmessig måte, ville nestekjærligheten følge etter som en naturlig konsekvens. Med andre ord mente han at de lidende russerne ikke skulle hjelpes, ettersom de russiske styresmaktene ikke var ”vaakne og samvittighetsfulde mænd”, og heller ikke hadde utført arbeidet ”paa den rette maate.”

Det paradoksale er at Nationen verken hadde noe problem med nestekjærlighet eller privat offervilje når disse var rettet mot Nord-Norge. Derimot så oppfordret de til private bidrag i det norske tilfellet, selv om verken Stortinget eller de lokale kommunene hadde klart å hindre nøden. Den logiske konklusjonen er at det som må ha vært viktigst for Aardahl, var at det i dette tilfellet var nordmenn som led, og ikke russere.

Nationen og Aftenposten var to av flere som fungerte som innsamlingsentraler for nødhjelpen til Russland.³²⁰ Likevel argumenterte de tydelig for nødhjelp til Nord-Norge

³¹⁸ Dagen 2.februar 1922, s.2.

³¹⁹ Nationen 25.januar 1922, s.3.

³²⁰ Nationen 12.januar 1922, s.2 Dagen 18.januar 1922, s.3.

fremfor Russland når muligheten bød seg. Denne tilsynelatende motsetningen behøver å drøftes. Avisene kan til å begynne med ha støttet nødhjelp til hungrende russere, men det mener jeg er usannsynlig. Carl Emil Vogt har grundig redegjort for at Aftenpostens inntok en negativ holdning til nødhjelpsarbeidet i Russland allerede flere måneder før Nansens appell. Dessuten var jo initiativet for å hjelpe nødlidende nordlendinger utvilsomt en sabotasjeaksjon mot Russland-innsamlingen. Både Nationen og Aftenposten publiserte flere artikler og intervjuer i debattens første fase som argumenterte mot nødhjelp, blant annet Christiansens kraftige angrep på nødhjelpen 2.januar. Begge avisene var også kjent for en antibolsjevikisk redaksjonell linje, noe som gjorde en skepsis til nødhjelpsarbeid i Russland naturlig. Mye tyder altså på at de to avisene fungerte som innsamlingsentraler for en innsamling de ikke støttet.

Jeg tror forklaringen på at de to avisene fungerte som innsamlingsentraler er tredelt. For det første var slike innsamlingsaksjoner svært vanlige i avisene på denne tiden. I nødhjelpsdebattens tidsrom var det mange ulike innsamlinger i de ulike avisene, flere av dem gikk parallelt i samme avis, og den samme innsamlingen kunne promoteres i flere aviser. Det var altså vanlig med mange innsamlingsaksjoner i avisene, og kutyme at man publiserte bidragslister til de ulike innsamlingene. For det andre kan Nansens posisjon som folkehelt samt hans klassetilhørighet ha spilt inn. Nansen hadde en sentral posisjon i borgerskapet, og dermed en sentral posisjon i Aftenpostens leserkrets. Den tredje delforklaringen er omfanget av nøden, hjelpe- og innsamlingsarbeidet. Dette var den første storskala humanitære aksjonen utenfor nasjonalgrenser rettet mot andre enn ens egen befolkning. Det var også den mest omfattende humanitære innsamlingsaksjonen i Norges historie. Samlet medfører disse årsakene etter mitt skjønn at det ville vært påfallende hvis Norges største avis var en av få hovedstadsaviser som ikke tok i mot bidrag. De samme tre momentene kan ha gjort det vanskelig å stille seg på sidelinjen også for Nationen.

Det at både nøden og nødhjelpen i Russland var av slikt massivt omfang, kan være en nøkkel til å forstå hvorfor Aftenposten lanserte sin innsamlingsaksjon. Som årsaker har Carl Emil Vogt vektlagt antibolsjevisme og en personlig feide mellom Diesen og Nansen, jeg vil tilføye at avisen behøvde en humanitær unnskyldning for å motarbeide innsamlingsaksjonen til Russland. Ingen argumenterte mot nødhjelp med en eksplisitt mening om at mennesker heller skulle dø av sult enn at man selv oppga litt av sin levestandard. En slik argumentasjon ville sannsynligvis ha blitt oppfattet som svært kynisk, derfor måtte Aftenposten finne andre måter

å motarbeide nødhjelpen på. I debattens første fase var det kun argumentasjon basert på antibolsjevisme som ga akseptable argumenter mot nødhjelp. Med innsamlingsaksjonen til nødlidende nordlendinger fikk man også et humanitært argument for å ikke hjelpe russere i nød.

5.3.3 Dagen

Avisen Dagen hadde publisert Nansens appell, skrevet referat fra hans foredrag og publisert et leserinnlegg og en rekke telegrammer om nøden i Russland. Fra og med 18 januar tok de også imot bidrag til innsamlingen.³²¹ I motsetning til Aftenposten og Nationen, var det liten tvil om at avisen støttet opp om innsamlingen til Russland. 1.februar 1922 ga avisen uttrykk for hva den mente om humanitær nødhjelp nå som en landsinnsamling til Nord-Norge også var igangsatt. Avisen skrev at noen hevdet at nøden i Nord-Norge var overdrevet, derfor hadde de henvendt seg til en biskop i Tromsø for å få klarhet i saken. Biskopen hadde meldt tilbake at nøden var stor og at hurtig hjelp var påkrevd. Avisen skrev deretter at de tok imot bidrag som biskopen hadde sagt seg villig til å administrere.³²² Som et eksempel på nøden trakk avisen frem at ”21 familier med tilsammen 121 personer - hvorav 55 barn – [er] uten eksistensmidler.”³²³ Denne påstanden ble opprinnelig publisert i Aftenposten 26.januar, og vitnet om at det utvilsomt var alvorlig nød i de mest nødlidende bygdene i Nord-Norge.³²⁴ Om de to innsamlingsaksjonene skrev Dagen følgende:

I henhold hertil vender vi os idag til alle vore læsere og ber dem være med og hjelpe. Vi ønsker ikke denne indsamling opfattet som konkurrerende med Ruslandsindsamlingen. De som har raad bør være med i begge indsamlinger. Men naar nøden er saa skrikende inden landets egne grænser, vilde det være uforsvarlig ikke at lægge al kraft i arbeidet for at hjelpe vore egne. Vi skulde som kristne ikke staa tilbage ved en slik anledning. Bli med *alle* og hjælp de sultende og lindrende brødre i Nord-Norge.³²⁵

Tilsynelatende satte ikke Dagen de to innsamlingsaksjonene opp mot hverandre. De publiserte med jevne mellomrom bidragslister til begge innsamlingsaksjonene, og oppfordret i denne artikkelen de som hadde nok midler til å støtte begge innsamlingsaksjonene om å

³²¹ Dagen 18.januar 1922, s.3.

³²² Dagen 1.februar 1922, s.3.

³²³ Dagen 1.februar 1922, s.3.

³²⁴ Aftenposten 26.januar 1922, morgenutgaven, s.2.

³²⁵ Dagen 1.februar 1922, s.3.

gjøre det. På en annen side så skrev de at man først og fremst måtte hjelpe sine egne når nøden var så skrikende i sitt eget land. De påpekte at også i Nord-Norge var mennesker uten eksistensmidler, og også i Nord-Norge var mange av de lidende barn. Ved å fremheve barna i sin begrunnelse, spilte de på den universelle plikten til å beskytte barn. Da det var nødlidende barn og mennesker både i Nord-Norge og i Russland, måtte man først og fremst hjelpe sine egne. Dagens redaksjonelle standpunkt ble altså at man foretrakk innsamlingen til Nord-Norge på bakgrunn av en absolutt fortolkning av nød.

5.4 Å skille mellom mennesker – ulike forestillinger av felleskap.

Tidligere i oppgaven har det kommet frem hvordan ulike virkelighetsforståelser av hvem mennesker var, både nødlidende og makthavende, fungerte som premisser for ulike tankemønstre. De som argumenterte for nødhjelpen til Russland var opptatt av at det var mennesker som led hungersnød. Det viktigste var en medmenneskelig plikt til å hjelpe mennesker, og da særlig barn, som var i stor nød. Et premiss for denne tankegangen var at kun et stormenneskelig felleskap, et felleskap hevet over politiske preferanser, nasjonalitet og andre forskjeller, var viktig.

De som argumenterte mot nødhjelp var mer opptatt av hvem som led nød, om de fortjente hjelp, og om nødhjelpen faktisk hadde en effekt. Fortrinnsvis var det da snakk om russere som led nød. Man argumenterte for at de russiske bolsjevikene hadde ansvaret for å hjelpe nødlidende russere, og at norske sosialister også hadde et solidarisk ansvar i den sammenheng. Som vi har sett strakk noen denne logikken svært langt, ved å hevde at bolsjevikene nærmest måtte ruinere seg før de nødlidende fortjente ekstern hjelp. Argumentasjonen som bygget på dette skillet mellom mennesker og fokuset på hvem som hadde det særskilte ansvaret for å gi nødhjelp, bør forstås som et uttrykk for en samtidig oppfatning om at nødhjelp først og fremst ble gitt nasjonalt.

Etter Aftenpostens lanserte innsamlingen til Nord-Norge fikk man en ny kategori nødlidende: nordmenn. Da kunne man på humanitært grunnlag hevde at man burde avhjelpe nød i eget land før man sende penger til utlandet. Fokuset i avistekstene på at "vore egne" led nød var overveldende. Dette fokuset på "vore egne" kan forstås på minst tre måter. Hvis man foretrakk å hjelpe nordmenn fremfor russere, var det følelsen av et nasjonalt felleskap som ble den dominerende tenkemåten. Hvis man foretrakk å hjelpe nordmenn fremfor russiske

bolsjeviker, var både nasjonalfølelse og antibolsjevisme dominerende og handlingsbestemmende tenkemåter. Det samme var tilfelle hvis man foretrakk nordmenn fremfor bolsjeviker, da ble også de norske sosialistene innlemmet i antibolsjevismens fiendebilde. Dette siste henger sammen med at nasjonalisme og sosialisme av noen ble sett på som motsetninger, slik jeg beskrev i delkapittel 2.2 og 2.2.1.

”Vore egne” var altså i denne sammenheng ensbetydende med vektleggingen av et nasjonalt felleskap. I et slikt felleskap var ikke nødvendigvis geografisk nærhet viktig. Finnmark var riktignok nærmere Oslo enn hva Volga-distriktet i Russland var, men i begge tilfellene var den geografiske avstanden så betydelig at nordmenn flest sannsynligvis ikke hadde vært noen av stedene eller møtt noen av de nødlidende. Det som derimot var viktig, var om de nødlidende var en del av det forestilte norske nasjonale felleskapet. Ordet *forestilt* er brukt for å poengtere at et nasjonalt felleskap ikke nødvendigvis krever noen fysisk kontakt mellom mennesker, men at mennesker mener de har noen sentrale kulturelle fellestrekk som gir en nasjonal fellesskapsfølelse. Ethvert felleskap er uansett forestilt ettersom dets medlemmer nødvendigvis må ha forestillinger om hva som definerer hvem som er en del av, og hvem som ikke er en del av et felleskap.

Historikeren Benedict Anderson har brukt begrepet *forestilt felleskap*, for å beskrive og analysere ulike former for nasjonalisme. Han vektlegger nasjonen som et forestilt politisk felleskap med en sterk horisontal fellesskapsfølelse.³²⁶ Den sterke vektleggingen av at man først og fremst måtte hjelpe nordmenn, og den voldsomme innsamlede summen på to millioner innen tre måneder, langt mer enn hva Russlandinnsamlingen klarte å samle inn, tyder på at forestillingen om en norsk nasjon nok var sterk i det norske samfunnet, og definitivt gjorde seg gjeldende i nødhjelpsdebattens andre fase.

Det nasjonale felleskapet var ikke det eneste forestilte felleskapet som hadde betydning for nødhjelpsdebatten, særlig tre andre forestilte felleskap kom til uttrykk i avisspaltene. Forestillingen om klassesolidaritet på tvers av landegrenser var en av dem. Selv om denne forestillingen kun var marginalt tilstede i Social-Demokratens spalter i etterkant av Nansens appell, var den grunnlaget for at arbeider-organisasjonenes Russland-komité klarte å samle inn 150 000,- til nødhjelp på et snaut halvår.

³²⁶ Anderson 1991: 6f.

Foreløpig i dette kapitlet har ”vore egne” vært en referanse til nordmenn, og det er også hva Carl Emil Vogt mener med begrepet i hans artikkel i Historisk Tidsskrift. Det er imidlertid et poeng for meg å vise at ”vore egne” også kunne referere til andre felleskap enn det nasjonale. Som nevnt tidligere var Emil Frøen og Nicolay Knudtzon Landmandsforbundets representanter i hungersnødkomitéen. Sammen skrev de en appell om hjelp til de hungersnødrammede russerne som ble publisert i Nationen 31.desember 1921. Appellen fokuserte på at det var norske bønders fortjeneste at Norge hadde vært i stand til å hjelpe så mange i nød, og at det enda ikke var blitt appellert til deres hjertelag forgjeves.³²⁷ Appellen gjorde nok ikke det inntrykket de hadde håpet på, og 12.januar fikk Emil Frøen på nytt publisert en appell i Nationen. Der tok han et oppgjør med de som argumenterte mot nødhjelp. Innlegget hadde en tydelig kristen tone, og fokuserte på ”Næstens yderste nød.” Noen setninger senere, i uthevet skrift, sto det:

*Det først og fremst er russiske bønder, det her gjælder at redde! Det er ikke særlig bolschevikerne, de i byerne og industricentrene – om man først vil sortere sine samaritanerforpligtelser efter de nødlidendes politiske meninger og stand.*³²⁸

Avslutningsvis gjentok han dette poenget, når han skrev: ”Og hjelp din næste i værste nød. De ulykkelige russiske bønder og bondekoner: og nogen millioner – vel forholdsvis uskyldige – barn.”³²⁹ Frøen ønsket å overbevise norske bønder om å gi nødhjelp til Russland, ved å fokusere på at det var deres egen stand som led nød. Dermed appellerte han til et forestilt felleskap mellom bønder på tvers av landegrenser.

12.desember 1921 publiserer Dagen et leserinnlegg av professor dr. Olaf Moe, med tittelen ”En luthersk kirke som holder paa at dø.”³³⁰ Bakgrunnen for artikkelen var et opprop fra arbeidsutvalget for den alminnelige evangelisk-lutherske konferanse om å komme den lutherske kirke i Russland til hjelp.³³¹ Moe skriver at hungersnøden i Russland er uten like, og at ”vore troesfæller” lider aller verst. Han beskrev hvordan den lutherske kirke hadde lidt under det sovjetstyret og hvordan både prester og menigheter holdt på å sulte i hjel. Moe

³²⁷ Nationen 31.desember 1921, s.1.

³²⁸ Nationen 12.januar 1922, s.5.

³²⁹ Nationen 12.januar 1922, s.5.

³³⁰ Dagen 12.desember 1921, s.1.

³³¹ Dagen 12.desember 1921, s.1.

initierte eksplisitt i innlegget en innsamling for luthersk kristne i Russland.³³² For Moe, og alle som støttet innsamlingen, var det viktig å hjelpe andre luthersk kristne i nød. Et premiss for denne tankegangen var et forestilt felleskap mellom luthersk kristne uavhengig av nasjonalitet.

Ved at man fokuserte på bønders og de luthersk kristnes nød i Russland, var det vanskelig å komme utenom at de russiske bolsjevikene hadde stor skyld i nøden. Bolsjevikene hadde konfiskert russiske bønders korn, og deres politikk gjorde det også vanskelig for religiøse grupper i det russiske samfunnet, deriblant luthersk kristne. Antipatien mot det russiske regimet finner man uttrykt også i Dagen, men særlig i Nationen var denne antipatien fremtredende. Dette kommer i tillegg til en generell antibolsjevisme som preget særlig den borgerlige pressen i 1921-1922. Når nødlidende nordmenn ble en sentral kategori i argumentasjonen, kunne man også anklage de norske sosialistene for å sympatisere med russiske bolsjevikere fremfor nordmenn. Dermed antydte man samtidig en konflikt og motsetning mellom sosialisme og nasjonalisme. Det tydeligste uttrykket for dette var Thorstein Diesens kraftsalve mot Edvard Bull d.e.³³³ Alt i alt får man et inntrykk av at bolsjevismen og sosialismen var i opposisjon til mye i det norske samfunnet, i denne oppgavens tilfelle gjaldt det både bønder, borgerlige og kristne. Dette må ha svekket oppslutningen om nødhjelp til Russland, særlig etter at innsamlingen til landsmenn i Nord-Norge ble lansert.

5.5 Oppsummering

24.januar 1922 lanserte Aftenposten en innsamlingskampanje for nødlidende nordlendinger, som var ment å sabotere innsamlingsaksjonen til Russland. Samtlige som støttet innsamlingsaksjonen til Nord-Norge var tydelige på at da nordmenn led nød, måtte disse hjelpes først. Aftenposten fremstilte en absolutt fortolkning av nød: siden det nå også var nød i Nord-Norge, måtte Nord-Norge hjelpes først. Når all nød der var avhjulpet, kunne man vurdere å sende penger til Russland. Denne holdningen må dels sees i lys av at den internasjonale humanitære tankegangen ennå var tidlig i sin utvikling og utbredelse, og at avisen mente nødhjelp først og fremst skulle gis lokalt eller nasjonalt.

³³² Dagen 12.desember 1921, s.1.

³³³ Aftenposten 27.januar 1922, aftenutgaven, s.1.

Nationen støttet svært aktivt opp om landsinnsamlingen til Nord-Norge. Avisen var faktisk den eneste avisen Aftenposten nevnte ved navn da de takket for deres tidlige standpunkt og uavbrutte virksomhet i hjelpearbeidet.³³⁴ Redaktør Aardahl i Nationen skrev at det var stor forskjell i alvorligheten i nøden i Nord-Norge og Russland, likevel var avisen tydelig på at det var Nord-Norge som skulle avhjelpest. På samme måte som hos Aftenposten, kan dette forklare med at internasjonal humanitær tankegang ennå var lite utbredt, og at avisen mente ansvaret for å gi nødhjelp lå lokalt eller nasjonalt.

Avisen Dagens redaksjonelle standpunkt til nødhjelpsarbeidene er interessant, ettersom også Dagen fortolket nød som absolutt, men på en litt annen måte enn Aftenposten. Det at Dagen oppriktig støttet nødhjelpsarbeidet i Russland, tyder på at tenkemåten om nestekjærlighets plikt sto sterkt hos avisen og deres leserkrets. Da avisen tok standpunkt i debatten, var det derfor viktig for dem å argumentere for at hjelp til Nord-Norge ikke stred mot denne tenkemåten. Derfor måtte nød fortolkes som absolutt, i den form at nøden i Nord-Norge faktisk var av lignende alvorlighetsgrad som nøden i Russland. Blant annet ved å vektlegge at 121 mennesker var uten eksistensmidler, og at 55 av dem var barn, mente de implisitt at alvorligheten i nøden kunne sammenlignes. De mente dog at de som hadde nok, burde støtte nødhjelpsarbeid begge steder. Avisen hevdet med andre ord at man hadde ansvar for å avhjelpe nøden begge steder, men at nordmenn måtte prioriteres.

Jeg har ikke funnet et redaksjonelt standpunkt i Tidens Tegn. Jeg har ikke lest avisen like grundig som de fire andre, så det er mulig et slikt standpunkt eksplisitt blir tatt i etterkant av 24.januar. Avisen var en uttrykt og aktiv støttespiller til Nansens hjelpearbeid i Russland, det var den ikke for innsamlingen til Nord-Norge. De få leserinnleggene jeg har lest i Tidens Tegn etter 24.januar, gjør det vanskelig å konkludere. Jeg vil dog hevde at avisen sannsynlig var positiv til begge innsamlingskampanjene.

Social-Demokraten skilte seg klart ut fra de andre avisene, blant annet ved at avisen fremmet en utelukkende negativ oppfatning av Aftenpostens landsinnsamling. Social-Demokratens avisdekning betonte den fundamentale forskjellen i nød mellom Nord-Norge og Russland. Det medførte at man skulle støtte nødhjelpsarbeidet i Russland hvis det var dyp menneskelig nød som var den dominerende tenkemåten hos en person. Hvis det derimot var viktig å

³³⁴ Aftenposten 29.april 1922, aftenutgaven, s.1.

avhjelpe lokal nød burde Kristianias innbyggere hjelpe byens egne mennesker, da de led lignende nød som nordlendingene. Det er ikke overraskende at det blant avisene var Social-Demokraten som argumenterte på denne måten. For en norsk sosialistavis og dets lesere var det ikke like selvsagt som for andre aviser at man hadde mer sympati med nordmenn enn med russere.

6.0 Konklusjoner

Så vidt meg bekjent er det ikke blitt foretatt undersøkelser som tar for seg norske holdninger til humanitær nødhjelp i mellomkrigstiden. I så måte er min undersøkelse av norsk nødhjelpskultur den første av sitt slag. Jeg har undersøkt hvilke tenkemåter som preget nødhjelpsdebatten i 1921-1922. Tre tenkemåter var særlig karakteristiske for nødhjelpsdebatten, hver av dem er viet et delkapittel i denne konklusjonen. Jeg vil løfte frem andre tenkemåter også, men særlig disse tre dominerte avisspaltene.

Med et forbehold om at jeg kan ha oversett noe, har jeg lest alle avistekstene om humanitær nødhjelp i fire aviser med ulike partipolitiske ståsted. Avisene ble hovedsakelig valgt ut på grunn av en forventning om ulikt innhold og leserkretser med ulik sosial forankring. I tillegg til disse fire, har jeg også lest Tidens Tegn mer sporadisk. I sum gir dette et nokså bredt spekter av meningsmangfold. På grunn av dette avis- og meningsmangfoldet vil jeg hevde at det er svært usannsynlig at andre tenkemåter enn de som kommer frem i mitt kildemateriale, i noen betydelig grad preget nødhjelpsdebatten ellers i Norge. Jeg vil også snu på det, og hevde at de tenkemåtene som var karakteristiske for nødhjelpsdebatten i de utvalgte avisene, var karakteristiske for nødhjelpsdebatten i Norge generelt. For eksempel så var det sannsynligvis slik i resten av Norge også, at med mindre man hadde sosialistiske sympatier, så var ens argumentasjon for nødhjelp til Russland basert på tenkemåten om humanitær nødhjelp som plikt.

Jeg har argumentert for at de tenkemåtene om humanitær nødhjelp som kommer frem i mitt kildemateriale, trolig preget debatten i hele Norge. Det er derimot langt vanskeligere å konkludere med hvem de ulike tenkemåtene var utbredt hos. Her vil jeg minne leseren på de usikkerhetene som jeg drøftet innledningsvis angående hvem de ulike avisene og avistekstene kan sies å ha representert. Samtidig har jeg slått fast at hvis en avis over tid, som for eksempel i nødhjelpsdebatten, publiserte tekster som stadfestet at visse tenkemåter var karakteristiske for avisens standpunkt, var disse tenkemåtene også i mer eller mindre grad karakteristiske for deres leserkrets. Med utgangspunkt i det jeg vet om leserkretsene, vil jeg kunne si noe om hva noen samfunnsgrupper i Norge sannsynligvis tenkte om humanitær nødhjelp.

6.1 Humanitær nødhjelp som plikt

Det å anse humanitær nødhjelp som en plikt, var en av tre tenkemåter som var særlig karakteristiske for nødhjelpsdebatten i 1921-1922. Denne plikten var basert på tanken om at mennesker i dyp nød hadde krav på hjelp. Ulike begreper ble brukt om denne tanken, de tre mest typiske var medmenneskelighet, nestekjærlighet og barmhjertighet. Det er vanskelig å skille om det var en kristen eller en liberal oppfatning som lå til grunn for tenkemåten, da dette sjelden kom tydelig frem i avistekstene. Unntaket er det ene leserinnlegget til Emil Frøen i Nationen, som helt tydelig baserte seg på en kristen oppfatning om nestekjærlighet og barmhjertighet som plikt.

Et viktig premiss for denne tenkemåten var at grad av nød var viktigere enn hvem som led nød. Nasjonalitet, stand og religion var alle eksempler på felleskap som var irrelevante, det relevante var at *mennesker* led nød, kun et stormenneskelig var viktig. Omfanget og alvorligheten av nøden var avgjørende for hvor hjelp skulle settes inn. Nød var det også mye av i Norge på denne tiden, derfor var det et premiss at nød som påkalte en medmenneskelig plikt var av et annet omfang, men først og fremst av en annen alvorlighet, enn ”vanlig” nød.

Denne tenkemåten baserte seg på at de nødlidende var uten skyld i sine lidelser. Uansett om det var tørke, bolsjeviker eller krig som var årsak til nøden, var de nødlidende uskyldige. Dette påpekte man på ulike måter. Mest vanlig var det å fokusere på at mange av de nødlidende var barn. Med et slikt fokus appellerte man til en universell plikt om å beskytte barn, uavhengig av hvem de var og hvor de befant seg. Innunder den store kategorien *mennesker*, var barn en underkategori som fortjente særlig sympati og beskyttelse. Vektleggingen av de nødlidendes uskyld kan forklares med en oppfatning om at hvorvidt noen var skyldige i sine lidelser var svært viktig for om de fortjente hjelp.³³⁵

Humanitær nødhjelp som plikt virker å ha vært den dominerende tenkemåten både hos den norske arbeiderbevegelsen og hos de Dagens kristne leserkrets. Hos arbeiderbevegelsen var denne tenkemåten sammenfallende med tanken om internasjonal klassesolidaritet, på det vis at de begge resulterte i en positiv holdning til nødhjelp i Russland. Hos Dagens leserkrets var nødens alvorlighet det viktigste. Hvis man mente begge nødssituasjonene var så alvorlige at

³³⁵ Loseke 2003: 78.

de appellerte til humanitær nødhjelp som plikt, ble graden av forestilt felleskap et avgjørende kriterium for hvem som først og fremst skulle hjelpes.

6.2 Antibolsjevisme og humanitær nødhjelp

Mitt inntrykk av antibolsjevismen som tenkemåte tidlig på 1920-tallet, er at den var utbredt og at den ble mobilisert i en rekke ulike saker. Den var utvilsomt en sterk kraft i samfunnet. I nødhjelpsdebattens første fase var antibolsjevismen fundamentet for flere argumenter mot nødhjelp. To av de mest vanlige var at hjelpen ikke kom frem fordi Russland var preget av korrupsjon og kriminalitet, og at hungersnøden var et ledd i en betinget kollaps. Særlig den siste påstanden medførte at nødhjelp var fånyttet, og til og med virket mot sin hensikt. En tredje tenkemåte var at man mente at russerne og de russiske bolsjeviker selv hadde ansvaret for å avhjelpe hungersnøden. En av årsakene til dette ansvaret var en tradisjonell tanke om at nødhjelp skulle gis til ens egne. Nødhjelpen til Russland var et gjennombrudd for humanitær nødhjelp til andre folkegrupper i andre land. Det var også et poeng å gi de russiske styresmaktene skyld i at hungersnød oppstod og det omfanget den fikk. Ved å ilegge styresmaktene skyld ble det enklere å argumentere for at de ikke fortjente hjelp fra utlandet.

For antibolsjevikerne var ikke det viktigste at mennesker led nød, det mest sentrale var hvilke mennesker som led nød og deretter hvem som hadde ansvaret for å lindre nøden. De fleste argumenterte med at det var russere som led nød, og at russiske styresmakter var de ansvarlige. I noen avistekster ble det ikke en gang skilt mellom lidende russere og styrende bolsjeviker, alle var bolsjeviker. Med denne tanken til grunn gjorde man også norske sosialister ansvarlige for å hjelpe nødlidende bolsjeviker i Russland. Til grunn for dette lå som sagt en tradisjonell tanke om at nødhjelp skulle gis til ens egne, med den beslektede tilleggsbetraktningen at når nødhjelp fra utlandet først ble gitt, ble den som regel gitt av en diaspora. I dette tilfellet var det ikke snakk om en diaspora i streng forstand, altså et emigrert folkeslag, men klassesolidaritet på tvers av landegrensar.

De som argumenterte mot humanitær nødhjelp med antibolsjevismen som premiss i nødhjelpsdebattens første fase, unngikk uten unntak å diskutere omfanget og alvorligheten i nøden, den var udiskutabel. Det fantes heller ingen nødsituasjon i Norge som på humanitært grunnlag kunne forsvare at man ikke støttet nødhjelp i Russland. Hvis man likevel argumenterte mot nødhjelp ble altså humanitær nødhjelp som plikt underordnet andre

tenkemåter, i dette tilfellet antibolsjevisme og tanken om et ansvar for å hjelpe sine egne. I nødhjelpsdebattens første fase var det i all hovedsak disse tenkemåtene som sto mot hverandre, og dannet grunnlaget for om man var for eller mot nødhjelpen til Russland.

Antibolsjevismen var en dominerende tenkemåte i Nationen, i alle fall redaksjonelt. Det er også naturlig å anta at tenkemåten var dominerende hos mange bønder og mennesker i rurale strøk på Østlandet og i Trøndelag. Som en konsekvens av Aftenpostens standpunkt kan jeg også konkludere med at mange i borgerskapet var negativ til nødhjelp i Russland grunnet en antibolsjevisk virkelighetsoppfatning. Antibolsjevismen var også en tenkemåte som kom til uttrykk i avisen Dagen. Men for avisens kristne leserkrets, som i tillegg til Bergen var sentrert i Oslo, Stavanger og Voss, var humanitær nødhjelp som plikt dominerende.

6.3 Forestilte felleskap og humanitær nødhjelp

I de to foregående delkapitlene har jeg vært innom flere forestilte felleskap, blant annet et stormenneskelig felleskap som et premiss for ”nødhjelp som plikt”, og arbeiderklassens solidaritet som et premiss for tanken om at de med bolsjeviske og sosialistiske sympatier hadde et særlig ansvar for å hjelpe bolsjeviker. Social-Demokraten baserte sin argumentasjon for nødhjelp på en tenkemåte om nødhjelp som plikt. Etersom de var det ledende organ i en arbeiderpresse som i stor grad var sentralstyrt, er det naturlig å anta at resten av arbeiderpressen mer eller mindre tenkte på samme måte. I utgangspunktet er det påfallende at en sosialistisk nødhjelpsdiskurs var fraværende i nødhjelpsdebatten. Årsaken er nok at en argumentasjon preget av internasjonal solidaritet med arbeiderklassen sannsynligvis var fremtredende i andre halvdel av 1921. En slik tenkemåte var nok et premiss for at arbeiderorganisasjonens Russland-komité per 6.januar 1922 hadde samlet inn 150 000.- til nødlidende russere.

”Vore egne” var i nødhjelpsdebatten en referanse til det jeg, med støtte i Benedict Andersons begrepsbruk, har valgt å kalle ulike forestilte felleskap. Det var tilfeller der man siktet til kristne trosfeller, eller bønder som sine egne, men i all hovedsak var dette en referanse til ens egne landsmenn, altså til et nasjonalt felleskap. Denne tenkemåten var svært dominerende i debattens andre fase, det var det flere grunner til. For det første så støttet nasjonalistisk retorikk godt opp om oppfatningen av at nødhjelp skulle gis innenfor nasjonale grenser til sitt eget folk, da den appellerte til nordmenns forestilling om et nasjonalt, politisk felleskap med

en sterk horisontal fellesskapsfølelse.³³⁶ For det andre så passet et nasjonalt fokus godt sammen med tidens antibolsjevisme. Både ved at man fikk flere argumenter for å ikke hjelpe russere og bolsjeviker i nød, men også ved at de norske sosialistene kunne anklages for å være antinasjonalister ettersom de heller ville hjelpe russere enn nordmenn. Antipatien mot slike tenkemåter svekket nok sympatien for nødhjelpen til Russland. For det tredje så gjorde flere ett poeng av at nøden i Nord-Norge var av lignende alvorlighet som nøden i Russland. En slik absolutt forståelse av nøden i Russland og Nord-Norge var hovedårsaken til at avisen Dagen redaksjonelt gikk inn for nødhjelp til sistnevnte.

Hvordan man fortolket nød var et viktig premiss for hvilket standpunkt man tok i nødhjelpsdebattens andre fase. Hvis man fortolket nød som relativt, og dermed anerkjente at det var betydelig forskjell mellom nøden i Russland og Nord-Norge, var det kun to slutninger som var logiske. Enten så var graden av nød en dominerende tenkemåte, og da støttet man nødhjelp til Russland, også på bekostning av nød i Nord-Norge. Eller så var andre tenkemåter viktige enn graden av nød, og med mindre man hadde sosialistiske sympatier, støttet man da nødhjelpen til Nord-Norge. Med en absolutt fortolkning av nød mistet Russland-hjelpen mye av sin humanitære appell, og da ble graden av fellesskapsfølelse det avgjørende kriteriet for hvem som fortjente nødhjelp.

Det at innsamlingsaksjonen til Nord-Norge ble såpass vellykket er det også nødvendig å reflektere litt over. Per 29.april 1922, var 2,000,000,- blitt samlet inn til Nord-Norge, mens innsamlingen til Russland 29.mars ennå ikke hadde nådd 800,000,-. Landsinnsamlingen til Nord-Norge hadde oppnådd sin suksess på bare en tredjedel av tiden som innsamlingen til Russland hadde foregått.³³⁷ Det må sies at selv om innsamlingen til Russland var påbegynt mange måneder før Nansens appell og foredrag, var det disse to hendelsene som virkelig satte fart i innsamlingsarbeidet. Like fullt mener jeg disse tallene er en klar indikasjon på at forestillingen om et nasjonalt felleskap og et ansvar for å hjelpe sine egne var svært utbredt i det norske samfunnet. Arbeidernes innsamlede summer til nødhjelp peker i samme retning. Mens arbeiderorganisasjonenes Russland-komité hadde samlet inn 150 000.- over flere måneder, mottok Social-Demokraten 50 000.- på tre dager til Kristianias fattige.

³³⁶ Anderson 1991: 6f.

³³⁷ Vogt 2008: 55.

6.4 Videre forskning

Det er forsket lite på norsk nødhjelpskultur, og jeg håper denne undersøkelsen kan være et bidrag til et ellers neglisjert forskningsområde. Undersøkelsen kan forhåpentligvis være behjelpelig for eventuelle lignende prosjekter i fremtiden. Mer forskning er nødvendig for å skape et større empirisk grunnlag, som i sin tur kan gi oss en bedre forståelse av norsk nødhjelpskultur i årene etter første verdenskrig. I den forbindelse har jeg tre forslag til videre forskning med aviser som primærkilder.

Mot slutten av første verdenskrig, og i tiden etter krigen, ble det samlet inn penger til å hjelpe sultende kvinner og barn i Østerrike og Tyskland. Flere tusen av disse barna ble de påfølgende somrene hentet til Norge for å få pleie hos norske familier.³³⁸ I forbindelse med denne saken finnes det trolig avistekster som kan si noe om norsk nødhjelpskultur. Videre har jeg har påstått at det sannsynligvis eksisterte en sosialistisk nødhjelpsdiskurs i Social-Demokraten i andre halvdel av 1921. En undersøkelse med utgangspunkt i denne påstanden kunne vært interessant. Et siste forslag er en undersøkelse av hvilke reaksjoner som kom til uttrykk i nordnorske aviser i etterkant av landsinnsamlingen til landsdelen. For, som jeg har vært inne på, var det ikke nødvendigvis slik at nordlendinger flest ønsket nødhjelpen velkommen.

³³⁸ Dahl 2001: 20.

7.0 Kilder og litteratur

7.1 Aviser

Aftenposten. Desember 1921 - Februar 1922.

Dagen. Desember 1921 - Februar 1922.

Nationen. Desember 1921 - Februar 1922.

Social-Demokraten. Desember 1921 - Februar 1922.

Tidens Tegn. Desember 1921 - Februar 1922.

7.1.1 Øvrige avisutgaver

Aftenposten 26.oktober 1921, morgenutgaven.

Aftenposten 29.mars 1922, aftenutgaven.

Aftenposten 29.april 1922, aftenutgaven.

Dagen 20.august 1919.

Dagen 23.september 1919.

Social-Demokraten 8.oktober 1921.

7.2 Muntlige kilder

Telefonsamtale med Dag Kullerud 23.januar 2018.

7.3 Internettkilder

FN-sambandet. *Nødhjelp*. <<https://www.fn.no/Tema/Fattigdom/Noedhjelp>> 2017. Sist aksessert 1.mars 2018.

Schackt, Jon. *Kultur*. <<https://snl.no/kultur>> 2018. Sist aksessert 11.mai 2018.

7.4 Litteratur

Aasvanger, Linda. *”En fare som truer os alle” – Utgivelsen og omtalen av Sions vises protokoller i Norge 1920-1925 med vekt på Albert Hiorths religiøse tilnærming*. Oslo 2010: Universitetet i Oslo.

Anderson, Benedict. *Imagined Communities*. London 1991: Verso.

- Angell, Svein Ivar. *Frå splid til nasjonal integrasjon – norsk nasjonalisme i mellomkrigstida*. Nr. 4 i Øystein Sørensen og Ruth Hemstad (red.) *Nasjonal identitet*. Oslo 1994: Universitetet i Oslo.
- Barnett, Michael. *Empire of Humanity – A History of Humanitarianism*. New York 2011: Cornell University Press.
- Bjørnsen, Bjørn. *Har du frihet og sommervind kjær*. Bind 2 i *Arbeiderbladet 100 år 1884-1984*. 1986: Arbeiderbladet AS - I kommisjon Tiden norsk forlag,
- Broch, Olaf. *Proletariatets diktatur*. Kristiania 1924: H. Aschehoug & Co.
- Bull, Edvard d.e. "Den moderne pressen som historisk kilde. Nogen grunnlinjer ut fra norsk materiale." I *Scandia - Tidsskrift for historisk forskning*. 1929.
- Bull, Edvard d.e. *Den russiske arbeider- og bonderevolution 1.del*. Kristiania 1922: Det Norske Arbeiderpartis forlag.
- Bull, Edvard d.y. *Klassekamp og felleskap 1920-1945*. Bind 13 i Knut Mykland (red.) *Norges historie*. 1988: J.W.Cappelens forlag AS.
- Cabanes, Bruno. *The Great War and the Origins of Humanitarianism, 1918-1924*. Cambridge 2014: Cambridge University Press.
- Dahl, Hans Fredrik. "Antisemittismen i norsk historie." I Bernt Hagtvedt (red.) *Folkemordenes svarte bok*. Oslo 2008: Universitetsforlaget.
- Dahl, Hans Fredrik. *De store ideologienes tid*. Bind 5 i Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen (red.) *Norsk idehistorie*. Oslo 2001: H.Aschehoug & Co.
- Dahl, Hans Fredrik. *Mediehistorie – Historisk metode i mediefaget*. 2004: N.W. Damm & Søn.
- Dahl, Hans Fredrik. *Norge mellom krigene – Det norske samfunnet i krise og konflikt 1918-1940*. Oslo 1975: Pax forlag.
- Danielsen, Rolf. *Borgerlig oppdemningspolitikk. 1918-1940*. Oslo 1984: J.W. Cappelens forlag AS.
- Davidsen, Øyvind. *Høires presse*. Tønsberg 1937: Høires centralstyre.
- Diesen, Halvor. *Thorstein Diesen*. Oslo 1978: Chr. Schibsted.
- Emberland, Terje. "Antisemittismen i Norge 1900-1940." I Trond Berg Eriksen m.fl. (red.) *Jødehat – Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. 2009: Cappelen Damm AS.
- Harket, Håkon. "Sions vises protokoller." I Trond Berg Eriksen m.fl. (red.) *Jødehat – Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. 2009: Cappelen Damm AS.
- Høyer, Svennik. *Norsk presse mellom 1865 og 1965: Strukturutvikling og politiske mønstre*. Oslo 1975: Universitetet I Oslo.

- Johansen, Per Ole. *Oss selv nærmest – Norge og jødene 1914-1943*. Oslo 1984: Gyldendal norsk forlag.
- Kaldal, Ingar. *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*. Oslo 2002: Det Norske Samlaget.
- Kirkvaag, Olav. *Arbeiderpressen I Norge – Kort historikk*. Oslo 1935: Det Norske Arbeiderpartis forlag.
- Kirkvaag, Olav. ”Reklame og propaganda.” I Jorun Bjørgum m.fl. (red.) *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*. Oslo 1979: Pax forlag.
- Kjekstad, Erling. *Nationen 90 år – 1918-2008*. Oslo 2008: Nationen.
- Kjeldstadli, Knut. *Et splittet samfunn 1905-35*. Bind 10 i Knut Helle (red.) *Aschehougs norgeshistorie*. Oslo 1994: H. Aschehoug & Co.
- Kurasawa, Fuyuki. ”The making of Humanitarian Visual Icons: On the 1921-1923 Russian Famine as Foundational Event.” I Jeffrey C.Alexander m.fl. (red.) *Iconic Power – Materiality and Meaning in Social Life*. New York 2012: Palgrave Macmillan.
- Loseke, Donileen. *Thinking about Social Problems*. New Brunswick 2003: Transaction Publishers.
- Magelli, Eldrid. *Med rett til å hjelpe – Historien om Norges Røde Kors*. Oslo 2014: Pax forlag.
- Mahood, Linda og Satzewich, Vic. The Save the Children Fund and the Russian Famine of 1921-23: Claims and Counter-Claims about feeding ”Bolshevik” Children. I *Journal of Historical Sociology*. Bind 22, nr. 1. 2009.
- Nansen, Fridtjof. ”Næstekjærlighet.” I Gerhard Gran (Red). *Samtiden*. Kristiania 1922: H. Aschehoug & Co.
- Norland, Andreas. *Bly Blir Gull – Schibsteds historie 1839-1933*. Bind 1 i *Schibsteds Historie*. Oslo 2011: Schibsted forlag AS.
- Ottosen, Rune. m.fl. *Norsk pressehistorie*. Oslo 2012: Det Norske Samlaget.
- Ottosen, Rune. *Parti, presse Og Publikum 1880-1945*. Bind 2 i Hans Fredrik Dahl (red.) *Norsk Presses Historie 1660-2010*. Oslo 2010: Universitetsforlaget.
- Sasson, Tehila. From Empire to Humanity: The Russian Famine and the Imperial Origins of International Humanitarianism. I *Journal of British Studies*. Bind 55, nr 3. 2016.
- Schiefloe, Per Morten. *Mennesker og samfunn – Innføring i sosiologisk forståelse*. Bergen 2011: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjerke AS.
- Schram, Constance W. m.fl. *Norske kvinners sanitetsforening – Tiden og menneskene som skapte den – vekst og virke i 50 år – 1896-1946*. 1946: Norske kvinners sanitetsforenings hovedstyre.

- Simonsen, Kjetil B. *"Den store jødebevægelse" – Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene Nationen og Namdalen, 1920-1925.* Oslo 2009: Universitetet i Oslo.
- Solevåg, Anna Rebecca. *Suppe såpe frelse siden 1988 – Frelsesarmeen i Norge 125 år.* 2013: Verbum.
- Sund, Lars L. *Aftenposten og "jødene" – en undersøkelse av holdninger til jøder uttrykt i Aftenposten fra 1920 til 1925.* Oslo 2014: Universitetet i Oslo.
- Thommesen, Henrik P. *Fra triumf til tragedie – Avisbedriften Tidens Tegn 1910-1941.* Oslo 2008: Universitetet i Oslo.
- Tjelmeland, Hallvard. "Aviser som historisk kilde." I Hans Fredrik Dahl m.fl. (red). *Pressehistoriske skrifter.* Nr.03. Oslo 2004: Norsk Pressehistorisk Forening.
- Tveterås, Harald L. "Folkeopinion og presse." I Anders Bugge og Harald Steen (red). *Fra i går til i dag.* Bind 5 i *Norsk kulturhistorie.* Oslo 1942: J.W.Cappelens forlag.
- Valen, Henry. "De politiske partiene." I Ola Johnsrud og Tore Sandberg (red.) *Politisk ABC.* Oslo 1978: Gyldendal norsk forlag.
- Vogt, Carl Emil. "«Først vore egne!» Da Aftenposten saboterte Nansens nødhjelp til Russland." I Øystein Rian (red.) *Historisk tidsskrift* Bind 87, nr. 01. 2008: Den historiske forening.
- Vogt, Carl Emil. *Nansens kamp mot hungersnøden i Russland 1921-23.* Oslo 2007: H. Aschehoug & Co.
- Vogt, Carl Emil. *Nestekjærlighet som realpolitikk – Fridtjof Nansens humanitære og internasjonale prosjekt 1920-1930.* Oslo 2010: Universitetet i Oslo.
- Zachariassen, Aksel. *Martin Tranmæl. 1979 Oslo: Tiden norsk forlag.*